

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI**

XORIJIY TILLAR FAKULTETI

Ingliz tili adabiyoti kafedrası

**BOYMIRZAYEVA UMIDA G'OFURJON QIZI
(408-guruh)**

**INGLIZ TILI FRAZELOGIYASINING O'ZBEK TILIDA BERILISHI
MASALALARI**

5141400- Xorijiy til (ingliz tili va adabiyoti) ta'lim yo`nalishi bo`yicha bakalavr
akademik darajasini
olish uchun yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISH

Ilmiy rahbar:

dotsent. MAMATOV A.

Andijon - 2016

Bitiruv malakaviy ish ingliz tili adabiyoti va tarjima kafedrasining sonli yig`ilishida muhokama etilgan va himoyaga tavsiya etilgan.

Fakultet dekani: f.f.n., dots. M. Abduvaliyev _____

Kafedra mudiri: B Jalilov _____

Ilmiy rahbar: dots. A. Mamatov _____

Taqrizchi: dots. B. Ismoilov _____

Mundarija

Kirish.....	4
I BOB. Hozirgi zamon ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning tasnifi masalasi	12
1.1. Erkin va turg'un birikmalar	17
1.2. Frazeologik chatishmalar	19
II BOB. Ingliz tilida frazeologizmlarining uslubiy-semantik xususiyatlari.....	31
2.1. Frazeologik birliklarni uslubiy jihatdan farqlash mezonlari.....	31
2.2. Ingliz tilida frazeologik birliklarning ma'no munosabatlari: ko'p ma'nolilik va omonimiya.....	39
III BOB. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning etimologiyasi hususida.....	46
3.1. Ingliz tilidagi ko'hna va odatlar, tarixiy haqiqatlar, an'analar va boshqalar bilan aloqador frazeologik birikmalar.....	46
3.2. Xorijiy tillardan o'zlashgan frazeologik birikmalar.....	63
3.3. Frazeologik birikmalarni ingliz tilidan o'zbek tiliga o'girish muammolari va o'qitish texnologiyalari	75
Xulosa.....	97
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.....	99

KIRISH

“Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro`-e`tibori avvalambor farzandlarimizning unib-o`sib, ulg`ayib, qanday inson bo`lib hayotga kirib borishiga bog`liqdir. Biz bunday o`tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz kerak.” [5.1.]

I.A.Karimov

Mamlakatimizda O`zbekiston Respublikasining “Ta`lim to`g`risida”gi qonuni hamda Kadrlar Tayyorlash Milliy Dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarini o`qitishning kompleks tizimi, ya`ni uyg`un kamol topgan, o`qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo`naltirilgan tizim yaratildi.

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o`qitishning ilg`or uslublarini joriy etish yo`li bilan, o`sib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni o`qitish, shu tillarda erkin so`zlasha oladigan mutahassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko`lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik hamda muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida: O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 12-dekabrda “Chet tillarini o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi Qarori qabul qilindi. Unga muvofiq “2013-2014 o`quv yilidan boshlab Respublikaning barcha hududlarida chet tillarini, asosan, ingliz tilini o`rganish umumta`lim maktablarining birinchi sinflaridan o`yin tarzidagi darslar va og`zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o`qish va grammatikani o`zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanishi hamda oliy o`quv yurtlarida ayrim maxsus fanlarni, xususan texnika va xalqaro mutahassisliklar bo`yicha o`qitish chet tillarida olib boriladi.” [7.23.] shuningdek,

“Ziyonet” tarmog`i orqali ta`lim muassasalarining xalqaro ta`lim va bilim olish manbalariga kirish imkoniyatlarini sezilarli orttirish, uning resurs markazini multimediya resurslari, shaxsiy kompyuterlar va mobil uskunalar uchun ilovalar bilan boyitish, shuningdek ingliz tilida o`quv va badiiy adabiyotlar, ixtisoslashtirilgan rasmlar bilan bezatilgan gazetalar va jurnallarni chop etish, ularga maxsus ruknlar hamda ilovalarni tashkil qilish kabi bandlar qarorda o`z aksini topgan.

“Ilm-fan salohiyati bu – xalqning, Vatanning ulkan boyligi, kelajak poydevoridir. Uni rivojlantirishda ... davlat imkoni bo`lgan hamma ishni qiladi, hech narsani ayamaydi.”

Iqtisodiy muammolar ertami-kechmi hal etiladi, lekin ilmiy boyligini qadrlamagan, uning taraqqiyoti uchun qayg`urmagan davlatning kelajagi bo`lmaydi. Buni biz doimo yodda tutmog`imiz shart” [6].

Respublikamiz Prezidentining bu fikrlaridan davlatimiz hududida ilm-fanni rivojlantirish, uning istiqbolini belgilashga katta e`tibor berish zarurligini anglash mumkin. Istiqbolga erishgan respublikamizda ma`naviyat, madaniyat, ilm-fan, texnika, maorifni yuksaltirishga katta ahamiyat berilayotgani sezilib turibdi.

“XXI asr, shubhasiz, xalqaro munosabatlarda butun dunyo qamrab olinadigan asr bo`ladi. Bunday sharoitda integratsiya jarayonini, xalqaro institutlar va tashkilotlarda suveren davlatlarning ishtirok etishini kengaytirish jarayonini faqat tarix taqazosi deb emas, balki butun sayyoramiz ko`lamida sobitqadamlik, barqarorlikning omili deb hisoblamog` zarur”, - degan edi yurtboshimiz I.A. Karimov [4;298]. Shu bois, O`zbekiston mintaqaviy xalqaro tashkilotlar, chunonchi Yevropa Ittifoqi, YXT, NATO, EKO, OIK, Qo`shilmaslik harakati bilan samarali hamkorlik qilmoqda.

Bizning Amerika Qo`shma Shtatlari, Yevropadagi ko`pgina mamlakatlar – Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Belgiya, Chexiya, Portugaliya, Gretsiya, Slovakiya, Ruminiya va boshqa bir qator mamlakatlar bilan bevosita, ikki tomonlama munosabatlarimiz ancha kengaydi va mustahkamlandi.

Ushbu sharoitda dunyoning yetakchi olti tilidan biri bo`lgan ingliz tilini oddiy munosabatlar doirasida emas, balki ikkinchi ona tiliday bilish yo`lida va uni yosh

avlodga o`rgatish jarayonida juda ko`p diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Ingliz tili grammatikasi, lug`at tarkibiga va fonetikasiga oid bir muncha ishlar amalga oshirilgani holda, bu tildagi turg`un birikmalar va iboralarni o`rganish, tasniflash, o`zbek tili bilan tadqiq qilish e`tibortalab masalalardan biri bo`lib qolmoqdaki, ularni o`rganish ingliz ilmiy va adabiy tilini chuqur tushunishga, badiiy- informatik asarlarni to`laqonli tahlil etishga olib keladi.

“Hozirgi paytda xorijiy tillarni o`rganish va o`rgatishga respublikamiz miqyosida katta ahamiyat berilmoqda. Butun jahon hamjamiyatlaridan o`ziga xos o`rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o`z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilish ahamiyatini baholashning hojati yo`qdir”, - deb ta`kidlaydi Prezidentimiz I.A,Karimov [1;14-15].

Xorijiy tillarga o`rgatish borasida juda ko`p xilma-xil tajriba, kuzatish va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo`lib, qanday usul va uslubdan foydalanilmasin, baribir u bilim oluvchilar bilan til amaliy ko`nikma va malakalarini mashq qilish va matn bilan ishlashga borib taqaladi. Amaliy mashq qilmay, matn ishlatmay turib so`z o`rgatish mumkin emas. Atrofdagi xorijiy til andozalari, namunalari ko`p uchramaydigan muhitda matndan tarjima usuli bilan xorijiy til asoslarini hosil qilib olish ham o`ta muhim ahamiyat kasb etadi.

Ko`zga ko`ringan Amerika tilshunos olimlari R.Lada hamda Ch.Frizlarning fikricha, ona tilidan xorijiy so`z ma`nolarini va grammatik hodisalarini ochib berish vositasidan til materiallarining izchilligini ta`minlash usuli sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir [2;235].

Albatta, xorijiy tilga o`rgatishning juda ko`p samarali va maqbul usullari mavjud bo`lib, ular orasida og`zaki nutqni rivojlantirish, uning mazmunini boyitish va o`stirishga qaratilgan hilma-hil sohalarni qamrab oladigan matnlar tizimining tipologik ahamiyati kattadir. Zamonaviy til o`rgatish usullarida ona tilidan foydalanish u yoki bu darajada olib boriladi.

Yaqin-yaqinlargacha g`arb tillarini o`rganish va o`rgatishda asosiy vosita rus tili bo`lib, o`quvchilarga bu narsa ikki barobar qiyinchilik tug`dirardi. Hozirgi kunda

bu borada ona tilini chuqur o`rganish hamda xorijiy tilga o`rgatishda uning ahamiyati katta bo`lmoqda. Mustaqil respublikamizda ilm-fan, texnika, madaniyat, maorif va boshqa sohalarni yanada yuksaltirish uchun e`tibor borgan sari kuchayayotganini har qadamda sezish mumkin.

Fan sohalari qatori o`zbek tilshunosligi ham rivojlanishning istiqbolli yo`liga chiqib oldi. O`zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi esa milliy tilimizning yuksalishida, iste`mol doirasining kengayishida muhim ahamiyatga ega bo`ldi. O`zbek tilining fonologiyasi, leksikasi, grammatikasi bilan bir qatorda, uning frazeologiyasi, uslubiyati ham keng o`rganila boshlandi. Buning natijasi o`laroq, qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi.

Xorijiy til materiallarini ona tiliga, ona tili materiallarini esa xorijiy tilga tarjima qilish jarayonida tafakkur qobiliyati o`sadi, bir oyatning o`zida aql, tafakkur, hayol, xotira va so`z, bilish qobiliyati rivojlantiriladi, chunki aytilgan fikrni chuqur tushunishgina emas, balki o`sha fikrni o`z ona tilida mukammal va to`g`ri ifodalay bilish ko`nikmalari ham talab etiladi. Bunga esa faqat ikkala – o`zbek va xorijiy til materiallarini lingvo-tipologik jihatdan chuqur tahlil qilish orqaligina erishish mumkin. Shuning uchun ham ushbu lingvo-tipologik uslub umumiy tilshunoslikda bebaho vosita hisoblanadi. Chunki juda ko`p til materiallarini o`rganilayotgan til ichidagi hodisalarni ona tili ichidagi til hodisalariga taqqoslab ko`rish orqali o`rganish foydali natijalar beradi. Masalan, ingliz tilida mavjud bo`lgan predloglarning ishlatilishini, gaplarda so`z tartibi qoidalarini, leksik-semantik hodisalarni turli tizimdagi tillarda o`rganish yoki tillar va ularning yaruslariaro lingvistik kategoriyalarning ifodalanish usullarini muqoyasa qilish kabi masalalarni tadqiq qilish ma`qul bo`ladi. Bunday lingvistik yondashish natijasida xorijiy til materiallarigina emas, balki ona tili materiali ham ongli ravishda o`rganiladi hamda chuqurlashtiriladi. Agar fikrning aniq berilishi , shartligi ko`zda tutilgan bo`lsa, tarjima o`rniga bir tilli matnlardan, ya`ni perifraza ishlatish matnlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo`ladi. Bir fikrni turli vositalar yordamida ifodalay olish qobiliyati ma`lum darajada bilim olinganligini ko`rsatadi. Kerakli fikrning boshqa so`zlar bilan ifodalanishi perifraza bo`lib, uni mukammal o`rganib olishdan avval

yoki uning to`g`ri ekanligini tekshirib ko`rish uchun ham nazariy, ham amaliy tarjimadan foydalanish tavsiya etiladi. Fikrning aniq berilishi shart bo`lgan hollarda, ya`ni turli shartnomalarni xorijiy firmalar bilan tuzishda, ular bilan axborot almashishda, aniq fanlarga oid materiallarni o`rganish jarayonida ikki tilli matnlarning, ya`ni tarjima matnlarining ahamiyati beqiyosdir, chunki har qanday sinonim yoki perifrazaning ham kutilgan ma`noni berishdagi aniqlik darajasida o`ziga xos kamchiligi bo`ladi, u fikrni aniq bera olmasligi ham mumkin.

Xorijiy tilda gapirishda ikki tomonlama qiyinchilikka duch keladi: u nima deyishini ham, o`sha fikrning qanday ifodalanishini ham o`ylashi kerak bo`ladi. Amaliy tarjima matnlarini izchillik bilan muntazam o`rganib borish esa ayniqsa til o`rganishning boshlang`ich bosqichlarida xorijiy nutqning avtomatlashuviga olib keladi. Bunday amaliy matnlarni o`rganish jarayonida til o`rganuvchining aqliy va tafakkur qobiliyati ham o`sadi, rivojlanadi. Til muammosini “osonlashtirish” va til “to`sig`i”ni yengish uchun so`z va konstruksiyalarning berilishi, tafakkur kuchini oshirish uchun illyustrativ test materiallarining berilishi tavsiya etiladi. Bunday illyustrativ materiallar sifatida yana ona tilidan xorijiy tilga, yoki aksincha, xorijiy tildan ona tiliga amaliy tarjima matnlarini olish kerak bo`ladi. Bunda faqat tilning grammatik tomonigina o`rganilmasdan, to`g`ri variantdagi tarjimini topish uchun aqliy tafakkur ham o`stiriladi.

Va nihoyat, xorijiy tilga o`rgatishda ona tilidan va lingvo-tipologik tarjima uslubidan foydalanishning yana bir afzallik tomoni shundaki, bir tilli yoki tarjimasiz grammatik yoki leksik matnlar til o`rganuvchiga to`g`ri nutq namunalari berib, tilni his qilishga o`rgatadi. Lekin tilni “his qilish” asosan ikki elementdan: xorijiy tilda o`z fikrini qanday ifoda qilish kerakligi va qanday ifoda qilmasligi kerakligidan iborat bo`ladi. Ikki tilli amaliy matnlar va faqat shunday matnlargina qonuniy ravishda ushbu vazifani amalga oshiradi.

Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi frazeologik birikmalar kategoriyasining tillar va yaruslararo ifodalanish usullarini yoritishga bag`ishlanib, unda asosan erkin birikmalar, turg`un birikmalar, frazeologik chatishmalar hamda iboralarning leksik-semantik xususiyatlari yordamida ifoda etilishi, frazeologik birikmalarning kelib

chiqish yo`llarini o`rganish va bunga tarixiy jihatdan yondashishni, har ikkala ingliz va o`zbek tillari adabiyoti matnlarining kichik intervallari orqali o`rganish jarayonini o`z ichiga oladi.

Bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi. Ingliz va o`zbek tilshunosligida frazeologik birikmalar bo`yicha bir nechta ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramay mazkur mavzu ingliz va o`zbek tillarida qiyosiy-tarixiy nuqtai nazardan keng o`rganilmaganligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilida frazeologik birikmalarni o`zbek maktablarida o`quvchilarga o`rgatishning lingvodidaktika masalalari bo`yicha olib borilgan ishlar salmog`i ham ozchilikni tashkil etadi. Ushbu malakaviy ish orqali shu kabi muammolarni yechishga harakat qildik.

Malakaviy ishning maqsadi ingliz tili frazeologiyasining o`zbek tilida berilishi masalalari, ingliz va o`zbekdagi frazeologik birliklarning o`hshash va noo`hshash jihatlarini aniqlash va qiyosiy-tarixiy nuqtai-nazardan tahlil qilib chiqish hisoblandi.

Malakaviy ishning vazifalari. Mazkur ishimizning yuqorida ta`kidlangan maqsadidan kelib chiqqan holda izlanish vazifalarini quyidagicha belgiladik:

- 1) tilshunoslikda frazeologik birikmalarni etimologik tahlil qilish va misollar berish;
- 2) ingliz va o`zbek tillarida frazeologik birikmalarni qiyosiy-tarixiy jihatdan tahlil qilish;
- 3) ingliz tilidagi frazeologik birikmalarni o`zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar va qiyinchiliklarni tahlil etish;
- 4) ingliz va o`zbek tillarida frazeologik birikmalarni o`qitishning metodikasini ishlab chiqish.

Malakaviy ishning predmetini ingliz va o`zbek tillarida frazeologik birikmalarni nutqda qanday ifodalanishini, ularning o`ziga xos jihatlari tashkil qiladi.

Malakaviy ishning obykti: frazeologik birikmalarning paydo bo`lish yo`llari va ingliz tilidagi frazeologik brikmalarni o`zbek tilida berilishini tadqiq etishdan iborat.

Malakaviy ishning materiali sifatida antik, qadimgi, o`rta asr va hozirgi zamon ingliz va o`zbek yozuvchilarning asarlar matnlari, ingliz va o`zbek gazetlari

va jurnallaridagi maqolalar matnlaridan, soʻzlashuv jarayonida uchrovchi mavzuga xos dialogik va monologik nutqning ayrim misollari olindi.

Malakaviy ishning tahlil metodlari. Ishni yoritishda qiyosiy-tarixiy metod, statistik, maʼnoni qismlarga boʻlish (компонентный анализ), bevosita tashkil qiluvchilarga ajratish metodlaridan foydalanildi.

Malakaviy ishning metodologik asosi . Ingliz tili frazeologiyasining oʻzbek tilida berilishi maʼnolari mavzusini oʻrganishda umumiy tilshunoslik va oʻzbek va ingliz tili frazeologiyasi hamda leksikologiyasi boʻyicha mavjud ilmiy tadqiqotlar, xorijiy tilshunos olimlar professor I.V.Arnold, akademik V.V.Vinogradov, professor A.V.Kunin, L.P.Smit, shuningdek oʻzbek tilshunos olimlardan professor E.M.Umarxoʻjayev, dotsent I.S.Soliyev, Sh.Rahmatullayev, dotsent A.Abduvaliyev, professor S.R.Rahimov va boshqalarning ilmiy ishlari va asarlari xizmat qildi.

Malakaviy ishning ilmiy yangiligi quyidagilar bilan belgilandi:

- 1) mazkur mavzu birinchi bor keng qiyoslab tahlil qilindi;
- 2) oʻzbek tilida ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo boʻlish yoʻllariga birinchi marta tarixiy jihatdan yondashildi va bu yodashishlar lisoniy birliklar yordamida tahlil qilindi;
- 3) birinchi marta . Ingliz tili frazeologiyasining oʻzbek tilida berilishini oʻrganishning lingvodidaktika masalalari oʻrganib chiqildi.

Malakaviy ishning ilmiy ahamiyati. Ingliz tili frazeologiyasining oʻzbek tilida berilishi va ularni tilshunoslikda tutgan oʻrni va qoʻllanilishini umumiy tilshunoslik nuqtai-nazardan oʻrganish bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga ingliz va oʻzbek tillarida frazeologik birikmalarning leksik hamda leksikografik ifodalanishi yoritildi va tilda tutgan oʻrni aniqlandi.

Malakaviy ishning amaliy qiymati. Ushbu malakaviy ishning natijasi “Umumiy tilshunoslik”, “Tarjima nazariyasi va amaliyoti”, “Nazariy grammatika”, “Amaliy grammatika” kabi fanlarni oʻqitishda, tarjimaning amaliy va nazariy masalalarini oʻrganishda, shu bilan birga bu mavzuga oid boʻlgan gaplar va matnlarni maktab, kollej, litsey va oliy oʻquv yurtlarida oʻrganishning lingvodidaktik

masalalariga yondashishda o`rganilishi mumkinligi va muhim ahamiyat kasb etishi ishning amaliy ahamiyatini belgilab beradi.

Malakaviy ishning tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ish kirish, uchta bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlarning alifbo tartibidagi ro`yxatidan iborat.

Malakaviy ishning *kirish* qismida O`zbekistonda ta`lim sohasiga hukumatimizning katta e`tibor bilan qarayotganligi, kadrlar tayyorlashning shu sohada tutgan o`rni haqida, shuningdek ta`lim sohasida olib borilayotgan islohotlar va unga davlatimiz rahbari tomonidan berilayotgan e`tibori xususida so`z yuritdik. Shu bilan birga bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi, ob`ekti, maqsad va vazifalari, nazariy va amaliy ahamiyati, izlanish metodlari va boshqa xususiyatlari haqida so`z olib borildi.

Malakaviy ishning birinchi bobi “Hozirgi zamon ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning tasnifi masalasi” mavzusiga bag`ishlangan. Unda zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birikmalarning eng to`g`ri va aniq tasnifi hususida so`z yuritildi va tahlil qilindi.

Malakaviy ishning ikkinchi bobi ingliz tilidagi frazeologizmlarining uslubiy –semantik tahlili, FB larning omonimligi hamda polisemiyasiga e`tibor qaratiladi.

Malakaviy ishning uchinchi bobi “Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning etimologiyasi hususida” mavzusiga bag`ishlangan. Bu bobda ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning paydo bo`lish yo`llari atroflicha o`rganildi hamda ularning o`zbek tilidagi muqobillari tadqiq etilib mavzuga mos misollar bilan yoritildi. Bundan tashqari bob so`ngida frazeologik birikmalarni ingliz tilidan o`zbek tiliga o`girish muammolari va o`qitish texnologiyalari borasida kerakli tavsiyalar hamda zaruriy ma`lumotlar qayd etib o`tildi. Bundan tashqari frazeologik birikmalarni o`rganishda yuqori darajada samaradorlikka erishishga yordam beruvchi mashqlardan misollar keltirildi.

Malakaviy ishning xulosa qismida mazkur ish bo`yicha umumiy xulosalarni berib borishga harakat qildik.

Ishning so`ngida mazkur malakaviy ishning yoritilishida foydalanilgan ilmiy va badiiy adabiyot, gazeta va jurnallar, lug`atlar ro`yxati va internet manbalari berildi.

I BOB. Hozirgi zamon ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning tasnifi masalasi

Frazeologiya atamasi orqali, bir tomondan, soʻz birikmalarini oʻrganuvchi tilshunoslik boʻlimi, boshqa tomondan esa, maʼlum tilning barcha barqaror birikmalari majmui tushuniladi. Tilning lugʻat tarkibini nafaqat boshqa soʻzlar, balki barqaror soʻz birikmalari ham tashkil qiladi. Barqaror soʻz birikmalari boshqa soʻzlar bilan ibora tushunchasi vositasi vazifasida xizmat qiladi. Barqaror soʻz birikmalari oʻzida tobe munosabatda birikkan soʻzlarni namoyon etadi.

Erkin birikkan soʻz birikmasi maʼlum fikrlarni ifodalash uchun har bir maʼlum nutq vaziyatlarining vazifasiga asosan tildagi muloqotlar davridagi mazkur tilning grammatik qoidalariga asoslanib yaratiladi. Erkin birikmaning umumiy maʼnosi oʻsha birikmani tashkil etgan har bir soʻz mazmunidan anglashiladi. Erkin birikma tarkibiga hokim soʻz va gapning mustaqil aʼzosi vazifasini bajaradigan tobe soʻz kiritilgan. Shunday qilib, erkin birikma oʻzida sintaktik bogʻlanishni namoyon etadi. Birikmadagi har bir bogʻlanishlarning tobelik munosabati birikmaning semantik mustaqilligini anglatadi va ular birlashgan holda turgʻun birikmalarni hosil qiladi. Barqaror soʻz birikmasi birikma tarkibidagi biror soʻzni birikma maʼnosini buzmasdan oʻzgartirish mumkin boʻlmagan qatʼiy muayyan soʻzlardan tashkil topgan boʻladi. Barqaror birikma shaklan va muayyan maʼno jihatidan boshqa birikmalardan ajralib turadi, u anʼanaviy qoʻllanishi va mazmun toʻlaligining yuqori yoki quyi ekanligidan aniqlab olinadi. Turgʻun soʻz birikmasi nutq paytidagi soʻzlashuv jarayonida yaratilmaydi, lekin nutqda allaqachon qotib qolgan va maʼlum mazmunda ishlatilayotgan boʻladi. Barqaror soʻz birikmasining mazmunan toʻliq tarkibi gapning mustaqil boʻlagini anglatmaydi, lekin barqaror birikma bir butunlikda gapning bir boʻlagini barpo etadi, maqol bundan mustasno, chunki uning tuzilishi butun boshli gap bilan teng boʻlishi mumkin.

Barqaror birikmali soʻzlar tilning frazeologik birikmalari deb ham yuritiladi. Frazeologik birikmalar ikki yoki undan koʻp soʻzlardan tashkil topadi, u bir tushunchani ifodalashi va bir soʻzga ekvivalent boʻlishi mumkin, odatda u bir soʻzli

sinonimik ekvivalentga ega bo`ladi, sintaktik jihatdan gapning bir bo`lagini barpo etadi. Tuzilishiga ko`ra frazeologik birikmalar ulkan hilma-hillikni o`zida namoyon etadi. Frazeologik birikmalarning tarkibi o`rtasidagi semantik bog`lanishlar turlicha bo`lishi mumkin: bunday birliklar tarkibiga kiruvchi so`z o`zining ma`no mustaqilligini yuqori yoki past darajada saqlab qoladi.

XX asr tilshunoslarining eng bahsli mavzularidan biri – bu frazeologik birikmalarning lug`atdagi o`rni va bu tilning chegaralari haqida munozaralar yuritishdan iborat edi.

Ingliz va amerikalik olimlar frazeologik birikmalarni asosan tilshunoslikning bir muammosi sifatida talqin etishgan. Ular o`z e`tiborlarini frazeologik birikmalar va iboralar lug`atlarini tuzishga qaratishgan. Bunday qilishdan ko`zlangan asosiy maqsad tajriba o`tkazish bo`lgan xolos, ya`ni ular barchani ham mahalliy aholini, ham xorijliklarni so`zlashuvdagi iboralar kitobi bilan ta`minlashgan va xorijliklar va sof inglizlarning muhim farqli jihatlarini ko`rib chiqqanlar. Bu yondashish qisman didaktik, qisman stilistik bo`lgan. Masalaning bu tomoni kelajakda alohida maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borishga undaydi.

Savollarning cheki yo`q edi, bir tomondan bu turdagi lug`atlar nafaqat so`z birikmalarini, balki ularning kelib chiqishi, ta`sirchanligi nuqtai nazaridan qiziq bo`lgan alohida olingan so`zlarni ham o`z ichiga olgan bo`lsa, ikkinchi tomondan esa salomlashishlar, maqollar, allalar va asarlardan olingan so`z birikmalari, masalan, “*fat-head*” birikmasi ingliz tilidagi “*a fool*” so`ziga teng, bu esa o`zbek tiliga *ahmoq* deb tarjima qiliandi. Shuningdek *the Dickens – iblis, shaytoncha* so`zining evfimizmi, *BF* [ˈbi: ˈef] “*bloody fool*”ning bosh harflari (nutqda: *bloody fool, how`s things?*), “*what`s sauce for the goose is sauce for the gander*”(maqol) kabilarni ham o`z ichiga olgan. Mak-Mordi frazeologik birikmalarda “*shall*” va “*will*”ning ishlatilishi, qo`shma fe`llar, umuman olganda, ulardagi ko`plab grammatik ma`lumotlar bilan tanishtirgan.

Ingliz va amerikaliklar bu turga mansub lug`atlarga boy ekanligi bilan faxrlansa bo`ladi, lekin umumiy tilshunoslikdagi ishlarda qayd etilgan qisqa

ilovalardan tashqari hali yechimini topmagan nafaqat yechimini topmagan, balki hali o`ylab ko`rilmagan eng muhim nazariy muammolar qolmoqda edi.

Bularning orasida Uillyem L.Graffga to`xtaladigan bo`lsak, u haqiqatan, frazeologik birikmalar va uslubiy jihatdan erkin bog`langan so`zlar orasidagi farqni lingvistik tahlil qilib bergan. Graff o`z ishlarida “ifoda” yoki “ifoda birliklari” atamalarini qo`llagan va uni birlik va uning qismlaridagi ma`noni buzmasdan so`zlarning o`rnini almashtirib bo`lmaydigan so`zlardan tashkil topgan namunaviy birlik sifatida aniqlagan. Uning yondashuvi kontekstual tahlillar va diaxronik kuzatuvlarni birlashtirgan. Bir ifodaning tarkibiy qismlari boshqa biri bilan shunchalik ko`p marotaba fonetik va semantik bog`lanishlarda qo`llanilganki, ular hatto murakkab birlik sifatida ajratib qo`yilgan. Graff o`sha birlikni erkin konstruksiyadan qanday qilib sodda so`zga o`zgarishiga juda qiziqib qolgan edi. Graff o`z qarashlarini quyidagi munosabatlar bilan isbotlashga urungan:

“*He left him a fortune*”, “*He left him at home*” va “*He left him in the lurch*” gaplarini qiyoslab, birinchi ikkita gapdagi fe`l va to`ldiruvchi munosabati bog`lanmaganligini ta`kidlab o`tgan. Agar biz “*He gave him a fortune*” yoki “*He saw at home*” deganimizda yo agar biz buni boshqa katta matnlardagi ko`p gaplarda qo`llaganimizda, “*fortune*” va “*at home*” so`zlari orqali ifodalangan ma`nolar deyarli o`zgartirilmagan bo`lar edi. Uchinchi gapda esa, boshqalaridan farqli o`laroq, ma`no “*lurch*” so`ziga tobe bog`langan va boshqa hech qaysi fe`l bilan almashtirib bo`lmaydigan “*leave*” fe`li bilan bog`langanligi ahamiyatlidir. Graffning ilovalaridan shu narsa ma`lum bo`ladiki, “*to leave in the lurch*”ning barcha qismlari bir-biriga bog`liq ekanligi anglashiladi.

Bu nazariya yozilganiga 75 yildan ko`proq vaqt bo`ldi. Graff hozirgi kunda ishlatilayotgan “*breakfast*” so`zi ham “*to break fast*” turg`un birikmasidan ajratib olinganligini aytadi, ya`ni “*break*” “ovqatdan saqlanmoq” ma`nosini anglatuvchi “*fast*” so`zi bilan birikkanda faqat shu so`z bilan muayyan ma`noli fe`l hisoblanadi. Shu sababli, “*And knight and squire had broken their fast*”(W.Scott) deyish o`rinli bo`lgan.

Haqiqatan ham, bu soʻz emas edi, lekin soʻz birikmasi oʻtning sintaktik munosabati va feʻlning tuslanish munosabati orqali yaqqol holda koʻrsatilgan. Graff bu muammoga munosabatini oʻzining umumiy tilshunoslik qoʻllanmasida qisqacha toʻxtalib boʻlgan.

Yana bir muhim, yechimini topmagan muammo klassifikatsiya muammosi edi. Batafsil guruhlashlar L.P.Smit va U.Ballarining ingliz tilidagi iboralar kitobida berilgan. Oʻsha davrda mualliflarning oʻzlari ham bu guruhlashlarni frazeologik birikmalar klassifikatsiyasi sifatida qabul qilinishini tasdiqlashmagan edi. Ular shunchaki turgʻun birikmalarni toʻplashgan, ularni tushuntirishgan, ularning qiziq jihatlarining baʼzilarini, yaʼni alliteratsiya, qofiya, tazod va shu kabilarni yoritishgan va ifodalilikni aniqlashtiruvchi mehanizmlarini talqin etishgan. Ular ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning etimologiyasi va kelib chiqishiga ham qiziqib koʻrishgan va ularni dengiz hayotidan, qishloq xoʻjaligidan, ovchilikdan, sport turlaridan va boshqalardan olingan soʻz birikmalariga koʻra tartibga solganlar. Tilning resurslarga boyligi ingliz tilini oʻqitish va oʻrganishga qiziquvchilar uchun kundalik soʻz birikmalarining juda qimmatli amaliy qoʻllanmasini hosil qiladi.

Dunyoning mashxur rus tilshunoslari akademik F.F.Fortunatov, A.A.Shaxmatov va boshqalar turgʻun birikmalarning sintaktik tahlillari uchun yoʻl ochib berishdi. Koʻplab rus olimlari muammoning nazariy aspektlariga katta qiziqish bildirishgan. Tilshunoslikning Frazeologiya deb ataladigan maxsus sohasi shu mamlakatda yuzaga keldi. Rus tilidagi frazeologiyalar uchun eng muhim nazariyalar akademik V.V.Vinogradov va professor B.A.Larinlar tomonidan rivojlantirilgan edi.

Ingliz tiliga keladigan boʻlsak, rus tilshunoslarining frazeologiyaga bagʻishlagan ishlarining miqdori juda ulkan hisoblanadi, professor A.V.Kunin va professor N.N.Amosovanning toʻliq adabiyotlar roʻyxati keltirilgan doktorlik tezislari va bu turdagi lugʻatning nazariyasi haqidagi maqolalar, ilmiy asarlar bilan birga professor A.V.Kuninning ingliz tili iborolari haqidagi keng qamrovli ikki tilli lugʻatining mavjudligini aytishning oʻzi ham yetarli boʻladi deb oʻylaymiz.

Professor B.A.Larinning bu sohaga yondashishi diaxronik yoʻnalishda edi. Uning tasnifi birikma oʻz rivojlanishida bosib oʻtgan uchta tadrijiy bosqichlarni aks

ettirgan. Birinchi bosqichda u erkin birikma sifatida yuzaga keladi. Ikkinchi bosqich metaforik soʻz birikmasining boʻlinmas shaklga kelib qolishiga yaqqol sabab boʻlgan. Soʻz birikmasida motivatsiyaning yoʻqolishi bilan iboraning yuzaga kelishi uchinchi bosqichni yuzaga keltirgan. Iboraning maʼnosi uning alohida tarkibiy qismlaridagi maʼno orqali tinglovchi tomonidan rivojlantirilmaydi, balki butunligicha tushuniladi.

Akademik V.V.Vinogradov iboralarni sinxronik usulda tasniflagan. U ilk bor shvetsariyalik tilshunos professor Charlz Belli tomonidan ilgari surilgan bir qancha gʻoyalarni rivojlantirgan va materialning tamomila leksikologik munosabatiga kuchli turtki berdi. Uning rus tili frazeologiyasi haqidagi maqolalari Rossiya va chet eldagi juda koʻp tilshunoslarga ulkan taʼsir koʻrsatdi. Biz unga frazeologik birikmalarni tasniflanishiga koʻra va aniq semantik xususiyatlari bilan ularni leksik komplekslar sifatida mukammal aniqlagani uchun unga oʻz minnatdorchiligimizni izhor etamiz. Uning tasnifi birlikning motivatsiyasiga asoslangan boʻlib, yaʼni butun birlikning maʼnosi bilan uning qismlarining oʻrtasidagi mavjud aloqadorlik nazarda tutiladi. Motivatsiya darajasi iboraning semantik yaxlitligi, boʻlinmasligi va oʻzgarmasligi bilan aloqadorlikda boʻladi, yaʼni komponentlarning tartibi yoki shaklning oʻzgarishi va butun bir ifodaning bir soʻz bilan oʻrin almashish ehtimolliklari bilan. Motivatsiya va shunga oʻxshash boshqa hususiyatlar inobatga olingan holda frazeologik birikmalarning uch turi taklif etilgan: erkin birikmalar, turgʻun birikmalar va frazeologik chatishmalar.

I.1. Erkin va turg'un birikmalar

Erkin birikma – bu barqaror birikma, ya`ni birikma tarkibidagi so`zlarning har birida tobelik munosabati mavjud, bir oz ma`no mustaqilligi saqlangan birikma. Erkin birikmani tashkil etuvchi so`zlar ma`nosi frazeologik bog`lanishlarda tobelikni bildiradi, bundan tashqari har biri mazkur so`zlar bilan faqat birikmalarda ko`rsatiladi. Butun birikma ma`nosi uni tashkil etuvchi so`zlar ma`nosidan anglashiladi: *to make allowances* – iltifot bilan qabul qilmoq, *to make up one`s mind* – qaror qilmoq, *to make friends* – do`stlashmoq.

Erkin birikmalar talaygina. Ular yaqqol uyg`unlashgan bo`ladi. Buning ta`sirchan hususiyati butun birikma yaratgan ifodaga asoslangan bo`ladi, huddi “*to stick (yoki to stand) to one`s guns*”dagi kabi, bu birikma o`zbek tiliga “*biror kimsaning fikrlarini o`zgartirishini rad etmoq*” tarzida tarjima qiliandi. Bu birikma botirlik va to`g`rilikni nazarda tutmoqda. Bu misol bu turning boshqa bir xususiyatini ko`rsatadi, ya`ni juda cheklangan darajada bo`la oladigan sinonimik qatorning ehtimolini ko`rsatadi. Bularning bir qanchasi oson tarjima qiliandi va hatto xalqaro hisoblanadi, masalan: “*to know the way the wind is blowing*”.

Turg'un birikma – bu barqaror so`z birikmasi, ya`ni butun birikma uyg`unlashgan ma`noda va birikma ma`nosi ayrim birikma tarkibidagi so`zlar ma`nosidan yaratiladi. Turg'un birikmaning umumiy ma`nosi asosida oson anglashiladigan so`z yotadi. Uning tarkibidagi ayrim so`zlar - mazmunan tobe va birikma tarkibidagi so`zlarning har-birining ma`nosi umumiy ravishda birlikka bo`ysundiriladi, masalan: *to turn over a new leaf* - (s.s.) yangi sahifaga o`tmoq = yangi hayot boshlamoq; *to dance on a tight rope* - (s.s.) dor ustida raqsga tushmoq = tavakkal qilmoq. Turg'un birikma erkin sintaktik ko`rinishida omonimlikka ega. Shunday qilib, quyidagi gapni misol tariqasida olamiz: *He played the first fiddle.* - U birinchi marta skripka cholg'an edi. va *He took the bull by the horns.* – U buqani shoxidan ushladi. Bu misollar to`g`ridan-to`g`ri ma`nolarda qo`llash mumkin bo`lgan holatda – bu holatda bunday erkin birikmali gaplar o`zida to`rtta gap bo`lagini aks ettiradi; lekin ular ko`chna na`noda ham qo`llanilishi mumkin. Bunday vaziyatda ular boshqa ma`noga ega bo`ladi: U birinchi o`rinni egalladi (qo`lga kiritdi). va U dadil

harakat qildi. Shunday ekan, ularning har-biri ikkita gap bo`lagidan tashkil topgan turg`un birikmadir: voqea-hodisaning egasi *he* va kesim, turg`un birikmali ifoda; *played the first fiddle* va *took the bull by the horns*.

Turg`un birikmalar o`z nomidan ko`rinib turganidek o`zaro bog`lanishning eng yuqori bosqichini namoyon etadi. Tarkibiy qismlarning ma`nosi butun ifodaning ta`sirchan hususiyatlari (xossalari) va ifodalilik ma`nosini qamrab oladi. Turg`un birikmalar har bir tilda aniq shakllangan bo`ladi va boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida aynan so`zma-so`z tarjimini bermaydi.

Turg`un birikmaning o`ziga xos misoli, ta`sirchan so`zlashuv nutqiga xos bo`lgan ifoda “*as mad as a hatter*” birikmasini olaylik. Bu turg`un birikma ko`rinishidan oddiy so`z birikmasidan hech qanday farq qilmaydi, biroq inglizlarda bu birikma “*utterly mad*”, ya`ni *o`taketgan ahmoq* birikmasining ekvivalenti sifatida qo`llaniladi. Buning ma`nosini tarkibiy qismlarning ma`nosidan kelib chiqqan holda tushuntirib bo`lmaydi. Qachonki umumiy so`z birikmasi tushunilganda, uning alohida tarkibiy qismlarining ma`nosi unutiladi, o`sha tarkibiy qismlarning anglashilmovchiligi ba`zi birliklarning tubdan o`zgarib ketishiga olib kelishi mumkin. Ifodaning kelib chiqishiga nazar tashlaydigan bo`lsak, iboraning hech qanday shlyapa sotuvchi yoki shlyapa yasovchi bilan aloqadorligi yo`qligini ko`ramiz, lekin bu yerda haqiqiy ma`noda suvilonga ishora majud, “*mad*” so`zining kelib chiqishidagi ma`nolarining birida undan qadimgi davrda “*qahr bilan g`azablangan*” ma`nosida foydalanilganligi ma`lum bo`ldi. Shu sababli bu iboraning asl ma`nosi “*ilon kabi g`azablangan*” hisoblanadi.

I.2. Frazeologik chatishmalar

Frazeologik chatishma – bu barqaror soʻz birikmasi boʻlib, oʻzida mazmunan boʻlinmas butunlikni namoyon etadi; butun birikmaning maʼnosi birikmadagi ayrim soʻzlarning maʼnosidan anglashilmaydi. Birikma tarkibidagi soʻzlarning maʼno jihatdan mustaqilligi butunlay yoʻqolib ketadi: *to show the white feather* (s.s.: oq patni koʻrsatmoq) – qoʻrqoqlarcha yengilmoq, *to kiss the hare's foot* (s.s.: tovushqonning panjasini oʻpmoq) – kechikmoq. Zamonaviy tilda chatishmaning maʼnosi birikma shakli bilan uygʻunlashmagan, chunki uning uygʻunlashuvining mavjud emasligi etimologik tahlillar yoʻlida yashirinib yotibdi.

Frazeologik chatishmalar nafaqat uygʻunlashgan, balki boshqasi majoziy maʼnoda ishlatilayotgan bir paytda, uning asl maʼnosidan foydalaniladigan bir tarkibiy qismni oʻz ichiga oladi, masalan: *“to meet the requirements”*. Bularning harakatlanish imkoniyati oldingi turlarga qaraganda ancha kattaroq. Bu turda majoziy qismning maʼnosini buzmaydigan muqobillar ham mavjud. Misol uchun: *“to meet the necessity, meet the demand”*. Bu muqobillarda feʼlning maʼnosi buzilmagan holda saqlanib qolgani bilan butunning maʼnosi oʻzgaradi va ular sinonim hisoblanmaydilar.

“Yuqoridagi tasniflashning zaif nuqtalari birqancha mualliflar tomonidan tanqid ostiga olingan. Ingliz tilidagi maʼlumotlarga diqqatini qaratishga urinish, uning cheklovlaridan xabardor boʻlish shart boʻlgan. Birinchidan, taklif etilgan oʻzgarmas protseduralarning yoʻqligi va mukammal mezon majud boʻlmaganidek soʻzlovchi uchun turgʻun birikmaning ahamiyati bor yoki yoʻqligini aytib berishning imkoni yoʻq edi. Ikkinchidan, erkin birikmalar guruhining turlichaligidir. Akademik V.V.Vinogradov maʼnosi matnda ham oʻzgarmasligini koʻrsatuvchi bir qolipga solingan birikmalar, ikki qismli texnik atamalar va maqollarni oʻz ichiga olgan tasnifini yaratgan. Va nihoyat eng soʻnggi sababi, tasnif nazariy asoslarga ega emas va rus tili frazeologiyasi uchun rivojlantirilgan hamda mahsus ingliz tili frazeologiyasi uchun mos emas” [18;52] – deb qayd etib oʻtgan edi professor I.V.Arnold.

Loyihaning qiziqarli va ravshan kichik o`zgarishi professor Stroyeva tomonidan nemis tili uchun taklif etilgan. U frazeologik birikmalarning asosiy qismini ikki guruhga bo`ladi: erkin birikmalar va frazeologik chatishmalar. Turg`un birikmalar ajratilgan guruh qismiga kiritilmagan, lekin ular erkin birikmalar tarkibiga kirgan, chunki biz avval aytib o`tganimizdek frazeologik birikmalarga qiziqish va istagini so`ndirishning mezoni turli so`zlashuvchilarning bilimi va topqirligiga bog`liq holda turlichadir. Erkin birikmaning majoziy ma`nosi butun birikma ma`nosi tomonidan yaratiladi, ma`no ko`chishi ekstra-lingvistik omillarga tobe bo`ladi, masalan aholi va uning madaniyati tarixiga doir birikmalardir. Nutqda omonimlik hususiyatiga ega erkin birikmalar mavjud bo`lishi mumkin, lekin ular ma`no jihatdan turlicha hisoblanishadi. Masalan, nemis tilidagi *“jemandem den Kopf waschen”* iborasi *kimnidir so`kmoq* ma`nosida ishlatiladi, shu bilan birga *“den Kopf waschen”* erkin so`z birikmasi *kimningdir boshini yuvmoq* ma`nosida ham ishlatiladi. Erkin birikmaning shakl va tuzilishi qat`iy va o`zgarmas bo`ladi. Uning barqarorligi qofiyadoshlik, sinonimlik, tuzilishdagi o`xshashliklar va boshqalarga asoslandi. U boshqa bir joyda ishlatilmaydigan arxaik elementlarni qamrab olishi mumkin, lekin har holda birikmani tashkil etuvchi so`zlar ko`pincha oddiy bo`ladi va yorqin obrazlilikni yaratadi. Ularning nutqdagi vazifasi ifodalilik va ularning bir so`zli sinonimlariga taqqoslangan holda ma`no kuchaytirishdan iborat. Frazeologik chatishmalar, bunga zid o`laroq, tarkibiy qismlarning birida faqat ma`no o`zgarishini ko`rsatadi va bu ma`no o`zgarishi chatishmaning ifodaliligini oshirishga sabab bo`lmaydi. Frazeologik chatishmaga lingvistik omillar, so`roq ostidagi til tizimidagi o`ziga xos mahsus xossalari tomonidan talab qo`yiladi va unda omonimlik hususiyati yo`q. Frazeologik chatishmaning tuzilishi erkin birikmaning tuzilishiga solishtirilganda ancha oson harakatlanadigan va hech qachon yuqorida aytib o`tilgan qofiyadoshlik va boshqalar kabi turg`unlik xossalarining hech birini o`zida aks ettirmaydi. Natijada frazeologik chatishma uslubiy jihatdan neytral va ko`pincha mavhumroq tushuncha bo`lib qolgan.

Professor A.I.Smirnitskiy frazeologik birikmaning ma`no jihatidan birlashishiga sabab bo`layotgani va uning nutqqa to`laligicha kirishiga izn

berilayotgani o`rtasidagi iboraviy bog`liqlik sababli so`zga o`xshash bo`lgan frazeologik birlikni muhokama qilgan. Frazeologik birlikning leksik birliklardan farqi strukturaviy hisoblanib, u strukturaviy to`g`rilikning yetishmovchiligini bildirish uchun “раздельноофармленность” (alohida bezak) atamasini tanishtiradi. U andozalangan so`z birikmalarining uch turini taklif etadi: an`anaviy birliklar (ularning ma`nosi bir so`zga to`g`ri kelmaydi va ularning ma`nosi birikma tarkibidagi so`zlar ma`nosidan olinadi, masalan: *clenched fists, rough sketch, nice distinction, to shrug one`s shoulders*), frazeologik chatishmalar (*to get up, to fall in love*; ularning metaforik motivatsiyasi sekin-asta yo`qolib boradi va ular ta`sirchanlik hamda uslubiy jihatdan neytralligi va tegishli tushuncha uchun faqatgina ibora tarkibidagi so`zlardan biri bo`lib qolayotganligi sekin-asta asl ma`noning yo`qolib borishining asosiy sabablaridandir), va iboralar (tasavvuriy, ta`sirchanlik va uslubiy jihatdan rangdor, doim bir qancha neytral sinonimlari mavjud: *to take the bull by the horns, to wash one`s dirty linen in public, to fish in troubled waters, as dead as a doornail*). Faqat ikkinchi guruhga, ya`ni frazeologik chatishmalarga, batafsil tahlillar va tasnifning ayrim turi berilgan. Professor Smirnitkiyning ilmiy asaridagi frazeologiyaga bag`ishlangan bobi juda qisqa, uning yanada batafsilroq deb yuritilayotgan tasnifi juda tartibsiz – tuzilishi bilan uslub va ma`no mezoni, qo`yingki, barcha jihatlari chalkashtirib yuborilgan. Bu qo`llanilgan tasnifning ta`siri akademik Vinogradov foydalangan klassifikatsiya ta`siriga qaraganda ancha arziyas hisoblanadi. Shunga qaramasdan uning turg`un ifodalarga bo`lgan munosabatida juda foydali va qayd qilishga arziqli bir nechta fikrlar mavjud va ular hozirgacha ingliz tilining, eng muhim xususiyatlarini qamrab olgan. Professor Smirnitkiyning olib borgan tadqiqotlari so`zlar va frazeologik birliklar o`rtasidagi qiyosiylikka asoslangan. Ba`zilarida frazeologik birikmalar qo`shma so`zlarga va boshqalari yasama so`zlarga o`xshatilgan. Shunday qilib, *to take the chair* – ikki mustaqil so`zdan tashkil topgan birlik (birlikda bir qancha so`zlar bo`lishi mumkin) huddi qo`shma so`zga o`xshaydi, modomiki *to give up* – bir mustaqil so`zdan tashkil topgan birlik yasama so`zga qiyoslangan.

Professor A.I.Smirnitskiy gaplarni to`liq shartli ifoda sifatida talqin eta olinishiga e`tibor qaratgan birinchi rus olimi edi. Masalan: *How do you do? yoki I beg your pardon. It takes all kinds to make the world. Can the leopard change his spots?* Ular uzoq muhokama qilib, yuqoridagilarni hamma birikmalardan farqlashgan, chunki ular tasniflashda ma`nosi bir so`zga teng bo`lmas edi va ma`no jihatidan tahlilga muhtoj edi. Professor N.N.Amosova tomonidan muhokama qilingan shartli ifodalar ma`no jihatidan muayyan tafovutda edi, misol ucun, *save your breath – ovozi o`chmoq, jim bo`lmoq, ovozini o`chirmoq yoki tell it to the marines*. Turg`un birikmalarda tez-tez uchrab turganidek, ularning kelib chiqishi bilan bog`liq turli izohlar mavjud. Taklif etilgan etimologik izohlardan biri bu: *tell that to the horse marines – bu gapingni borib katta xolangga aytasan, o`sha ishonadi*. Yuqoridagiga o`xshash ko`plab iboralar gaplarda kiritmalar sifatida ishlatiladi: *the cap fits – haqiqiy bayonot; bo`lgan voqea*. Masalan, *He called me a liar. Well, you should know if the cap fits. Butter would not melt in his mouth. His bark is worse than his bite*.

Professor N.N.Amosova frazeologiya sohasiga kontekstologik jihatdan yondashgan. U frazeologik birikmalarni qat`iy kontekst birliklari sifatida aniqlagan. Qat`iy kontekst muayyan leksik komponentlarning aniq va o`zgarmas izchilligi hamda ular o`rtasidagi g`aroyib semantik aloqadorlik orqali xarakterlangan kontekst sifatida aniqlanadi. Qat`iy kontekst birliklari so`z birikmalari va iboralarga ajratiladi. So`z birikmalari doimo ikki qisimli bo`ladi: bir komponentda frazeologiyaga yo`nalgan ma`no mavjud bo`lsa, boshqasi kontekstni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan: *small talk, small hours, small change*. Iboralardagi yangi ma`no har bir ibora tarkibidagi so`zning o`z haqiqiy ma`nosi zaiflashgan yoki butunlay ma`nosi yo`qolgan bo`lishi mumkinligiga qaramay, butun birikma orqali yaratiladi. Qiyoslang: *“in the nick of time” – ayni daqiqada*. Iboralar motivlashgan yoki motivlashmagan bo`lishi mumkin. Motivlashgan ibora erkin so`z birikmasiga omonim bo`ladi, lekin bu so`z birikmasi shaklan qo`llaniladi. Misol uchun: *take the bull by the horns – xavf-xatarni mardona qarshi olish*. *In the nick of time* iborasi motivlashmagan, chunki *nick* so`zi eskirgan so`z hisoblanadi. So`z birikmalari ham

o`zgaruvchan va o`zgarmas bo`lishi mumkin, - deb ta`kidlab o`tgan edi professor N.N.Amosova.

Yuqoridagi fikrlarni quyidagi misollar yordami orqali oydinlashtirib olamiz. Yangi ma`no, iboraning ma`nosi, har bir element o`z ma`nosini saqlashiga qaramay, butun birikma ma`nosi o`sha birlik orqali yaratiladi deb aytib o`tildi. Bu jumlaning quyidagi misol orqali oydinlashtiramiz: *a mares nest* – safsata, kashshofning faqat tasavvuridagina mavjud kashfiyot. *A mare urg`ochi ot* ma`nosini anglatadi, shakshubha yo`qki, otlar inda yashashmaydi. *Mare* so`zi esa bir ma`noli so`z hisoblanadi hamda buni bilish uchun hech qanday izohning hojati yo`q. *Nest* so`zi ko`p ma`noli so`z, uning asosiy ma`nosi hisoblangan qushlar ini ma`nosidan tashqari, metonimiya sifatida polopon yoki metaforada turar joy, yotoq, o`g`rilarning tez-tez tashrif buyurib turadigan joyi ma`nolarini ham anglatadi. Bularning hech biri, har qanday holatda ham, *mare* so`zi bilan bog`lana olmaydi va ular bitta erkin so`z birikmasida birga ma`no anglatmaydi. Shunday qilib, har ikki so`z birikma bilan birga o`zlarining har doimigi ma`nolarini saqlab qoladi, chunki butun birikma alohida ma`noga egalik qiladi.

Yuqoridagi misol professor N.N.Amosova tasniflagan qat`iy kontekstning tarkibiy qismi bo`lmish so`z birikmalariga tegishlidir, endi e`tiboringizni ikkinchi tarkibiy qism bo`lgan iboralarga berilgan ta`rif va ularni izohlovchi misollarga qaratishingiz mumkin.

Komponentlar yakkaoligi nuqtai nazaridan iboralarning har-xil turlari mavjud. Ularning ba`zilari hech qayerda uchramaydigan eskirgan so`zlarni yoki eskirgan ma`nodagi elementlarni o`z ichiga oladi. Bu iboralar hech qachon erkin so`z birikmasiga omonim bo`lmaydi va shuningdek ular so`zlarni turkumlash jihatidan butunlay mustaqil hisoblanadi. Masalan: *to cudgel one`s brains* – katta aqliy urinishni amalga oshirmoq. Iborada “*cudgel*” eskirgan so`zining mavjudligi birikmaning ibora ekanligidan darak beradi. Boshqa iboralar erkin so`z birikmalari bilan o`zaro omonimlik munosabatida bo`la oladi. Masalan: *dark horse* – (s.s.) tim qora ot, ibora sifatida esa sirli odam deb tarjima qilinadi. Ibora ba`zi noma`lum sifatleri sababli poygada tasodifan g`olib bo`lgan otning ko`rinishiga qurilgan.

The day after the fair – juda kech, muammoli vaziyat allaqachon tugab bo'lgandan keyin. Bu ibora erkin soʻz birikmasi sifatida ishlatilishi mumkin. Professor N.N.Amosova iboraning rasmiy qatʼiyligidan koʻra koʻproq zarurati boʻlgan ifoda komponentlari orasidagi ichki semantik aloqadorligining muayyan xossasi haqida fikr yuritadi. Shuning uchun qatʼiy kontekstning soʻz birikmalari va iboralarga bunday tarzda boʻlinishi birinchi, turgʻunlik xossasi esa ikkinchi darajalidir. Soʻz birikmalari va iboralarning ikkovi ham oʻzgaruvchan va oʻzgarmas turlarga boʻlinadi. Bu sifatlar ularning tuzilishiga juda bogʻliq hisoblanadi. Soʻz birikmasi uning oʻzgaruvchan qismiga bogʻliq ravishda oʻzgarishi mumkin. Misol uchun: *the apple of (his, her, mother's) eye* – (uning, onasining) koʻz qorasi. Soʻz birikmalari akademik Vinogradovning tasnifida aniqlangan frazeologik chatishmalarga ekvivalent boʻladi deb fikr yuritishimiz notoʻgʻri boʻlar edi. Professor N.N.Amosova akademik Vinogradov yaratgan atama orqali qamrab olingan materialni ikki guruhga boʻladi va frazeologik meʼyorlardan holi boʻlgan eng katta qismini birinchi koʻrib chiqadi. “*To pay a visit, to pay call, to pay homage, to pay compliments, to pay respects, to pay deference, to pay (one's) devoirs, to pay court, to pay (one's) address (to somebody)*”ga oʻxshash birikmalar biz tadqiq etayotgan sohaga mos boʻla olmaydi, chunki *to pay* feʼlining maʼnosini aniqlab kelayotgan soʻzlar oʻzgaruvchan hisoblanadi. Boshqa tomondan olib qaraganda, bu bunday birikmalarning ikkala qismi erkin emas, chunki otlar guruhining ikkinchi tarkibiy qism boʻlish ehtimoli maʼno xususiyatiga koʻra cheklanmaydi, lekin stilistik qoidaga koʻra bu cheklangan. Misol uchun: *to pay seeing off, to pay celebration, to pay welcome* yoki *to pay greetings* deb aytish mumkin emas. Bularning baʼzilari morfologik jihatdan qatʼiy hisoblanadi. Masalan: biz *to pay address* birikmasini *to pay an address*ga oʻzgartira olmaymiz. Professor N.N.Amosova yarim qatʼiy kontekst yoki anʼanaviy qatʼiy kontekst atamalarini taklif etadi.

Bu ikki guruh oʻrtasidagi chegara chizigʻi ozgina sunʼiydek tuyuladi. Professor N.N.Amosova oʻzi yaratgan tasnif yagona tasnif boʻlishi kerakligini talab qiladi.

Professor A.V.Kunin ham iboralarning etimologiyasini muhokama qilishga, ham oʻzgacha murakkab holatlarni oʻrganib chiqishga qiziqqan. Uning ilmiy asarlari,

ayniqsa u to`plagan lug`at, va uning shogirdlarining dissertatsiyalari ham foydali, chunki ular butun soha uchun zamonaviy tekshiruv manbai sanaladi.

Professor A.V.Kunin frazeologiyani leksikologiyaning bir bo`limi emas, balki mustaqil tilshunoslik fani sifatida rivojlanishi shart deb fikr yuritadi. Uning frazeologik birikmalar tasnifi iboralar nutqda bajaradigan vazifasiga asoslangan. Ular otlashgan (*a bull in a china shop*), undovlashgan (*a pretty kettle of fish!*), so`zlashuvga xos (*familiarity breeds contempt*) yoki otlashgan so`zlashuvga xos (*pull somebody`s leg*) bo`lishi mumkin. Qo`shimcha kichik yoki ichki guruhlariga tasniflash, birliklar o`zgaruvchan yoki o`zgarimas bo`lishiga yohud bir elementning ma`nosi erkin qolishiga yoki, odatda ko`proq, elementlarning ma`nosi o`rtasidagi o`zaro bog`lanishga asoslanadi. Ko`p e`tibor boshqacha ko`rinishning har-xil turlariga ajratilgan. Masalan, sinonimligiga, otlashganligiga va boshqalarga. Batafsil funksional va semantik tasnif leksikografiyaning talablariga mos ravishda asosan professor A.V.Kuninning tezislari rivojlantirilgan.

Professor A.V.Kunin o`z tasnifini vazifa, ma`no va tuzilish xususiyatlarining birlashmasiga asoslagan. Uning tizimi o`z ilmiy asarida ravshan aytib o`tilgan.

Frazeologik birikmalar turli ko`rinishga ega bo`lishi va so`z turkumlariga munosib ekvivalent bo`lishi mumkin. Tuzilishiga ko`ra esa aynan frazeologik birikmalarga (*leaky vessel* – inson, *apple of one`s eye* – juda qadrli, s.s.: ko`z qorachig`i, *apple of discord* – janjalga sabab bo`lgan narsa) va fe`lli birikmalarga (*to make mountains of molehills* – pashshadan fil yasamoq, *to find fault* – tirnoq ostidan kir izlamoq) ajratish mumkin. Frazeologik birikmalar turli stilistik bo`yoqlarga ega bo`lishi mumkin. Frazeologik birikmalar dabdabaga, balandparvozlikka ega ekanligiga ko`ra: *to do the i`s and cross the t`s* – o`ta ehtiyotkor bo`lmoq yoki *not to care a fig* – hammaga birdek bo`lmoq; *that`s got him* – qilmish-qidirmish; *there is a deer* – ziyrak bo`ling!; *I am fed up with it!* – jonga tegdi! Yetadi! *To have a go* – sinab ko`rmoq. Ba`zi jargon iboralar hatto bir qancha vulgar so`zlarga ham ega: *a pretty kettle of fish* – chatoqlik, *to fly off the handle* – o`zidan ketmoq va boshqalar.

Ingliz tilidagi ba`zi frazeologik birikmalar ko`p ma`noli hisoblanadi. Shunday iboralardan *to feed the fishes* quyidagi ma`nolarga ega:

1. Cho`kmoq
2. Dengiz kasalidan azoblanmoq

To give way:

1. Chekinmoq
2. Joy bermoq
3. Qaddi bukilmoq, mazasi ketmoq
4. Narxdagi pasayish.

Shunga o`xshash boshqa ko`p ma`noli so`z yoki frazeologik birikma bo`lsa, uning ma`nolari matnning o`zidan aniqlanadi.

Frazeologik birikmalar alohida olingan so`zlar kabi sinonimlarga ega bo`lishi mumkin, bunday holatda sinonim frazeologik birikmalar ikki turga ajratilishi mumkin;

1. Bir xil ifoda va shuningdek leksik tarkibi ham huddi istesno holat uchun bitta almashuvchi tarkibga ega bo`lgan sinonim frazeologik birikmalar.

<i>To get the bit between one`s teeth</i>	}	o`zini tuta olmaslik
<i>To take the bit between one`s teeth</i>		o`zidan ketmoq
<i>To nip in the bud</i>	}	ildizini
<i>To check in the bud</i>		quritmoq

2. Turli so`zlardan tashkil topgan asosga va har xil leksemalar orasidagi mutanosib ifodaga ega bo`lgan sinonim frazeologik birikmalar:

<i>To leave no stone unturned</i>	}	barcha imkoniyatlarni ishga solmoq
<i>To move heaven and earth</i>		qo`lidan kelganini qilmoq
<i>To have a bee in one`s bonnet</i>	}	biror narsa, ishga g`ov bo`lmoq
<i>To have something on the brain</i>		biror narsa, ishga to`squinlik qilmoq

Frazeologik birikmalar tilning rivojlanish jarayonida erkin sintaktik birikmalarning ma`nosi o`zlarining haqiqiy, aniq ma`nosidan mavhum sintaktik birikmalarga o`zgarishi orqali vujudga kelgan va umumiy ko`chma ma`noda qo`llanilishi orqali shundayligicha qotib qolgan. Birikma tarkibidagi so`zlar o`zining to`g`ri ma`nosi va semantik mustaqilligini yo`qotgan, yo`qolgan birikmaning ma`no va ifoda uyg`unligini qiyoslash mobaynida boshqa ibora tarkibidagi so`zlarning

ma`nosidan allaqachon yiroqlashib ketgan. Shunday iboralardan *Hobson`s choice* (s.s.: hobsonning tanlovi – tanlash imkoniyatining yo`qligi, boshi berk ko`chaga kirib qolmoq) erkin sintaktik birikmadan paydo bo`lgan va o`z vaqtida bu birikma aniq ko`rinish va aniq ta`siriga ega bo`lgan (Hobson – pulli otxona xo`jayini, mijozlar o`z otlarini faqat Hobson aytgan qoziqqa bog`lashgan). Tillardagi frazeologik birikmalarning tuzilishida metaforik ma`no ko`chishi yuz beradi, lekin ularning uyg`unlashuvi yo`qolib ketmaydi. Masalan: *behind the scenes* ((s.s.) manzara ortidagi, tasvir ortidagi; hech kimga bildirmaslik sharti bilan) iborasi kasbiy iboraning metaforik qo`llanilish usuli bilan vujudga kelgan.

Frazeologik birikmalarning paydo bo`lish manbasi turlicha bo`lishi mumkin.

Bu:

a) Tarixiy voqealar yoki unutilgan odatlarga asoslangan, masalan, *to burn one`s boats* frazeologik birikmasi ba`zi qadimgi dengizchilarning odatiga ishora qiladi, ya`ni o`z qo`shinlari qirg`oqqa yaqinlashishi bilan o`tmishdagi foydalana olmagan imkoniyatlarini esdan chiqarish uchun kemalarga o`t qo`yib yuborishni buyurganlar; *to bury the hatchet* – sulh tuzmoq (tinchlik shartnomasini tuzish mobaynida amerikalik hindular odatidan kelib chiqqan);

b) Janggovor holatlarda qo`llanilgan jumla yoki iboralarga asoslangan, masalan, *to make a cat`s paw* – kingadir o`z zambaragini yasab bermoq (maymun haqidagi masaldan olingan, ya`ni bir kuni maymun mushukni yonib turgan olov ichidan kashtan yong`og`ini olishga majburlagan; *Brevity is the soul of wit* – lo`ndalik – ziyraklikning yuragidir (Shekspir));

c) Olinmalar, ya`ni boshqa tildagi frazeologik birikmalarning s.s. tarjimasini, masalan: *the apple of discord* – (yun.) janjalga sabab bo`lgan narsa, janjal o`chog`i, *to wash one`s hands of (something)* – (yun.) qo`llarni yuvmoq, *to make two bites of a cherry* – (fr.) ishga jalb qilmoq;

d) Turli kasbiy iboralarga, shuningdek xar hil ko`ngilhushlik, o`yin, sport va boshqalar bilan bog`langan iboralarga asoslangan, masalan: *to put the finishing touches* – so`nggi eskizlarni yaratmoq (rassomlarning kasbiy iborasi), *to feel one`s pulse* – kimningdir maqsadini bilib olmoq (tibbiyot iborasidan; s.s.: pulsni

tekshirmoq), *to have a ball at one's feet* – vaziyatni qo'lga olmoq (futbol o'yinidagi ibora; s.s.: oyog'idagi to'p), *to have all the trumps in one's hand* – barcha kuzrlar qo'lida bo'lmoq (qarta o'yini iborasi), *between the wind and water* – xavfli joyda (dengizchilar iborasi; s.s.: shamol va suv o'rtasida) va shunga o'xshash.

Maqollar ham frazeologik birikmalarga taalluqli hisoblanadi, ya'ni u o'zida frazeologik birikmalarning alohida turini namoyon etadi. Maqollar ularni qolgan frazeologik birikmalardan ajratib turuvchi o'zining farqli xususiyatlariga ega; tuzilishiga ko'ra maqollar tugal sintaktik butunlikdagi gapni bildiradi: maqol o'z ichiga tarbiya, ta'lim, maslahat, masallarni oladi, bundan tashqari u aforizmlik xarakteriga ham egadir. *No pains, no gains* - (s.s.: og'riq yo'q – yutuq yo'q) Mashaqqatsiz rohat bo'lmas. *All is not gold that glitters* – Yaltiragan barcha narsa oltin bo'lavermaydi. *A friend in need is a friend indeed* – (s.s.: Muhtojlikdagi do'st – haqiqiy do'st) Do'st kulfatda bilinar.

Maqollar bir-biri bilan sinonim ham bo'lishi mumkin:

Make hay while the sun shines.

Strike the iron while it is hot.



Temirni qizig'ida bos.

Ba'zi hollarda maqollarning qismi mustaqil frazeologik birikmaga ajrashi mumkin va goho bir qancha o'zgargan ma'no bilan yangi ma'lumot ham berishi mumkin. Shunday maqollardan: *Birds of a feather flock together* - (s.s.: bir patning o'zi qushlarni joyida ushlab turadi) Baliqchi baliqni uzoqdan payqaydi. *Birds of a feather* o'z ma'nosi bilan yangi ma'lumot bermoqda, ya'ni o'zbek tilidagi: bir-biridan qolishmaydi, hammasi bir go'r birikmalariga muvofiq keladi.

Frazeologik birikmalar tovush vositasida qurilishi ham mumkin:

- Qofiyalanib: *A friend in need is a friend indeed*
- Alliteratsiya¹: *bag and baggage* – bor ko'ch-ko'roni bilan, *safe and sound* – ziyon-zahmatsiz.

¹ Alliteratsiya o'hanngdosh ma'lum tovushlarning takrorlanishidan hosil bo'ladi.

Ba`zi frazeologik birikmalar sinonimlarni yoki antonimlarni birga ishlatish asosida quriladi. Masalan: *really and truly* – haqiqatan, darhaqiqat, *give and take* – o`zaro rozilik. Frazeologik birikma ta`limotning yoyilishi ularni qiyoslashga xizmat qiladi; bunda *as* yoki *like* bog`lovchilaridan foydalaniladi: *as brittle as glass* – shishadek nozik, *as easy as ABC* – alifbodek oson. Shunday qilib frazeologik birikmalar tuzilishiga ko`ra juft so`zlarga o`xshash yasaladi

Frazeologik birikmalar tilni boyitadi, uni yanada obrazliroq qiladi va uning ta`sirchanlik imkoniyatlarini oshiradi. Tilning frazeologik birikmalarining ta`limoti uchun asosiy narsa – bu asosiy lug`at fondidagi so`zlar hisoblanadi. Shunday ekan, quyidagi frazeologik birikmalar asosiy lug`at fondiga tegishli so`zlardan tuzilgan: *to keep late hours* – kech uxlashga yotmoq, *to keep one`s eye* – kuzatmoq, *to have the upper hand* – g`alaba qozonmoq, *to have an old head and young shoulders* – tengdoshlaridan ko`ra aqlliroq bo`lmoq, *to have a sweet tooth* – shirintomoq bo`lmoq. Frazeologik birikmalar tarkibiga eskirgan so`zlarni ham kiritishimiz mumkin, ya`ni zamonaviy tilda bunday frazeologik birikmalardan tashqarida mustaqil ravishda qo`llanilmaydi, masalan: *kith and kin* – barcha qarindosh-urug`lar, *hue and cry* – oldi-qochdi gap; quvg`in. *Kith and hue* so`zlari hozirgi ingliz tilida mustaqil ravishda qo`llanilmaydi.

Frazeologik birikmalarning ishlatilishida boshqa so`zlari yoki ekvivalentlarni stilistik butunlikda nutqda ishlatilishini kuzatish mumkin; shu bilan birga faqat frazeologik birikmalarning qismlari butun iboraning ma`nosi bilan qo`llanishi ham mumkin. So`zlovchi butun birikmaga yanada ifodalilik berish uchun frazeologik birikmalarning ayrim tarkibiy qismlarini tushirib qoldirishi yoki ularni boshqasiga almashtirishi mumkin. Bunda har qanday holatda ham frazeologik birikmalarning to`liq ma`nosi butunligicha saqlanishi mumkin. Bunday frazeologik birikmalarning hammaga ma`lumligi va barcha ishlatgani tufayli ularning semantik butunligi buzilmaydi. Mohir yozuvchilar tilning bunday imkoniyatidan unumli foydalanishadi. Misol uchun, Dikens ingliz tilidagi mashxur iborani variantlashtirgan: *cut of the frying pan into the fire* – (s.s.: olovdagi tovadani yomg`irdan qochib do`lga tutilmoq). U “Pikvik klubidan bitiklar” asari boblaridan birida iboraning navbatdagi

nomlanishini keltirib o`radi: *How Mr. Winkle when he stopped out of the frying pan, walked gently and comfortably into the fire.* – U janob Uinkldek yomg`irdan qochib, do`lga tutilgan edi. *to be born with a silver spoon in one`s mouth* (baxtli bo`lmoq (qiy. Doimo ishi o`ngidan kelmoq)) iborasini Glasvorsi shunday keltiradi: *He was not a highly educated little boy. Yet on the whole, the silver spoon stayed in his mouth without spoiling it.* – U yaxshi tarbiyalanmagan bola edi, lekin har qanday holatda ham uning ishlari o`ngidan kelaverardi, unga hech shikast yetmas edi. Bunda yozuvchi ota-onaning molu dunyosi bola tarbiyasiga ta`sir etmasligini ko`rsatish uchun qo`llaydi. Maqollarga kelsak, Glasvorsi muloqotda qo`llanilayotgan nutq nima haqida borayotganligini ta`kidlash uchun ularga ba`zi o`zgartishlarni kiritadi: *a stitch in time saves nine* – amallarning eng yaxshisi – bu vaqtida bajarilgan amaldir. *He intended to take an opportunity this afternoon of speaking to Irene. A word in time saved nine.* – U o`sha kechada Irenga gapirish imkoniyatiga ega bo`lishni niyat qilgan edi. Amallarning eng yaxshisi – bu vaqtida bajarilgan amaldir. Frazologiya ma`lum tilning milliy xususiyatlarini, aynan o`sha tilga xoslikni o`z ichiga oladi, demak aynan shu narsa ko`p hollarda tarjima uchun qiyinchiliklar tug`diradi.

II BOB.

Ingliz tilida frazeologizmlarining uslubiy-semantik xususiyatlari

2.1 FB larni uslubiy jihatdan farqlash mezonlari

FB larning so'zlardan asosiy farqi ular ob'yektiv reallikni, ma'lum voqea hodisani nomlash uchun emas, balki unga nisbattan modal munosabatni ifodalash maqsadida yuzaga keladi. Tildagi FB larning asosiy qismi ma'no jihatdan insonga qaratilgan: ular kishining biror fizik, ruhiy, aqliy-intelektual xususiyatini, hatti harakatini baholaydi. Shu sababli FB larning ma'no tarkibida ko'pincha konnotativ element ishtirok etadi. Bu element FB ning denotative ma'nosiga emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik yuklaydi. Shu sababli FB larni tahlil qilganda ularning uslubiy tavsifi muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalambor, shuni alohida qayd etib o'tish lozimki FB larning uslubiy jihatdan farqlash deganda, quyidagi dolzarb masalalar nazarda tutiladi: uslubiy ma'no va uning komponentlari, FB larni uslubiy jihatdan farqlash mezonlari, ingliz frazeologik sistemasining uslubiy qatlamlarini belgilash, ko'p ma'noli va sinonim FB lar hamda ularning uslubiy xususiyatlari, antonim, omonim FB lar va ularning o'ziga xosliklari kabi masalalar [19;4].

Ma'lumki, til elementlari konotativ ma'no bilan birga uslubiy bo'yoqdorlikka ham ega. Ular o'ziga xos „ekspressiv atmosfera” bilano'ralgan bo'ladi [27;68]. Bu holat tilshunoslikda hozirga qadar turli xil nomlanib kelmoqda.

Til elementlariga ironiya, tantanavorlik, hazil-mutoyiba, ishonmaslik, shubha kabi uslubiy nozikliklarni yuklovchi hodisani nomlaganda „uslubiy bo'yoq”, „uslubiy tonallik”, „konotatsiya “ kabi atamalardan foydalanmoqdalar [33;69]. Birgina „konotatsiya “ atamasining o'zi ham tilshunoslikda har xil ta'riflanayotir. Masalan, Z.S Aznaurova konnotatsiyani ob'yektiv til hodisasi deb qarashni taklif etadi[14;88]. Ammo ushbu uchta tushuncha „konotatsiya ”, „uslubiy bo'yoq”, „uslubiy ma'no” atamaları bir lingvistik tushunchani anglatib, ularni sinonim atamalar sifatida ishlatish mumkin. Lekin ayrim uslubshunos olimlar bu atamalardagi farqlarni aniqlashga harakat qilmoqdalar.

FB larni tahlil qilganimizda ulani har qanday uslubda ham, qo'llashimizning guvohi bo'ldik. Lekin ma'lum bir uslubga xoslangan FB lar ichida, bizning tadqiqot doiramizga kiruvchi so'zlashuv frazeologizmlari nisbattan keng tarqalgani va yuqori darajadagi bo'yoqdorligi bilan ajralib turadi.

Uslubiy ma'no inson ongining ekspresiv baholash faoliyati mahsuli bo'lib so'z va FB larning tushuncha ifodalash xususiyati bilan uzviy bog'liqdir.

1. FB larning uslubiy ma'nosi undagi ikki komponentdan iborat [7;vebsayt]:

a) ekspresiv baho bo'yog'i- bu komponent FB larga baholash nozikliklarini yuklaydi;

b) funksional uslub bo'yog'i- FB larning u yoki bu funksional uslubga xoslanganini ko'rsatadi.

FB larni ekspresiv-baho bo'yog'i tarkibini baholash, emotsionallik va ekspresivlik tashkil etadi. Baholash deganda predmet yoki shaxsga nisbattan salbiy yoki ijobiy tavsif berish tushuniladi. FB ma'nosini talqin qilganda baholash xususiyati albatta ishtirok etadi. Agar FB larning semantik strukturasi baholash semasi bo'lsa, o'sha iboraning struktur –grammatik qurilishidan qat'iy nazar FB ga izoh sifat orqali beriladi yoki bu izoh tarkibida “nihoyatda”, ”juda” singari baho semasini ifodalovchi so'zlar qo'llaniladi.

Masalan: cut up nasty-juda achchiqlanmoq; get smb dander up -jahli chiqmoq kabi sinonim birliklarda ekspresivlik turli darajada ifodalangan. Ya'ni har bir FB o'ziga xos ekspresiv baho bo'yog'iga ega bo'lib, birinchi iborada salbiylikni ifodalovchi sema nisbattan yorqinroq. Bu birliklarni jonli nutqda qo'llanilishi ham fikrimiz isboti bo'la oladi:

He appears to know just how long he can torment me before I get my dander up (Mark Twain, The Adventures of Tom Sawyer, ch, I. p.12)

Hang it! You cut up quite nasty....(W.Thackeray “Pendennis” ch.XII, p. 218)

FB larning emotsionalligi ularning turli xil his-tuyg'ulari, shaxspredmetlarga nisbattan sub'yektiv munosabatlarini ifodalash bilan bog'liqdir. FB larning emotsionalligi bir vaqtning o'zida ikki ma'noning reallashuvi va obrazlilik

natijasida yuzaga chiqadi [19;10]. Darhaqiqat, FB lar qo'rquv, shodlik, azoblanish, hayrat, taajub kabi emotsional xususiyatlarni ifodalash imkoniyatiga ega. Masalan, miserable as bandicoot", "over a barrel", "like a bastard" , "be for the high dive" kabi FB lar dardu alam, xafagarchilik emotsional bo'yog'iga ega bo'lsa, "have a ball", "full of beans", "a guy bird" FB lari quvonch, sevinch emotsional bo'yog'iga ega.

Ekspressiya nutqning ta'sirchanlik xususiyati bo'lib, FB larda bu xususiyat ekspressiv baho bo'yog'i ko'rinishiga ega. Ekspressiv baho bo'yog'ining , xilma xil turlari mavjud, ya'ni ayrim FB lar yuqori ko'tarinki bo'yoqqa ega bo'lsa boshqalari tushkun bo'yoq ifodalaydi. Ko'tarinki bo'yoqqa ega so'zlashuv frazeologizmlariga quyidagilar misol bo'la oladi: do the civil—iltifot ko'rsatmoq, good cheer- hazilkash; have a ball-xursandchilik qilmoq; full of beans-yuragida o'ti bor, jo'shqin inson; beat the band-haddan tashqari, o'ta; with a bang-juda omadli kabilar bo'lib bu misollar badiiy talqini ham ko'tarinki emotsional bo'yoqqa ega ekanligini ko'rsatib beradi: Masalan:

Aboard ship the square –rigger sailor lived a sedate, vicious life. But when he came to port –whew!-he let go with the bang. (W.Foster, "Pagets from a Worker's Life", ch I, p.311)

Aksincha tushkunlikni ifodalovchi frazemalar ham mavjud bo'lib, ular ham o'ziga xos ravishda ifodalanadi: fat chance- imkonsiz, qiyin ish; hard cheeseomadsizlik; get smth of one's heart- yuragini bo'shatmoq; be up in the air-qattiq g'azablanmoq; bad egg-iflos, past odam; give smb down the banks -qattiq tanbeh bermoq, ta'zirini bermoq kabilar. Bunday baho bo'yog'iga ega frazemalar ham badiiy talqinda o'z ahamiyatiga ega:

Masalan: Jimmy hung round the pub as miserable as bandicoot. (K.S.Prichard , "Potch and Colour", p. 215)

FB larning funksional-uslubiy bo'yog'i xilma xil lisoniy va qiyosiy tillar ta'sirida shakllanadi.

FB larni uslubiy jihatdan farqlashning o'ziga xos mezonlari mavjud bo'lib, bularni sanab o'tish frazeologik birliklarni uslubiy xususiyatlarini yanada kengroq ochib berishimizga va ularning semantik o'ziga xosliklarini yorqinroq ifodalashimizga imkon beradi [34; 9-11]:

1. Etimologik mezon deyilganda FB larning genetik xususiyatlari, ularning kelib chiqishi, dastlabki qo'llanilish doirasi, adabiy tillar tarkibiga kirib kelish yo'llari, paydo bo'lgan davri kabilari tushuniladi [34;9]. Masalan, the apple of discord –adovat sabachisi, the golden age-buyuk asr , the thread of Ariadnekalavanning uchi, a banquet of Lucullus- to'kin-sochin ziyofati; artful Dodgermaqanchiq, ayyor; kabi FB lar qadimgi yunon mifologiyasi namunalari bo'lib, hozirgi kunda so'zlashuv nutqida keng qo'llaniladi. Masalan:

The tomato soup, the mysterious little pieces of of white fish, the boiled mutton, the blackberry and apple tart, were transformed by their histrionic gusto into banquet of Lucullus...(J.B. Priestley, The Good Companions book II, ch I, p.85)

Bugungi kunda so'zlashuv uslubiga xos deb tasnif qilinayotgan ko'pgina FB larning paydo bo'lish manbai so'zlashuv nutqi, xalq og'zaki ijodi asarlari sanaladi. Ko'pincha bunday FB lar hayotiy-so'zlashuv xarakteridagi erkin birikmalarining ustama ko'chma ma'noga ega bo'lishi, metaforizatsiya natijasida paydo bo'ladi. Adabiy tilga esa nutq orqali kirib kelgan ba'zi FB lar hozirgi kunda ko'pincha kitobiy uslublarda keng qo'llanilmoqda: kick the bucket- asfalisofilinga jo'namoq, in with shout off- ayuhannos solmoq; hold one's noise-damini ichiga yutmoq, singari o'zlashma FB larni bularga misol qilishimiz mumkin.

2. Ichki formaning obrazlilik mezonlari. FB ning ichki formasi deb uning asosida yotgan obraz, FB ning ma'nosiga doir bo'lgan obrazli tasavvur tushuniladi [33; 10]. Masalan, day of doom-qiyomat kuni; when the cows come home- tuyaning dumi yerga tekkanda; chip of the old block-olmaning tagiga olma tushadi; spring chicken- g'o'r, tajribasiz, more dead than alive-juda horg'in charchagan; do or die – g'alaba yoxud o'lim kabi FB larning obrazli tasavvuri ma'lum bir badiiy tasvir vositasi metafora, metonomiya, giperbola kabilarga

asoslangan bo‘lib, badiiy asarlarda qo‘llanilganda ham ulardagi obrazlilik aniq sezilib turadi. Masalan:

We told him something about her life. "I am no spring chicken, Bunny don't imagine it"(U. Sinclair, "Oil" ch. XIV, p.405)

He staggered into the Coach and Horses more dead than alive, and flung his portmanteau down. (H.G. Wells, "The Invisible Man", ch I, p.74)

3. Semantik mezon. FB larning funksional uslubiy jihatdan xoslanishi uning ma'nosiga ham bog'liq. FB larni qo'llanilish darajasiga ko'ra uch guruhga ajratish mumkin: [17; 183-188.].

a) arxaik FB lar

b) hozirgi tilde mavjud keng iste'molda bo'lgan FB lar

c) ijodiy o'zgargan FB lar.

Arxaik FB lar ingliz mumtoz adabiyotida, ayniqsa Shekspir asarlarida keng qo'llanilgan, hozirgi kunda esa unutilayotgan iboralardir. Masalan, the daughter of eve- nozik hilqat vakili, David and Jonathan- ajralmas do'stlar (biblizm), flutter the dove- cotes- qiy- chuv g'alva ko'tarmoq kabi birliklar buyuk daho Shekspir asarlarinamunalari bo'lib, bunday birliklar zamonaviy ingliz tilidas hekspirizmlardeb nomlanadi:

Coriolanus... IF you have writ your annals true, 't is there,

That, like an eagle in adove- cote, I

Flutter'd your Volscians in Corioli

Alone I did it(Shakespeare W. Coriolanus. act V, sc.6, p. 594)

Hozirgi vaqtda esa ular kitobiy uslublarga xoslangan arxaik FB lar sanaladi. Ayrim FB lar inson aqliy faoliyati bilan bog'liq bo'lgan mavhum tushunchalarni bildiradi. Masalan beneath smb's notice- e'tiborga noloyiq; observed of all observes- butun omma e'tirofida; become (be made) one – bir tan-u bir jon bo'lmoq kabi FB lar kitobiy uslubga xoslangandir. The bar of public opinion ko'pchilik fikriga binoan; take order from smb- kimningdir buyrug'iga binoan; in the news- diqqat markazda bo'lmoq; kabilar esa publisistik uslubga

ko‘proq xoslangan. Bunday FB lar semantik jihatdan o‘z ma’no tuzilishiga ko‘ra so‘zlashuv uslubiga to‘g‘ri kelmaydi. Come (badly) unstuck-tuyog‘ini shiqillatmoq; under the counter- imi jimida; come in for it-ta‘zirini yemoq; tap smb’s claret- burnini yerga ishqalamoq kabi salbiy mazmunga ega bo‘lgan FB lar esa oddiy so‘zlashuv uslubiga taaluqlidir

4. Ohangdoshlik mezon. FB lar komponentlarining o‘zaro munosabatida alliteratsiya, ritm, qofiya elementlari ham ishtirok etadi. Masalan come high, come low-nima bo‘lsa bo‘lsin; do or die- g‘alaba yoki o‘lim; down and outkuchsizlangan holsizlangan singari FB lar metafora va antitezaga asoslangan, artycrafty-serhasham, jimjimador; ding–dong battle-teng kuchli qo‘shinlar jangi; by hook or by crook-har qanaqasiga; high and dry-nochor holda tashlab ketmoq singari FB larda esa alliteratsiya, antiteza qofiya elementlarining roli kattadir. Coffe and cakes-kamtarona maosh, snug as a bug in a rug-qulay o‘rnashib olmoq; bag and baggage-hamma lash-lushlari bilan, butunlay; better day better deed-har narsaning o‘z vaqti bor; from door to door- uydan uyga; dribs and drubs- mayda chuydalar singari FB larning shakllanishi esa tovushlar takrori, ritm bilan bog‘liq. Bunday birliklarni badiiy talqinda qo‘llash, nutqni jonlantirib, o‘ziga xoslik bag‘ishlaydi. Masalan:

But the children came close to old Jolyon, knowing that he would save them and gazed into a face which was decidedly “caught out”. Better the day.

Better the deed, mam’zelle. It’s all my doing (J. Galthworthy. “Indian Summer of a Forsyte” ch. III, p. 128)

Don’t tell me I’m all arty crafty- I couldn’t bear it,..I’m a tradesman, that’s all, just a tradesman. (A. Christie, Easy to Kill” ch 5, p. 132)

5. Komponent mezon. Bu mezonni boshqacha qilib FB lardagi ayrim komponentlarning funksional uslubiy xoslanishi, deb atash mumkin. Ba’zi FB lar komponentlari alohida olinganda ma’lum bir ma’no kasb etmaydi. Ularni ibora tarkibidan sug‘urib alohida qo‘llash imkoniyatiga ega emasmiz. .Bu komponentlar o‘sha FB larning kitobiy uslublarga xoslanishini ta’kidlashga xizmat qiladi. Masalan, dribs and drubs- mayda chuydalar; hurrah’s nest- aralash-quralash,

tartibsiz; omnium-gatherum- aralash-quralash narsalar kolleksiyasi kabi birliklardagi dlibs , hurrah, omnium, gatherum kabi soʻzlar alohida soʻz sifatida maʼlum bir maʼno kasb etmaydi. Ular faqat ibora tarkibida qoʻllanilgandagina maʼnoga ega boʻladi. Bunday birliklar koʻpincha boshqa tillardan kirib kelgan va maʼlum til doirasida leksik qiymatini yoʻqotgan boʻlishi mumkin. Zero, “omniumgatherum” iborasi sof lotincha soʻz boʻlib XVI asrning boshlaridan boshlab bu ibora ingliz soʻzlashuv nutqida qoʻllanila boshlangan. Masalan: ...odds and ends, and omnium-gatherums, and this, that and the other, enough to fill nine museums. (Ch. Kingsley, "The Water- Babies", ch. III, p. 34) Shunday qilib, FB ning ekspressiv baho boʻyogʻi uning uslubiy xoslanganligi bilan, har doim ham sabab-oqibat munosabatida boʻlavermaydi, lekin bu ham maʼlum darajada FB ning uslubiy xoslanishiga xizmat qiladi. FB larning funksional –uslubiy tarmoqlanishini belgilashda yuqorida berilgan barcha mezonlar obʻyektiv ravishda hisobga olingandagina yaxshi natija beradi

Ingliz tilida shunday FB lar borki ularning qoʻllanilishi hech qanday uslub doirasi bilan cheklanmagan. Masalan good nature (oq koʻngil inson), once or twice (bir necha marotaba), make a noise (shovqin koʻtarmoq), get on smb's nerves (asabini buzmoq), look after, take care of (gʻamxoʻrlik qilmoq) singari FB lar soʻzlashuv nutqida ham, badiiy va publisistik asarlarda ham bemalol qoʻllanilaveradi.

Koʻp maʼnoli FB lar uslubiy jihatdan yaxlit xarakterga ega boʻladi. Chunki polisemantik iborada koʻpincha barcha maʼnolar bir ichki obrazga birlashadi. Masalan, near and dear frazeologik birligini olsak, u ikki maʼnoli birlik boʻlib, bu maʼnolar oʻzaro bogʻliq, yaʼni birinchi maʼnosida yaqin (qalin) insonlarni ifodalasa, ikkinchi maʼnoda koʻngilga yaqin biror bir ishni ifodalab kelishi mumkin. Masalan: He was always a great one for looking after himself and leaving near and dear to him in trouble. (H. G. Wells, "the food of the Gods" book II, ch. I) This, then was a piece very near and dear to me, that I had come to New York to produce. (J. B. Priestley, "Midnight on the Desert", ch 2, p. 56) Baʼzan polisemantik iboraning bir maʼnosi minimal ekspressivlikka, funksional

xoslanganlikka ega bo'lsa, keyingi ma'nosi, yuqori ekspressiv bo'yoqqa, kitobiy xususiyatga ham ega bo'lishi mumkin. Masalan: hard as nails-1)chidamli , chiniqqan (asosan sportchilarga nisbattan); 2) berahm qahri qattiq. Bu

FB dagi ekspressiv baho bo'yog'i birinchi ma'noda ijobiy xarakterga ega bo'lsa, ikkinchi ma'noda salbiy munosabat bildirilmoqda. Yoki oddiy so'zlashuv uslubida keng qo'llaniladigan "never mind" birikmasi ham turli ma'nolarida turlicha baho semalariga ega bo'lib kelishi mumkin. Masalan never mind- 1) hechqisi yo'q, bezovta bo'lmang 2) ishingiz bo'lmasin, sizga taaluqli emas kabi ma'nolarda qo'llanilishi mumkin:

1)We oughtn't to have come here, mother, said Paul. "Never mind", she said We won't come again.(D. H. Lawrence, "Sons and Lovers", part I, ch V, p.

206)

2)-Do you call yourself a gentleman sir?

- Never mind, sir!(Ch. Dickens, "Pickwick Papers". Ch XXIV.p.65-66)

2.2 Ingliz tilida FB larning ma'no munosabatlari: ko'p ma'nolilik va Omonimiya

Til sistemasida shakl va ma'no munosabati mavjud bo'lib, shakl deganda tilning materiyasi-tovush tizimi, ma'no deganda uning ichki ifodalanuvchi jihati nazarda tutiladi. Buyuk tilshunos Ferdinand de Sosyur tildagi bu ikki munosabat o'zaro bir-birini taqozo etishini ta'kidlab, til birliklari ifodalovchi va ifodalanuvchi birliklar yig'indisidan tashkil topadi deb ta'kidlab o'tgan [23;34]. Til birligi bo'lish uchun ma'lum bir shaklga ma'lum bir ma'no biriktirilgan bo'lishi lozim. Bunday ma'no til birligining mazmun plani deb ham yuritiladi.

Bizning tadqiqot doiramizga kiruvchi iboralar ham ifoda plani va mazmun planiga ega bo'lgan til birliklaridir. Ma'lumki FB lar yirik til birligi bo'lib, kamida ikkita ma'noviy til birliklari qo'shilishidan yasalgan bo'ladi. Shunga ko'ra FB larning ifoda plani deb uni tashkil qiluvchi leksik birliklar nazarda tutiladi. Leksemanig ma'nosi odatda uni tashkil qiluvchi til birliklariga xos ma'nolarning yig'indisi sifatida gavdalanadi. Qismlar ma'nosi asosida butun tushuniladi. Ammo FB larda ma'no uning tarkibidagi leksik birliklar ma'nolari yig'indisi bo'lmay, ularni ko'chma yoki ustama ma'nolari asosida aks ettiriladi [50;28]. Xususiylar (qismlarga xos) ma'nolarni umumiy ma'nolarni to'g'ridan to'g'ri izohlamasligi FB larda ifoda va mazmun plani orasida bog'lanish shartli ravishda ekanini ko'rsatadi. Bunda bittadan ortiq so'z yaxlitligicha ma'lum bir obraz asosida, ko'chirish yo'li bilan semantik taraqqiyotni boshdan kechiradi. Ma'lum bir obraz asosida yuzaga kelgan ana shunday ustama ma'noga frazeologik ma'no deyiladi [50;34]. Masalan: tame cat –erkin birikma sifatida itoatkor yuvvosh uy mushugi ma'nosida qo'llanilsa, FB sifatida lattachaynar, sust tabiatli insonni ifodalab ko'rsatishi mumkin. Birinchi misolimizda birikma ma'nosi, leksik komponentlarning atash ma'nosi yig'indisi sifatida ifodalanayotgan bo'lsa, ikkinchi iborada obrazli ustama ma'no yetakchilik qilmoqda.

Istalgan til birligi va FB ma'nosini tasvirlashda, lug'at tuzuvchilar avvalo, til birligi ma'nosining lug'aviy izohlanishi asosi bo'lgan ko'plab alohida kontekstual qo'llanilishning murakkab tahliliga qo'l uradilar. Bitta til birligining ma'nosini

izohlashda turli leksikograflar har safar muayyan ma'no belgilarining umumiy ya'ni konstant to'plamini ajratadilar. Bu umumiy yoki konstant to'plam muayyan til birligi uchun asosiy, bir-biriga bog'liq ma'no belgilari (yoki alohida ma'no belgilari) to'plami ajratiladi. Bu to'plam boshqa leksikografik manbalardagi analogik to'plamdan farqlanadi. Bunday variatsiyali to'plam tez-tez (ammo har doim emas) ma'nosi jihatdan ikkinchi darajali ma'no belgilarini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, til birligining bir talay aniq ma'nolariga tayangan holda turli leksikograflar har gal odatdagidek bir xil belgilarni ajratadilar. Bu belgilar turli lug'at izohlarida mavjud bo'lib, berilgan FB ning markaziy yoki konstant qismini tashkil qiladi. Shuningdek, turli izohlarda u yoki bu FB ma'nolarining ma'lum farqlarga ega bo'lgan qismini tashkil etadigan, qo'llanilish kontekstidan ma'lum bo'lgan turli belgilar ajratiladi. Shu munosabat bilan aytish mumkinki, til birliklarining kontekstual ma'nosi sabab –oqibat munosabatlarining doirasiga kirib qolgan. Bir tomondan, u ayrim hollarda til birligining qabul qilingan lug'aviy ma'nosiga ta'sir qilishi mumkin, boshqa tomondan, u lug'aviy ma'nodan olingan deb hisoblanadi[49;45]

Leksikografiya amaliyotidagi qiyinchiliklardan biri so'z yoki so'z birikmasi ma'nosi uning qo'llanilish doirasi chegaralanishidir. "Qo'llanilish ma'no bilan teng emas, unda so'zning ko'p mantiqiy imkoniyatlari yashirin.... Qo'llanilish –bu so'z ma'nolaridan birining mumkin bo'lgan ayrim hollarda o'ta individual ishlatilishidir" [19;18]. Ko'pgina mualliflar tomonidan izohli lug'atlarga xos bo'lgan so'zlarning ma'nosi va qo'llanilish ko'lami ta'kidlangan.

Ko'rsatilgan muammo butunlay frazeologik materialga borib taqaladi. Ammo, FB so'zdan ko'ra ko'proq xususiyatlar, ya'ni nutqiy ma'no xilma-xilligi imkoniyatlariga ega. FB nutq jarayonida qo'shilishi mumkin bo'lgan bir necha ma'no jihatlaridan tashkil topgan: leksem–integrantlar ma'nosi rejasi, FB obrazlilik (agarda bu mumkin bo'lsa) asosida yotgan o'zgaruvchi so'z birikmalarining taxminiy ma'nosi, taxminiy frazeologik ma'no, shu bilan birga FB ma'nosini tasvirlashda berilgan FB ning relevant semantik belgilarini FB ning alohida aniq qo'llanilishi doirasidan ajratish (so'z ma'nosini tasvirlashga nisbatan)

qiyinroq. Shunga asoslanib, leksikografik manbalarda FB ma'nolarining bir xilda nechog'lik izohlanishini alohida ta'kidlash kerak.

Demak, FB ifoda plani bilan mazmun planning o'ziga xos qarama qarshiligi va birligi asosida yuzaga keladi, shunga ko'ra FB lar alohida yondashishni talab qiladi. FB lar o'ziga xos ifoda va mazmun planiga ega birliklar sifatida til tizimida turli ma'no munosabatlariga kirishadi, ya'ni leksik birliklar singari FB larda ham ko'p ma'nolilik, omonimlik, sinonimlik, zid ma'nolilik va variantdoshlik kabi ma'no munosabatlari kuzatiladi.

Bittadan ortiq ma'noni anglata olishi til birliklari uchun xos xususiyat bo'lib, iboralarning ma'lum bir qismida ham uchraydi. Ammo leksik polisemiya bilan farqli ravishda, frazeologik polisemiya o'ziga xos xususiyatlariga ega. Frazeologik polisemiya ham xuddi leksik polisemiya bo'lganidek bosh ma'no va yasama ma'no farq qilinadi. Ammo leksik polisemiya bosh ma'no to'g'ri ma'noga, hosila ma'no esa ko'chma ma'noga teng; frazeologik polisemiya bundan farqli ravishda, bosh ma'no ham ko'chma (obrazli) ma'no bo'ladi, chunki har qanday frazeologik ma'no ustama, ko'chma ma'no sifatida yuzaga keladi [30;124]. Ingliz tili frazeologiyasida ko'p ma'nolilik munosabati keng yoritib berilmagan. A.B Kunin frazeologik lug'atida ham faqatgina 3% ko'p ma'noli FB lar ko'rsatib berilgan [48;25].

Frazeologizmlarining ko'pchiligi ikki yoki uch ma'noli, shuningdek to'rt ma'noli FB lari ham mavjud. Ko'p ma'noli iborada uning ma'nolari asosan biri ikkinchisidan o'sib chiqqan bo'ladi. Ya'ni ibora nechta ma'nodan tashkil topganiga qaramay, ma'nolar orasida bog'lanish, umumiylik seziladi. Masalan:
take the air-1) toza havoda sayr qilmoq; 2) qochib qolmoq; 3) havoga ko'tarilmoq, uchmoq;

On one's own- 1) mustaqil ravishda; 2) yolg'izlikda, yakka holda;

Off the cuff-1) eksromptom holda, tayyorgarliksiz; 2) norasmiy ravishda;

Ammo ba'zi iboralarning ma'nolari biri ikkinchisi uchun asos vazifasini bajarmaydi, har biri o'zicha shakllangan bo'ladi, voqe'likdan har gal har xil obraz olish asosida tug'iladi.

Masalan: be on smb's back- 1) tashlanmoq, siqib bormoq, qiyratmoq; 2) boqimanda bo'lmoq; Bu ikki ma'no orasidagi uslubiy tonallik turlicha bo'lgani bois, kontekstdan kelib chiqqan holda har bir frazeologik birlik turlicha ma'nolarni ifodalab kelishi mumkin. Buni badiiy talqinda ham kuzatishimiz mumkin:

1) Those damned merchants were always on his back, controlling, inhabiting... (P. Abrahams, "A Wreath for Udomo" part II, p. 35)

2) Well, we're the backbone of the country but you see, Bob, there's too many people on our backs. And it's about time they were slung off. (A. Sillitoe, "The Ragman's Daughter", "The Other John Peel", p. 176) Yoki "carry the ball" so'zlashuv frazeologizmini tahlil qisak, ikki ma'noli bu birlik turli holatni ifodalash xususiyatiga ega: 1) faol ravishda ishlamoq, bor ma'suliyatni bo'yniga olmoq; 2) birovning kasriga qolmoq, balogardon bo'lmoq; Frazeologik sathdagi ko'p ma'nolilikni paradigmatic jihatdan assimetriyaga qiyoslasak bo'ladi, zero, u denotativ ma'noning , nominativ va signifikativ aspektlarining o'zaro nisbati o'zgarishi natijasida yasaladi. Frazeologik ma'nodagi signifikativ aspekt deganda ma'lum bir ma'noni ifodalayotgan tushuncha mohiyati nazarda tutiladi. Denotativ aspekt asosida denotativning, bir turdagi predmetlar yoki abstrakt tushunchalar umumiy belgilari, yagona bir tushunchaning keng hajmi sifatida aks ettiriladi. Frazeologik polisemiya ma'noning yangi qirralari paydo bo'lishida nafaqat denotativ ma'no balki konotativ birlik ham muhim rol o'ynaydi [30; 126-128].

Nominativ nuqtai nazardan, polisemiya nominatsiya jarayonining natijasi hisoblanadi. Polisemiyaning FB semantik tarkibidagi turli o'zgarishlar natijasi desak ham xato bo'lmaydi. Chunki vaqt o'tishi davomida tilning semantik tarkibidagi turli o'zgarishlar, ma'noning kengayishi, torayishi kabilar ko'p ma'nolilikga olib boradi.

Frazeologik polisemiya metaforaga asolanagan ma'no ko'chishi yoki metonimiyaga asolanagan ma'no ko'chishi natijasida hosil bo'lgan yangi ma'nolar farqlanadi [52; 135].

Metafora asosida yangi ma'nolarning paydo bo'lishi fe'lli frazeologik birliklar ichida mahsuldor usul hisoblanadi.

Masalan: to take wing-1) pir etib uchib ketmoq, uchmoq(qushlar); 2)qochib ketmoq, qochib qutulmoq;Full of beans-1) o'ynoqi gijjinglagan ot; 2) jo'shqin, otashin, yuragida o'ti bor odam;Metonomiya asosida ma'no kengayishi bo'lsa frazeologik birliklar ichida uncha keng tarqalmagan bo'lsa ham uchraydi. Masalan: to have an eye upon-kuzatmoq, ko'z uzmaslik; 2) ko'z olaytirmoq, suqlanmoq, hasad qilmoq;

Ma'noning kengayishi agar FB o'z ma'nosida ham, yangi orttirilgan ma'noda ham qo'llanila boshlansa polisemiyaga olib boradi. Agar FB ning ilk ma'nosi iste'moldan chiqib arxaizmga aylansa, bunday FB ni biz polisemantik birlik deya olmaymiz.. Masalan "to walk the plank" iborasi "ishdan haydalgan,ishsiz qolgan" ma'nolarini anglatadi va zamonaviy ingliz tilida keng iste'moldagi birlik hisoblanadi. U o'zining birinchi "dengizga tashlab ketilgan" ma'nosida qo'llanilmasligi bois, bu frazeologizmni polisemantik birlik deya olmaymiz [20;184].

Frazeologik polisemiya ko'pincha FB komponentlari orasidagi bog'liqlik,shuningdek frazeologizmlarning sturuktur jihatdan o'ziga xosliklari bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan "the leading man" iborasini tahlil qilsak, bu uch ma'noli FB bo'lib ma'nolar orasidagi bog'lanish bevosita ko'zga tashlanadi.1) ajralib turadigan, mashhur inson; 2) atoqli davlat arbobi; 3) teatrdagi bosh rol ijrochisi; Har uchala ma'no uchun umumiy jihat "muhim, taniqli shaxs" semasi hisoblanadi. Frazeologik birliklar nechta ma'nodan tarkib topgan bo'lmasin ulardagi semantik umumiylik albatta ko'zga tashlanadi.

Ma'noning kengayishi ba'zi hollarda ma'no umumlashishiga, konkretan umumlashma ma'noga yalanishiga olib kelishi mumkin [30;132], masalan:Cock a snook: 1) (at smb) bironkimga burnini jiriyish;

2) (at smb. or smth.) biron kim yoki biron nimadan jirkanish;

Strike oil: 1) neft topmoq; 2) muvofaqiyatga erishmoq

Frazeologik sathdagi ma'no kengayishdagi yana bir o'ziga xos jihat,

metaforik o'zgarishlar natijasida frazeologik birlik ma'lum bir sohadan boshqa sohaga o'tishi mumkin. Masalan, a lone wolf- "raqibining iziga yolg'iz o'zi tushgan uchuvchi" ma'nosida ilgarilari qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik konkret ma'no umumiy lashib "mustaqil ravishda ish yurituvchi shaxs" ma'nosida qo'llanila boshlandi. Yoki aksincha ko'p ma'nolilik umumiydan konkret tomon o'zgarishi mumkin. In the hole – 1) qora kunga asrab qo'yilgan yashirin imtiyoz; 2)og 'ir kunda ishonsa bo'ladigan do'st

Iboralarda polisemiya muammosi bilan omonimlikmuammosi bevosi ta bog'liq hodisalar sanaladi. Agar ikki FB ma'nolari orasida umumiy invariant belgi mavjud bo'lmasa, bunday birikmalar o'zaro omonim birliklar hisoblanadi.

Frazeologik omonimiya ko'pincha polisematik iboralar ma'nolari orasidagi bog'lanishning uzilib ketishi natijasida paydo bo'ladi. Shuningdek omonimlik frazeologizmlarning turli etimologik tarixga ega bo'lishidan ham paydo bo'lishi mumkin[7; veb sayt] Masalan: to keep one's end up: 1) taslim bo'lmaslik, umidsizlikka tushmaslik; 2) va'dasining ustidan chiqish; Bu ikki ma'no orasida hech qanday bog'lanish kuzatilmaydi. Ba'zi shunday frazeologik omonimlar mavjudki ular ma'nolari orasida qarama-qarshilik ham kuzatiladi: Hard case-1) axloqi buzuk kishi, ashaddiy jinoyatchi; 2) boqi beg'am, aysh –ishrat shaydosi; Berilgan misollarimizning badiiy asarda ifodalanishi ham fikrimiz dalili bo'la oladi. 1) Mrs. March:She's not hard case yet; but she will be. Johnny: And Why? Because all you matter –of –fact people make up your mind to it. (J. Galsworthy, "Windows ", act II, p.186) 2) He was a digger, a humorous and good-hearted "hard case". (H. Lawson, "Joe Wilson's Mates", "A wild Irishman", p.276)

FB larda omonimiya hodisasi juda kam uchraydigan hodisa hisoblanadi. Shuningdek frazeologizmlar omonimiyasi erkin birikmalar omonimiyasidan bir necha jihatlari bilan ya'ni ma'no, shakl hamda son jihatdan farqlanadi. FB lar komponentlari bir-biridan paradigmatic va syntagmatic munosabatlari bilan o'zaro farqlanishi bilan ajralib turadi. Bunga bir necha omillarni sabab qilib ko'rsatishimiz mumkin [7; veb sayt]:

-birinchidan frazeologik ma'no ustama ma'no bo'lgani sababli nisbattan serqirra, murakkabroq tuzilishga ega bo'ladi;

-erkin birikmalarda struktur-grammatik imkoniyatlar FB larga qaraganda ko'proq bo'ladi;

- frazeologik birliklar omonimligida ma'lum bir ibora tarkibida birdaniga bir necha so'zlar mos kelishi kerak bo'ladi;

Umuman frazeologik omonimiya bir necha omillar ta'sirida vujudga kelishi mumkin [30; 49]:

1) polisemantik birliklar ma'nolari orasidagi bog'lanishning yo'qolib ketishi;

2) turg'un birikmalarning takroran metaforizatsiyaga uchrashi;

3) erkin birikmalar ma'nolarining turg'unlashishi;

4) frazeologik birikmalar o'xshligining buzilishi;

Frazeologik omonimiya ma'lum bir iboraning ikki ma'noda ishlatilishi shuningdek ma'lum bir iboraning ikkitadan ko'p ma'noda ishlatilishi natijasida kuzatilishi mumkin. Masalan, go into orbit frazeologik birikmasini tahlil qiladigan bo'lsak, birinchi ma'nosida "ulkan muvoffaqiyat qozonmoq" bo'lsa ikkinchi ma'nosida "g'azablanmoq", degan ma'nolarni anglatib keladi. Ana shu jihatlarni hisobga olgan holda frazeologik birliklar omonimligi kam uchraydigan hodisa ekanligiga yana bir bor amin bo'lamiz

, uslubiy o'ziga xosliklarini ifodalab ko'rsatishimiz mumkin

III BOB. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning etimologiyasi hususida

Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning kelib chiqishi to`g`risidagi manbalar bir-biridan juda farq qiladi. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning kelib chiqishiga ko`ra asosiy uchta katta guruhga ajratib o`rganish maqsadga muvofiq deb o`ylaymiz.

1. Ingliz tilidagi ko`hna frazeologik birikmalar
2. Boshqa tillardan o`zlashtirilgan frazeologik birikmalar
3. Ingliz tilining amerika variantidan olingan frazeologik birikmalar

III.1. Ingliz tilidagi ko`hna va odatlar, tarixiy haqiqatlar, an`analar va boshqalar bilan aloqador frazeologik birikmalar

Ingliz tilidagi aksariyat frazeologik birikmalarning mualliflari hozirgacha fan uchun noma`lumligicha qolmoqda. Bu muammo ,ayniqsa, barqaror birikmalarning bir turi hisoblanmish maqollarda yaqqol ko`zga tashlanmoqda. Barcha tillardagi frazeologik birikmalar, xususan ingliz tilidagi frazeologik birikmalar ham, millatning donishmandligi va lingvistik didini ko`rsatuvchi xalq ijodi hisoblanadi. Ko`pgina frazeologik birikmalar o`zida ingliz xalqining an`analari, odatlari va e`tiqodi, Angliya tarixining biz bilgan va bilmagan tarixiy haqiqat va dalillarini aks ettiradi. Ko`plab frazeologik birikmalarning ildizlari kasbiy muloqotga borib taqaladi.

Frazeologik birikmalarning asosiy manbasi – bu ularning tarkibidagi o`zaro birikkan so`zlarning o`z ma`nolarini o`zgartirishidir. Ko`pgina ingliz tilidagi frazeologizmlar badiiy asarlardan, turli adabiyot manbalaridan olingan. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning soniga ko`ra adabiy manbalardan keyin birinchi o`rinni Bibliya, ikkinchi o`rinni esa shekspir ijodiyotidan olingan frazeologizmlar egallaydi. Yozuvchilarning asarlari, bolalar she`riyati, ertaklar, karikaturalar ham frazeologizmlarning kelib chiqish manbasi hisoblanadi.

Odatlar, tarixiy haqiqatlar, an`analar va boshqalar bilan aloqador frazeologik birikmalar

Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning aksariyati mualliflari noma`lum, qadimgi ingliz tilining so`z tartibida tuzilgan so`z birikmalari hisoblanadi. Bunday keng tarqalgan frazeologik birikmalar xalq ijodi namunalaridir. Masalan: *bite off more than one can chew* – nonni katta tishlamoq, kuchi yetmaydigan ishga chiranmoq, zo`riqmoq, behuda urinmoq, o`z kuchini hisobga olmaslik = qattiq bodom tish sindirar, ortiqcha chiranish bel chiqarar;

Have a bee in one`s bonnet – bo`lmag`ur fikrlar bilan boshini band qilmoq, biror narsaga to`squinlik qilmoq;

Hold one`s head high – boshini baland tutmoq;

In for a penny, in for a pound – bir penniga tavakkal qilgan, bir funtga ham tavakkal qiladi = aytdingmi, so`zingdan qaytma, qilaman dedingmi qilishing kerak, go`ziqorin bo`lsang aravaga tushaver, aravaga o`tirdingmi, kuchim yetmaydi dema, maydonga tushgan, manglayin qashimas;

Lay down the law – qat`iy gapirmoq, qat`iy buyurmoq;

Plat through the nose – mo`may pul to`lamoq, uch baravar to`lamoq va boshqalar.

Ingliz xalqining an`ana va odatlari bilan bog`liq frazeologik birikmalar

By (yoki with) bell, book and candle – (haz. ib) uzil-kesil, tamomila; har qanday holatda ham, nima bo`lsa ham. Qadimda cherkovdan chiqib ketishda quyidagi so`zlar aytilgan: *doe to the book, quench the candle, ring the bell!*

Beat the air (yoki the wind) – bekorga kurashmoq, kuchini bekorga sarflamoq = behuda urinmoq, g`alvirda suv tashimoq. O`rta asrlarda biror raqib qurolli bahsga ruxsat so`rash uchun adolat sudiga kelmaganda, g`alaba belgisi sifatida raqib jangchining quroli silkitilgan. Ibora shu odatdan paydo bo`lgan.

Booker`s dozen – o`n uchta, o`n uch dona. Qadimgi ingliz savdogarlari odatidan olingan. Ular nonvoylardan o`n ikkita non o`rniga o`n uchta non sotib olishgan, ana shu o`n uchinchi non savdogarlar foydasiga bo`lgan.

Blow one`s own trumpet – maqtanmoq, o`zini reklama qilmoq. O`rta asrlarda biror turnirda qatnashayotgan ritsarlar yoki mashxur shaxslar karnay sadolari ostida tanishtirilgan.

Cut somebody off with a shilling – merosdan mahrum qilmoq. Vasiyatchilar ba`zan merosxo`rni merosdan mahrum etilganligi bildirish maqsadida, merosxo`rga bir shilling qoldirishgan.

Dance attendance on somebody – laganbardorlik qilmoq, biror kimsa uchun yugurmoq, kimningdir xizmatiga doim tayyor bo`lmoq, birovning iti bo`lmoq. Qadimgi inglizlarning odatiga ko`ra to`y kechasida kelin uni raqsga taklif qilgan barcha mehmonlar bilan raqsga tushishi shart bo`lgan.

Then must the poor bride keep foot with a dancer, and refuse none, how scabbed, foul, drunken, rude and shameless so ever he be.[21;30]

God (yoki *heaven*) *bless* (yoki *save*) *the mark* (ba`zi hollarda: *save the mark*) – betga aytganning zaxri yo`q, kechirasiz, aybga buyurmaysiz, uyat bo`lsa ham (aytishga to`g`ri keladi), xudo saqlasin (asrasin);

Good wine needs no bush – (s.s.) yaxshi vinoga yorliqning keragi yo`q = yaxshi mahsulotning maqtovi o`zi bilan. Qadimgi odatga ko`ra qo`shchilar sotuvda vino borligini bildirish maqsadida pluglarining yog`ochlarini uyidan tashqariga olib chiqib qo`yishgan.

Rob Peter to pay Paul – biror narsani olib, boshqasini qaytarib bermoq, biror kimsaning qarzini qaytarib, boshqasidan qarz olmoq = soqoldan olib, murtga qo`ygandek, boshiga tortsa, oyoqlari ochilib qoladigandek. Ruhoniylar boy cherkovlardan xar hil cherkov buyumlarini qashshoq cherkovlarga olib berishgan. Ibora aynan shu odatga borib taqaladi.

Sit above the salt – jamiyatda yuqori lavozimni egallamoq va *sit below the salt* – ijtimoiy mavqeni egallamoq. Qadimgi inglizlar odatiga ko`ra stolning o`rtasiga tuzdon qo`yilgan, mashxur, hurmatli mehmonlar stolning tuzdon qo`yilgan joydan yuqori qismiga, ahamiyatsiz mehmonlar, kambag`al qarindoshlar va xizmatkorlar stolning quyi tomoniga o`tirishgan.

Ingliz tarixining haqiqatlari bilan bog`langan frazeologizmlar

Also ran – musobaqaning omadsiz ishtirokchisi, omadsiz. G`oliblar haqidagi ma`lumotdan keyin, sovrinli o`rinlarni egallay olmagan otlarning chopish va sakrashlari haqidagi hisobotda ularning ko`rsatkichlari e`lon qilingan. E`lon quyidagi so`zlar bilan boshlangan: *also ran* ... - ham qatnashdilar.

An aunt Sally – Salli xola; hujum qilingan yoki haqorat qilingan narsa yoki kimsa; harakat qilgan bilan uni to`g`rilashga kech bo`lgan yolg`on ma`lumot. “Salli xola” - bir jildga jamlangan ingliz xalqining milliy o`yinlaridan birining nomi. O`yin qoidasiga ko`ra ustunga o`rnatilgan yog`ochdan yasalgan ayol boshi og`zidagi trubkani urib tushirish kerak bo`lgan.

Be born within the sound of Bow bells – Londonda tug`ilmoq. London markazida o`zining qo`ng`iroqlarining tovushlari bilan mashxur “Avliyo Mari-le-Bau” ibodatxonasi joylashgan.

Blue stocking – (k.m.) ilmga, kitobga berilib, xotin-qizlarga xos nazokatini yo`qotgan ayol. Londonda XIII asr o`rtalaridagi adabiy kechalardan birida Angliyadagi golland admiral Boskoven o`z turmushida aslida shunday jamiyat qatlamiga tegishli ekanligini tan olgan, yana shundaylardan biri olim Benjamin Spellingfild bo`lib, u ham bunday kechalarda moviy paypoqda ko`rina boshlagan. Bunday jamiyat qatlami vakillari asosan moviy paypoq kiyib yurishgan.

Carry coals to Newcastle – (s.s.) Nyukaslga ko`mir tashimoq, o`rmonga o`tin tashimoq. Nyukasl – ingliz ko`mir ishlab chiqarish sanoatining markazi.

Come Yorkshire over somebody – (k.q.s.) kimnidir aldamoq, chuv tushirmoq. Ayyor yorkshierliklar so`zlashuvga olib kirishgan.

Play fast and loose – ikkala taraf o`yinini g`irromlik bilan olib bormoq; javobgarliksiz ishlamoq, o`z majburiyatini buzmoq, kimningdir his-tuyg`ularini o`yin qilmoq. Ibora Angliyadagi yarmakalarda o`ynaladigan o`yin bilan bog`liq. O`yin qoidasiga ko`ra qatnashchilar barmoqlariga goh bo`sh, goh mahkam qilib ip bog`lanadi, har bir qatnashchi tomoshabinlar yoniga borishadi va tomoshabinlar iplarni chaqqonlik bilan yechib olishlari kerak bo`ladi. Ipni yecha olgan juftlik g`olib sanaladi va maydonni tark etadi, yecholmagan juftliklar esa mag`lub hisoblanib, maydonga taklif etiladilar. O`yin shu tarzda davom etadi.

Put somebody in the cart – kimnidir qiyin vaziyatga solib qo`ymoq. *Cart* so`zi arava ma`nosini bildiradi. Jinoyatchilar qatl joyiga aravada eltib qo`yilgan yoki shaxarda aravaga o`tkizdirilib sazoyi qilingan.

A strange bedfellow – tasodifiy tanishuv. *Adversity makes strange bedfellows* maqolining bir qismi ibora sifatida ajratib olingan. *Adversity makes strange bedfellows* – shoshilganda labbay topilmas. Angliyada o`rta asrlarda, shuningdek XVI va XVII asrlarda bir kishilik karovatlar kamyob bo`lgan. Bir jins vakillari ham vaqti-vaqti bilan bir joyda uxlashlariga to`g`ri kelgan.

Wardour – street English – ingliz tilining arxaizmlar bilan kuchaytirilgan shakli. Qadimiy buyumlar sotiladigan magazinlar ko`p bo`lgan London ko`chalarining nomlaridan biriga asoslangan.

Maxsus tekshiruvlar natijasida yozuvchilar, olimlar, ixtirochilar, qirollar va boshqalarning nomlari bilan bog`liq frazeologizmlar guruhi ajratilgan. Bunday qayta ishlangan guruhlarda quyidagi guruhchalarni belgilashimiz mumkin:

1. Familiyalar:

According to Cocker – (s.s.) Kokkerga asosan; to`g`ri, to`ppa-to`g`ri, barrcha qoidalarga asosan. E.Kokker (1631-1675) XVII asrda keng yoyilgan ingliz tilidagi arifmetika darsligining muallifi.

The Admirable Crichton [ˈkraɪtn] – olim, ziyoli odam. XVI asr mashhur shotland olimi familiyasiga asoslangan.

Hobson`s choice – majburiy tanlov, ixtiyoriy-majburiy. Hobson XVI asrda Kembrijda pulli otxonaning xo`jayini bo`lgan. U o`z mijozlarining otlarini chiqish joyiga yaqin joydagi qoziqlarga bog`lashga majbur qilgan.

2. Ismlar:

Big Ben – Katta Ben (Angliya parlamenti binosidagi soat). Soat Benjamin Holla nomiga atalgan, chunki bu soat uning rahnamoligida qurilgan.

When Queen Anne was alive – juda qadim davrlarda, Daq`yonus zamonida.

3. Ism va familiyalar:

Jack Katch – jallod. XVII asrdagi ingliz jallodining nomiga asoslangan.

A Joe Miller – yengil hazil, eski hazil, ko`pdan qolgan latifa. Angliyada birinchi bo`lib latifalar to`plamini nashr qilgan aktyor Jozef Millerning (1684-1738) nomidan olingan.

Diniy e`tiqodga aloqador frazeologizmlar

A black sheep – tirraqi buzoq, oiladagi sharmandalik. Qadimgi e`tiqodga ko`ra qora qo`y inglizlarda shayton muhrini bildirgan.

A crooked sixpence – tumor, kimgadir baxt, omad keltiruvchi predmet. Angliyada yoyilgan irimga ko`ra, bukilgan olti penslik mis tanga uning egasiga baxt olib kelgan.

Hide one`s head in the sand va *play the ostrich* – boshini yashirib olib, meni hech kim ko`rmayapti deb o`ylamoq, *an ostrich policy* – tuyaqushcha siyosat,

voqelikni ko`rmasdan turib undan chiqib ketishga urinish. Bu iboralar tuyaqushlar biror narsadan qo`rqqanda bajaruvchi xatti-harakatlarini aks ettiradi.

Lick into shape – biror shaklga yoki ko`rinishga keltirmoq, odam aftiga keltirmoq, *an unlicked cub* – go`dak, yosh bola; og`zidan sut hidi ketmagan. Bu iboralar o`rta asrning diniy e`tiqodlariga asoslangan, unga ko`ra ayiqchalar shaklsiz, ya`ni ayiqqa o`xshamagan shaklda tug`ilishadi, ota-onalari ularni yalab ularni kerakli shaklga keltirishgan.

Mamlakat miqyosidagi ba`zi frazeologizmlarning paydo bo`lishi munajjim bashoratlari bilan ham bog`liq. Munajjimlar osmon jismlarining joylashuvi, ularning harakati inson taqdiriga ta`sir etishini isbotlaganlar.

Be born under a lucky star – baxtli yulduz burjida tug`ilmoq.

Be born under an unlucky (yoki evil) star – omadsiz burj ostida tug`ilmoq.

Believe in one`s star – taqdiriga ko`nmoq, peshonasidan ko`rmoq

Be through with one`s star – omadsiz ekanligini his etmoq

Bless (yoki thank) one`s stars (shuningdek: *thank one`s lucky stars*) – o`zining omad yulduziga shukrona aytmoq.

Curse one`s stars – taqdiridan nolimoq, o`z taqdirini la`natlamoq.

One`s star is in the ascendant – uning yulduzi porlayapti, ovi yurishmoq.

The stars were against it – taqdiri kelishmadi, omadi kelmadi.

Matal va masallardan olingan frazeologizmlar

Fortunatus`s purse – qaynar humcha. Fortunatus – ertak qaxramoni.

The whole bag of tricks – ayyorlikning jami ko`rinishlari.

(in) borrowed plumes – tovus tusiga kirib olgan qarg`a, o`zini yuqori tabaqa vakili qilib ko`rsatishga urunuvchi quruq, maqtanchoq kishi. Bu iboralar o`rta asr masallaridan olingan.

Rivoyatlar bilan bog`langan frazeologizmlar

Halcyon days – (k.u.) tinch-osuda kunlar, osoyishta zamon. *Halcyon* – ko`ktorg`oq (qush nomi). Qadimgi rivoyatga ko`ra, ko`ktorg`oq poloponlarini dengizda suzib yuruvchi inda ulg`aytirgan, bu esa qishning quyoshli kunlariga to`g`ri

kelgan va bu davrda, tahminan ikki hafta mobaynida, dengiz tamomila tinch, hech qanday to'liqlarsiz oqqan.

Have kissed the Blarney stone – tilyog'lamalik qilmoq. Rivoyatga ko'ra Irlandiyada joylashgan Blarni qasridagi toshni o'pgan har-bir odamga tilyog'lamalik in'om etilgan.

A peeping Tom – o'ta sersavol odam, o'ta sinchkov odam. Godiva honim, graf Mersiyskaning turmush o'rtog'i, haqidagi afsoanda aytilishicha, graf koventri shaxri aholisidan uncha ko'p bo'lmagan soliq olishni yo'lga qo'ygan. Godiva honim grafdan soliqni bekor qilishni so'raydi. Graf esa bunga javoban, Godiva honim grafga duch kelib qolganda shunday deydi: “Agar siz butun shaxar ichidan tush paytida kiyimsiz holda kesib o'tishga jur'atingiz yetsa, o'shanda men joriy etilgan soliqni bekor qilaman.” Uning uyalmasligi uchun barcha aholi uylarining har-bir tirqichini yopib olishadi. Faqatgina shu shaxarda yashovchi tikuvchi Tomgina uyining kichkina tirqishidan kuzatib turganini payqab qolishadi. Va uni shu yerning o'zida ko'zlarini o'yib olishadi.

Tarixiy haqiqatlar bilan bog'liq frazeologizmlar

Accept the Chiltern Hundreds (shuningdek: *accept the Stewardship of Chiltern Hundreds*) – o'zining parlament a'zoligi vakolatidan voz kechmoq.

Apply for the Chiltern Hundreds (shuningdek: *apply for the Stewardship of Chiltern Hundreds*) – majburiy parlament a'zolidan ozod bo'lish haqida taklif bildirmoq. XVII asrda Bakengimshir va Oksfordshir grafliklarining chiltern okruglarida qaroqchilar ko'p bo'lgan. Ular bilan kurashish uchun *Stewardship of Chiltern Hundreds* nomli boshqaruv muassasasi bo'lgan, har-bir shunday guruhlariga yuzta chilternlik jalb qilingan. 1701-yilgi qonunga ko'ra bu muassasaning boshqaruvchisi parlament a'zolidan mahrum etilgan. Ularga bu qonun yoqib tushgan, lekin o'zlarini parlament a'zolariga tenglashtira olmaganlar. 1750-yildan boshlab ular yana parlament a'ziligiga qabul qilinishi to'g'risida qonun qabul qilingan. Shundan keyin ularni faqatgina o'zlarining so'rovlaridan keyingina bo'shatishgan. A'zolikdan keyin ularni yuzboshilik lavozimiga o'zlarining iltimoslariga ko'ra tayinlashgan.

As well be hanged (yoki hung) for a sheep as for a lamb (yoki as a lamb) – bo`rining yesa ham, yemasa ham og`zi qon. Qadimgi inglizlar qonunining bir bandi, unga ko`ra qo`y o`g`irlagan shaxs osib o`ldirilgan.

The curse of Scotland – (k.q.) la`nati shotlandlar, baloga yo`liqqurlar; doiralari to`qqizligi. Ibora graf Dalrimp Steyrning gerbidagi suratdan olingan. U Shotlandiyadagi inglizlar siyosatiga qarshi harakatlar yetakchisi bo`lgan.

Khaki election – favqulodda vaziyatlardagi saylov. 1918-yilning dekabr oyida Birinchi Jahon Urushidan keyin Angliyada parlament saylovlari boshlangan.

The three tailors of Tooley Street – (s.s.) Tuli ko`chasining uch tikuvchisi; o`zlarini butun boshli xalq namoyandalarimiz deb hisoblovchi odamlar guruhi. Ingliz siyosatshunos arbobi D.Kanning (1770-187)ning guvohlik berishicha, Tuli ko`chasining uch tikuvchisi parlamentda “*We, the people of England ...*” so`zlari bilan boshlanuvchi murojaat bilan chiqishgan.

When Adam delved and Eve span who was than the gentleman? – Adam yer haydaganda va Yeva ip yigirganda, aslzodalar qayerda edi? 1381-yilgi dehqonlar urushiga rahnamolik qilgan Uott Taylarga ustoz Jon Boll tomonidan yozib berilgan shiorlardan biri. Bu ibora hozirgi kunda aslzodalardan ko`ra ko`proq kulgili vaziyatga tushib qolgan insonlarga nisbatan qo`llaniladi.

Salbiy ma`nodagi frazeologizmlarda “*Dutch*” so`zining ishlatilishi XVI asrda dengizda va urushlarda bo`lib o`tgan ingliz-golland raqobatiga borib taqaladi.

A Dutch bargain – bir tomonlama foydali ish

Dutch comfort (yoki consolation) – kuchsiz tasalli.

A Dutch concert – mushuklarning miyovlashi; jinlar bazmi; shovqin-suron, qiy-chuv.

Dutch courage – mastlikdagi jasorat, mastning dovyurakligi; dunyoni suv bossa, to`pig`iga chiqmaydi, parvoyi palak.

A Dutch defence – soxta himoya, yolg`ondakam himoya.

A Dutch feast – avval mezbon to`yib ichib oladigan bayram.

I`m a Dutchman if ... - otimni boshqa qo`yaman.

Mohiyatiga ko`ra barcha birikmalarda qatnashgan *Dutch* so`zi gollandiyalik ma`nosina anglatadi, lekin bu so`z sifat bilan oldindan noto`g`ri birikishi tufayli, goho barcha iboralarda ma`no ko`chishining u yoki bu turi kuzatilgan. Ba`zi hollarda ironiyaning ishlatilishiga turtki bo`lgan va o`tning ma`nosi kuchsizlangan, masalan: *Dutch courage*. *Dutch* so`zi bilan uyg`unlashmagan frazeologik birikmalar predmet o`rtasidagi yo`qolgan mutanosiblikni yuzaga chiqaradi.

Sheksprizmlar

Ingliz tilining lug`at tarkibini boyitishda Uilyam Shekspir yaratgan frazeologizmlar soniga ko`ra “Bibliya” dan so`ng ikkinchi o`rinni egallaydi. So`nggi ma`lumotlarga ko`ra ularning soni 105 taga yetgan. [27;20] Ko`plab sheksprizmlar Shekspir asarlarida bir marta uchraydi va ularning shakllari shunday qotib qolgan. Quyida keng tarqalgan frazeologizmlarning bir nechtasini keltiramiz:

The be-all and end-all - hayotni to`ldiradigan narsa, hayotdagi barcha narsa.

Cakes and ale [42;174] - (s.s.) pirojnoye va pivo ; tashvishsiz quvonch, hayotdan zavqlanmoq.

Eat somebody out of house and home [42;121] - insonni uning hisobidan yashab inqirozga uchratmoq; tekintomoq, tekinxo`r.

A fool`s paradise [42;141] - hayoldagi baxt, hayolot dunyosi.

Gild refined gold [42;143] - oltinga yana oltin suv yuritmoq; biror narsani chiroyli, yaxshiroq qilishga harakat qilmoq, garchi u busiz ham yaxshi bo`lsada.

Give the devil his due [42;132] - dushmanga tan bermoq.

The green-eyed monster [42;130] - (k.u.) yashil ko`zli berahm odam; rashkchi.

Have an itching palm [42;110] - poraxo`rlik qilmoq; tamagir va qurumsq.

Lay it on with a trowel – bo`rttirib maqtamoq, haddan tashqari maqtamoq, maqtovni haddan oshirib yubormoq, yolg`ondakam tilyog`lamalik qilmoq. Ibora Shekspir tomonidan majhul nisbatdagi fe`l bilan ishlatilgan:

Celia. Well said:that was laid on with a trowel. [42;63]

Hozirda esa bu frazeologik birikmaning fe`li aniq nisbatda ishlatiladi.

She continued to flatter him She got a little private amusement by seeing how much he should swallow. She laid it on with a trowel.[42;54]

Midsummer madness [42;63] - telba bo`lib qolish, haqiqiy jinnilik.

The milk of human kindness [42;187] - (ir.; haz.) dimog`i chog`lik malhami.

More sinned against than sinning [42;154] - nohaq xafa bo`lgan odam.

The observed of all observes [42;81] - hammaning diqqat markazi.

Our withers are unwrung [42;81] - ayblov bizga tegishli emas.

The primrose path of dalliance [42;90] - zavqlanish usuli (yo`li).

The seamy side [42;176] - hunuk taraf, biror narsaning teskarisi.

Thet`s flat [42;36] - hal qiluvchi, uzil-kesil, qisqa va lo`nda.

To one`s heart`s content [42;198] - xohlagancha, istagancha, to`yguncha.

To the manner born [42;117] - yoshligidan odatlanish, tug`ma.

A triton among the minnows [42;268] - zaiflar orasidagi buyuk namoyonda.

Wear one`s heart upon one`s sleeve for daws to peck at [42;130] - o`z hissiyotlarini tomoshaga qo`ymoq; oqko`ngil odam. Zamonaviy ingliz tilida bu ibora odatda qisqartirilgan holatda qo`llaniladi: *wear one`s heart upon one`s sleeve*.

To wish is the father to to the thought [42;90] - xohish fikrga sabab bo`ladi; odamlar o`zlari xohlagan narsaga to`la ishonishadi.

Shekspirgacha mavjud ba`zi iboralarning yoyilishi uning asarlarining mashxurligi bilan bog`liq bo`lgan. Shunday iboralardan ba`zilari quyidagilar:

Care killed a cat [42;209] - g`am-tashvishlar yaxshilikka olib bormaydi = ish emas tashvish qaritar. Inglizlar mushuklarning o`nta joni borligiga ishonishadi. Keyinchalik bu iboraning o`xshashi bo`lgan *curiosity killed a cat* iborasi yasalgan.

curiosity killed a cat – sinchkovlik yaxshilikka olib bormaydi = ko`p bilgan tez qariydi.

Out of joint – tartibsiz holatda, alg`ov-dalg`ov.

The time is out of joint, oh, cursed spite,

That I was born to set it right. [42;286]

Ko`chma ma`nodagi *out of joint* iborasi “Hamlet” dunyoga kelmasidan 187 yil oldin 1415-yilda “Katta Oksford lug`ati” da keltirib o`tilgan.

E.Partrij o`zining “*Dictionary of Cliches*” lug`atiga keng tarqalgan shekprizmlarning 62 tasini kirgizgan. Ularning orasidan quyidagilatni topishimiz

mumkin: *a Daniel come to judgement, a fool's paradise, gild refined gold, give the devil his due, the green-eyed monster, lay it on with a trowel, midsummer madness, the milk of human kindness, our withers are unwrung* va boshqalar.

As good as one's word [42;122] - soʻzidan ustidan chiquvchi, bir soʻzli.

Better a witty fool than a foolish with [42;122] - ahmoq dono boʻlgandan koʻra, dono ahmoq boʻlgan yaxshiroq.

Borrowing dulls the edge of husbandry [42;107] - qarzlarni xoʻjayinchilikka zarar yetkazadi.

By inches [98;106] - oz-ozdan, bir oz, bosqichma-bosqich, qadamma qadam.

Cowards die many times before their deaths [42;108] - qoʻrqqoq ming marta oʻladi.

Lay a flattering unction to one's soul [42 ;107] - yaxshi va yoqimli xayollar bilan oʻzini yupatmoq.

Paint the lily [42;111] - biror narsani bezash va yaxshilash kerak boʻlmasa ham uni bezashga va yaxshilashga urinmoq. Zamonaviy ingliz tilida ikki sheksprizmning kontaminatsiyasidan² iborat iboralar uchraydi: *gild the lily* kontaminatsiyasi *gild refined gold* va *paint the lily* iboralarining chatishuvidan hosil boʻlgan. [42;124]

Salad days [42;105] - yoshlik – beboshlik.

Single blessedness [43;103] - (haz.) boʻydoqlik - hayotning baxtiyor onlari.

Something is rotten in the state of Denmark [42;107] - ishkal.

Thereby hangs a tale [42;121] – bu haqida koʻp gapirish mumkin; bu butun boshli tarix.

A tower of strength [42;124] - kimningdir ishongan togʻi, suyangan bogʻi boʻlishlik va boshqalar.

Zamonaviy ingliz tilidagi sheksprizmlarga kiritilgan oʻzgartishlar

Hozirgi ingliz tilidagi sheksprizmlarga u yoki bu oʻzgartishlar kiritilgan boʻlishi mumkin. Bunday oʻzgartishlardan baʼzilarini quyidagi misollar orqali koʻrsatib oʻtamiz:

² Kontaminatsiya – oʻxshash ikki soʻz yoki ibora qismlarining chatishuvi natijasida yangi soʻz yoki iboraning paydo boʻlishi.

At one fell swoop sheksprizmi qisqartirilgan shaklda, ya`ni *at one swoop* tarzida ishlatilgan va shundayligicha tilda qotib qolgan. Natijada esa miqdoriy variantlar yuzaga kelgan. Miqdoriy variantlar ibora tarkibining qisqarishi yoki kengayishi tufayli yuzaga keladi.

They go quick, one after another – fiva of them vanished already at one swoop (S.O'Casey).

In one fell swoop ingliz tilining amerika variantida tuzilishi jihatdan sinonim qilib belgilangan.

Mr.Strongfort had decided, he said, to teach me everything in one well swoop. (W.Saroyan).

At one fell swoop [42;116] - bir zarbada, bir galda, bir onda, darhol.

The better part of valour is discretion sheksprizmi ingliz tilida so`z tartibi o`zgargan holda mavjud: *discretion is the better part of valour.*

The better part of valour is discretion [42;155] - mardlikning ko`rki – bu kamtarlik.

Fool somebody to the top of his bent sheksprizmidan *to the top of somebody`s bent* birikmasi mustaqil ibora sifatida ajratib olingan.

Fool somebody to the top of his bent – ahmoq qilmoq, ahmoq qilib ketmoq.

to the top of somebody`s bent – to`laligicha, butunlay, yetarlicha, to`yguncha, xohlagancha. Bu fikrimizni quyidagi misollar orqali ifodalaymiz:

by way of ... humouring him to the top of his bent, I ... remarked “What a delicious country you have about these lodgings of yours!” (Charles Dickens).

Philip, in his happier moods, indulged Tom to the top of his bent (George Eliot).

“Go on a smash of boats. Play hell to the top of your bent” [Jack London]

Tarkibi kengaytirilgan sheksprizmga misol sifatida *more honoured in the breach than in the observance* iborasini olishimiz mumkin.

more honoured in the breach than in the observance – amal qilgandan ko`ra ko`proq qoida buzadi. Shekspir “Hamlet” da bu iboraning tarkibidagi ikkinchi *in* predlogini qo`llamaydi. Bu predlog keyinchalik qo`shib olingan, buning natijasida

esa ikki xil varian yuzaga kelib qolgan. Bu quyida berilgan misollarda o`z tasdig`ini topadi:

To my mind the afternoon call is a convention more honoured in the breach than in the observance. (W.Foster)

Shekspirning *more honoured in the breach than in the observance* iborasi *custom* so`zi bilan bog`langan.

Ko`plab sheksprizmlar vaqtlar o`tishi bilan leksik variantlarga ega bo`lib bordi, masalan:

applaud (yoki *cheer*) *to the echo* – baqirib, zavqlanib olqishlamoq, gulduros qarsaklar bilan olqishlamoq. Shekprizm: *applaud to the echo* .

Cram something down somebody`s throat } o`z fikri, qarashlarini
Ram something down somebody`s throat } majburan qabul qildirmoq
Thrust something down somebody`s throat }

Sheksprizm: *thrust something down somebody`s throat* .

Ba`zi hollarda sheksprizmlar tarkibi almashtirilishi mumkin. Masalan:

Buy golden opinions – o`zi haqida yaxshi, ijobiy fikrlarga ega bo`lmoq, olqishga sazovor bo`lmoq.

Macbeth: ... He hath honoured me of late; and I have bought golden opinions from all sorts of people

Hozirda *buy* fe`li o`rniga *win* fe`li ishlatilmoqda:

I don`t want to use hackneyed phrases, but the fact is I can`t say it any other way, he`d won golden opinions. (William Somerset Maugham)

The sear, the yellow leaf sheksprizmining zamonaviy tilda *the sear and yellow leaf* varianti mavjud.

The sear, the yellow leaf [42;121] - (kit.) keksalik yoshi.

A Daniel come to judgement sheksprizmi hozirgi kunda ironiya sifatida ishlatiladi.

A Daniel come to judgement – vijdonli, adolatli, yon bosmaydigan hakam.

Ingiliz adabiyoti manbalaridan olingan frazeologik birikmalar

Shekspirdan tashqari ko`plab boshqa yozuvchilar ingliz tili frazeologiyasini boyitishgan. Lekin ba`zi iboralarning muallifini aniqlash mumkin emas, chunki ular xalq ijodi hisoblanadi. Ba`zi frazeologizmlarda biz alohidalikni kuzatamiz, bunday frazeologizmlarni biror yozuvchi yoki shoir birinchi marta adabiyotga olib kirgan bo`ladi. Adabiyotda u yoki bu frazeologizmning kirib kelishini har doim ham uning tuzilishi belgilab bermaydi, chunki muallif asar yozilgan davrning ruhiga mos keluvchi va o`sha davrda keng tarqalgan iboradan foydalangan bo`lishi mumkin. Olis davrlarda yashab ijod qilgan yozuvchilar yaratgan iboralarga muallif tanlash juda ham qiyin hisoblanadi, masalan: Jeffri Choser.

XIV asr Jeffri Choser

Choser ijodiga borib taqaluvchi frazeologizmlarga bir qancha iboralar tegishli. *He must have a long spoon that soups with the devil* - shayton bilan bog`langan bo`lsang o`zingdan ko`r.

He should have he needs a long spoon that soups with the devil - shayton bilan bog`langan bo`lsang o`zingdan o`pkala.

Murder will out – kasalni yashirsang isitmasi oshkor qiladi, oyni etak bilan yopib bo`lmaydi.

Through thick and thin - dadil, o`jarlik bilan, barcha vaziyatda, hech qanday g`ovga qaramay.

Wet one`s whistle – (lotin tilidan grek tili orqali) biroz ichmoq, ichib olmoq, tomoq ho`llab olmoq.

Make a virtue of necessity [19;48] – zaruratdan ezgulik qilmoq, xo`ja ko`rsinga qilmoq, o`zini ixtiyoriy harakat qilayotgandek qilib ko`rsatmoq. Ibora qadimgi fransuz tilidagi *faire de nicessite vertu*, lotin tilidagi *facere de necessitate virtutem* (zaruratdan o`zini ko`ngilli qilib ko`rsatmoq) iboralaridan o`zlashtirilgan.

A nine day`s wonder necessity [19 ;55] - qisqa muddatli shov-shuv, arzimas mish-mishlar.

XVI asr

Edmond Spenser

As sure as death [17;46] – albatta, muqarrar, shubhasiz.

A square of dames [17;54] - (e.i.) xotinlarning ko`nglini ovlovchi shaxs, xotinparast.

XVII asr

John Benyan

The Slough of Despond - (k.u.) umidsizlik.

Up and doing – g`ayratli, faol. *A Psalm of Life* she`rida Henry Longfello bu iborani ko`p ishlatgani uchun ibora keng yoyilib ketgan.

Let us then be up and doing.

With a heart for any fate;

Still achieving, still pursuing,

Lean to labour and to wait.

Vanity fair [35;9] – manmanlik yarmarkasi; kim o`zarga yashamoq. Bu ibora Tekkeriy romanida ko`p ishlatilgani uchun ommalashib ketgan.

Tomas Braun

Doktor Fell – (k.i.) o`ziga beixtiyor yoqmay qolgan odamning g`ashiga tegadigan kishi. Satirik T.Braun doktor Fellni ishdan bo`shatish haqida shunday yozgan:

I do not like thee, doctor Fell,

The reason why I cannot tell;

But this alone I know full well

I do not like thee, doctor Fell.

Ser Frensis Bekon

Give hostages to fortune – katta majburiyatni o`z bo`yniga olmoq, o`z taqdirini oldindan ko`ra olishga ishonish (turmush qurish va farzandli bo`lish haqida).

The remedy is worse than the disease [10;86] – o`lganning ustiga tepgan.

Uillyam Davenport

A gay Lothario [41;103] – quvnoq sho`x yigit, xotinlar ketidan yuradigan kishi, xotinboz.

Ben Jonson

Marriage is a lottery – turmush – lotereya.

Hugh: I smile to think how like a lottery these weddings are [25;30] Misoldan ko`rinib turganidek, Ben Jonsonning gapi tilga o`zgargan holda kirib kelgan.

Something in the wind [25;31] – kelib chiqish yoki yuz berish ehtimoli bo`lgan = osmonda uchib yurmoq.

The Swan of Avon – (k.u.) Eyvon oqqushi. Iboras Shekspirning taxallusi hisoblanadi. U Stratford-upon-Avonda tug`ilib shu yerga dafn etilgan.

Volter Skott

Beard the lion in his den [41;108] – xavfli dushmanga uning o`z uyida hujum qilmoq, xavfli raqibga dadillik bilan qarshi chiqmoq.

Catch somebody red-handed – jinoyat ustida qo`lga tushirmoq, jinoyat ustida ushlamoq. *Take somebody red hand* iborasi aynan shu ma`noda XVI asrgachashotlandiyaning huquqiy sohalarida qo`llanilgan. Zamonaviy tilda asosan *catch somebody red-handed* ishlatilmoqda.

Dree one`s weird – o`z taqdiriga ko`nmoq, taqdirga tan bermoq. Iboras XIV asrdan beri ma`lum. XVI asrda muomaladan chiqib ketgan edi. Volter Skott uni qaytadan ingliz adabiyotiga va so`zlashuvga o`zining *The Antiquary* asari orqali olib kirdi. Hozirgi zamonaviy til nigohi bilan qaraydigan bo`lsak, iboradan eskirganlik alomati ufurib turadi.

Far cry – katta masofa, ancha uzoq davr, katta farq = osmon bilan yercha farq bor. Iboras shotland matallaridan biri *it is a far cry to Lochow* ning bir qismi hisoblanadi. Volter Skott buni quyidagicha isbotlaydi:

The menace was received with a scornful baugh while one of the Campbells replied, “It is a far cry to Lochow” a proverbial expression meaning that their ancient hereditary domain lay beyond the rea chof an invading army.

The Legend of Montrose.

A foeman worthy of somebody`s steel – munosib raqib

And the stern joy which warriors feel in foeman worthy of their steel.

The Lady of the Lake.

Laugh on the wrong side of one`s mouth [41;103] – ko`tarinki kayfiyatdan keyin ma`yus tortib qolmoq, kulgudan ko`z yoshga o`tmoq.

One`s native heath – ona zamin, tug`ilgan joy.

My foot is on my native heath, and my name is Mac Gregor!

Rob Roy.

III.2. Xorijiy tillardan o`zlashtirilgan frazeologik birikmalar

Xorijiy tillardan o`zlashtirilgan frazeologizmlar ingliz tili frazeologiyasini to`ldirib turuvchi manbalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, lotin va fransuz tillaridan ko`plab frazeologizmlar o`zlashtirilgan. Bundan tashqari, yunon, ispan, italyan va boshqa tillardan o`zlashtirilgan iboralar ham mavjud. O`zlashtirilgan frazeologik birikmalarning ko`pchiligi o`zida kitobiylik xususiyatini namoyon etadi. O`zlashtirish usuliga ko`ra frazeologizmlar besh guruhga ajratiladi:

1. So`zma-so`z o`zlashtirilgan iboralar. Bu guruh o`z navbatida ikki kichik guruhlariga bo`linadi:

I. Ingliz tilida so`zma-so`z o`zlashtirilgan iboralar mavjud, lekin ba`zilarining asli ingliz tilida ishlatilmaydi. Masalan: *baptism of fire* – jangovor cho`qintirish (fr. *Baptême du feu*), *make believe* – mug`ombirlik qilmoq (fr. *Faire croire*).

Bu kichik guruhga ba`zi maqollar ham aloqadordir: *dead men don't bite* – o`liklar tishlamaydi (qiy. O`liklarning joni yo`q), bu ibora ingliz tiliga yunon tilidan lotin tili orqali olib kirilgan (lot. *Fames optimum condimentum* (Sitseron)).

2. Ingliz tilida o`z aslidek ishlatiladigan so`zma-so`z o`zlashtiriladigan iboralar: *man is to man a wolf*. – gadoning dushmani gado bo`ladi (lot. *Homo homini lupus est*), Qadimgi Rim shoiri Plavtaning nutqidan olingan. *Second to none* – tengi yo`q (lot. *Nulli secundus*), *with a grain of salt* – shubhali, ishonchsizlik bilan (lot. *Cum grano salis*).

3. Asliga ba`zi o`zgartirishlar kiritilib olib kirilgan frazeologik birikmalar. Bu tillardagi mavjud leksemalar tartibining buzilish holatini nazorat qilib turadi, misol uchun, *an iron hand in a velvet glove* – yumshoq joyda yashi uxlaysan (fr. *Une main de fer dans un gant de velours*), fransuz tilidagi so`z tartibida aniqlovchi otdan keyin keladi, ingliz tilida esa aksincha. *If you run after two hares, you will catch neither* – ikkita quyonning ortidan yugursang, ikkovini ham qo`ldan chiqarasan. (lot. *Duos qui sequitur le pores neutrum capit*). Bu maqolning nemis va fransuz tilidagi variantlarini kuzatsak ularda ham lotin tilining so`z tartibi o`zgarganini ko`rishimiz

mumkin. Fransuz tilida: *qui court deuse lievres n`en prend point*; nemis tilida: *wer zwei Hasen hetzt fangt keinen*.

Ba`zan asl tartibning o`zgarishi leksik almashishlar hisobiga murakkablashadi: *by all that`s blue!* – jin ursin! Fransuz tilidagi *parbleu – par Dieu* – Allohga qasam evfimizmi o`rnida ingliz tildagi frazeologik birikmalar fransuz tilidagi asli bilan qiyoslaganda tarkibit qismlar qo`shilib ketganligini ko`rishimiz mumkin.

4. Bir qismi o`zgartirilib, bir qismi esa to`g`ridan-to`g`ri tarjima qilinib olib kirilgan frazeologik birikmalar. Masalan: *a propos* (yoki *apropos*) *of nothing* – hech narsadan hech narsa yo`q, bekordan bekorga (fr. *A propos de rien*).

5. Qadimgi tilning so`z tartibi bo`yicha olingan frazeologik birikmalar. Shunday tuzilishga ega quyidagi noyob frazeologik birlik misol sifatida xizmat qilishi mumkin: *omnium gatherum* – aralash-quralash; barcha-barchasi, barcha yig`ilganlar (lot. *omnium gatherum*). *Omnium* – *omnis*ning qaratqich kelishigi, ko`plik shakli, *gatherum* – qadimgi tildagi eskirgan so`z: *gather+um* (*omnis* - hamma).

6. Klassik asosdagi qadimgi frazeologik birikmalar. Bunday frazeologik birikmalar antik mifologiyalarga, qadimgi dalillarga asoslangan frazeologizmlarning katta qismini o`z ichiga oladi. Masalan: *the cask of Danaids* – Danaidning bochkasi, tubsiz bochka.

Bibliyadan o`zlashgan frazeologik birikmalar

Bibliya frazeologik birikmalarning muhim adabiy manbasi hisoblanadi.

Bibliyaning ingliz tilidagi tarjimalarida ko`rsatilgan frazeologik birikmalarning ingliz tili frazeologiyasining boyishiga ulkan ta`siri haqida ko`plab gapirilgan hamda yozilgan. Bibliya yuz yillar davomida Angliyadagi kitoblar ichida eng ko`p o`qilgan va sitatalar olingan manbaa hisoblanadi. Undagi nafaqat alohida olingan so`zlar, balki idiomatik iboralar ham Bibliya sahifalaridagi ma`nosi bilan ingliz tiliga kirib kelgan. Odatda bunday iboralar qadimgi yevrey va yunon iboralaridan so`zma-so`z tarjima qilish orqali olingan. Ingliz tilidagi Bibliyadan olingan o`zlashtirma va iboralarning soni shunchalik ulkanki, ularni to`plash va sanash nihoyatda qiyin vazifa hisoblanadi.

Bibliyadan olingan frazeologik birikmalar to`la o`zlashtirilgnsn iboralar hisoblanadi.

So`zlashuvda keng yoyilgan biblizmlardan bir qanchasini misol tariqasida keltiramiz. Bunday iboralardan ba`zi biblizm evivalentlari boshqa roman-german tillarida ham ishlatiladi.

At the eleventh hour – so`nggi daqiqada, eng so`nggi damda.

Beat swords into plough-shares – qilichlarni bolg`alab, omoch yasamoq, tinch mehnatga o`tmoq, tinch kunlarga yetib kelmoq.

The breath of the nostrils – hayotiy zarurat, suv va havodek zarur.

Can the leopard change his spots? – nahot leopard o`z terisini boshqasiga almashtira olsa? = bukrini go`r tuzatadi.

Cast one`s bread upon the waters – suvga non uloqtirmoq; oqibatini o`ylamay biror ish qilmoq.

Cast pearls before swine – eshakning qulg`iga tanbur chalmoq.

Filthy lucre – oltin, kumush pullar; pul.

Grind the faces of the poor – kambag`allarni shavqatsizlarcha qiynamoq, kambag`allar mehnatidan ayovsiz foydalanmoq.

Heap coals of fire on somebody`s head – uyaltirmoq, yomonlikka yaxshilik bilan javob qaytarmoq.

In the twinkling of an eye – ko`z ochib yumguncha.

The mammon of unrighteousness – pul, boylik.

New wine in old bottles – (s.s.) eski humlardagi yangi vino; orzu-havasi yo`q.

The olive branch – zaytun shoxi; tinchlik va osudalik timsoli.

The root of evil – yovuzlikning ildizi; mol-dunyoga muhabbat.

A thorn in the flesh of somebody – doim kimningdir g`azabini keltirmoq; xira pashsha.

A whited spulchre – (s.s.) asir olingan tobut; tashi yaltiroq, ichi qaltiroq; tashqi ko`rinishida inson g`azabini qo`zg`atuvchi biror narsani yashirib turgan odam.

Ask for bread and be given a stone – mehr berib minnat topmoq.

Bone of the bone and flesh of the flesh – pushti kamaridan bo`lgan farzand.

The dog returns to his vomit – jinoyatchi jinoyat joyiga qaytadi; ot aylanib qozig`ini topadi.

Rule with a rod of iron – qattiqqo`llik bilan boshqarmoq.

Sell one`s bright right for a mess of pottage – o`zining birinchi kashfiyotini arzimagan pulga sotib yubormoq.

Separate the sheep from the goats – echkilardan qo`ylarni ajratmoq; muhim ishlarni saralab olmoq.

Set somebody`s teeth on an edge = joniga tegmoq, bezor qilmoq.

Shake the dust from one`s feet yoki *shake the dust off one`s feet* – uzil-kesil ajralmoq, aloqani uzmoq, voz kechmoq, etagini qoqmoq, qo`lini yuvib, qo`ltiqqa artmoq.

Ba`zi frazeologik birikmalar ibodat, duo mtnlari yozilgan *The Book of Common Prayer*dan olingan:

For better, for worse – qayg`uli va quvonchli kunlarda ham, nima bo`lganda ham. Nikoh marosimida cherkov xizmatkorlarining kelin-kuyovga beradigan savolning bir qismi.

From the bottom of the heart – chin qalbdan, chin yurakdan, samimiy.

Lay violent hands on oneself – o`z joniga qasd qilmoq, o`zini o`zi o`ldirmoq.

Like a giant refreshed – yangi kuch bilan.

The world, the flesh and the devil – rohat-farog`atga intilish; xirs.

A sealed book iborasi ham aynan shu kitobdan o`zlashtirilgan.

A sealed book – oilaviy nashr uchun kitob. 1622-yilda *The ook of Common Prayer* kitobi davlat bosmaxonalariga rasmiy nashr uchun berilgan. Bu kitobni faqatgina bosh cherkovlarda saqlash buyurilgan.

Turli xil tillardan o`zlashgan frazeologik birikmalar

Ingliz tilidagi frazeologizmlarning eng ko`pi antik mif, tarix va adabiyotlar bilan bog`langan. Bunday frazeologizmlarning ko`pi xalqaro harakterga ega bo`lib, ularni qator tillarda uchratish mumkin.

Quyidagi iboralar antik miflardan kelib chiqqan, masalan:

Achille`s heel yoki *the heel of Achille`s* – Axilles tomoni; yagona zaif tomon, joy.

The apple of discord – janjalga sabab bo`lgan narsa, adovatga sabab bo`lgan narsa.

Augean stable(s) – Avgiy otxonasi; otbozor (juda iflos itirqini joy yoki juda chalkash, betartib ish). Iboralar Yunoniston podshohi Avgiyning 30 yil tozalanmagan otxonalari haqidagi afsonadan kelib chiqqan.

The bed of Procrustes shuningdek *the Procrustean bed* yoki *Procrustes` bed* – Prokrust to`shagi; to`g`ri kelsa-kelmasa hammasini zo`rma-zo`raki bir andozaga solish.

Cassandra` warnings – (k.u.) mensilmayotgan, lekin ayni vaqtda sodir bo`layotgan biror voqea haqida ogohlantirish.

Cross the Stygian` ferry – (k.u.) Stiksdan keyin o`tmq; ota-bobolari oldiga jo`namoq, o`lmoq, vafot etmoq, qazo qilmoq, olamdan o`tmq, ko`z yummoq, jon bermoq.

Fling (yoki throw)a sop to Cerberus – (k.u.) Serberning ko`nglini ovlamoq, Serberning og`zini moylamoq, qahri qattiq soqchini rahmini keltirmoq. Iboralar Virgiliyadan olingan.

The golden age – oltin asr. Iboralar birinchi marta yunon shoiri Gesiodning “Mehnatlar va Kunlar” she`rda uchragan. She`r Saturn davrida yozilgan bo`lib, bu davrda odamlar hudolardek tashvishsiz, janjalsiz, urushlarsiz, og`ir majburi mehnatlarsiz yashashgan.

The horn of plenty – osmondan yog`ilgan, juda serob, mo`l-ko`l.

A labour of Hercules (the labours of Hercules) – pahlavonlar mehnati, azamatlar ishi, g`oyat qiyin ish. Bu iboralar yana quyidagi ko`rinishlarda ishlatiladi: *Herculean labour, Herculean labour*.

A labour of Sisyphus (a Sisyphian labour) – tinimsiz og`ir va befoyda ish.

³ Cassandra – bashoratchilik qobiliyati in`om etilgan Troya qirolichasi.

⁴ Stiks – o`liklarning ruhlarini yer osti hukmronligiga o`tkazib qo`yuvchi yerosti daryosi.

Lares and Penates – (k.u.) o`z uying - o`lan to`shagging. Lar va Penat qadimgi rim miqlarida uy o`choqlarining homiylari bo`lishgan.

Hercules` Pillars yoki *the Pillars of Hercules* – 1) chek, chegara, had. Qadimgi odamlar nazarida Gibraltar bo`g`ozining qirg`oqlarida qarama-qarshi joylashgan ikki qoya, ya`ni hozirgi kundagi Gibraltar va Seuta qoyalari qadimgi xalqlar yashovchi quruqliklar tugaydigan joyni bildirgan; 2) (k.m.) qadimgi yunon afsonasiga ko`ra Gerakl butun Yevropa va Afrikaning Liviya davlatidan to`xtovsiz yurib o`tgan va o`z sayohatining ustaliklari sifatida Gerakles ustunlarini qo`yib chiqqan.

Rise like a phoenix from its ashes – (k.u.) kuldun qaqnus yaralgandek.

Sow dragon`s teeth – (k.u.) ajdar tishlarini ekmoq; nizo urug`ini sochmoq, urushga chaqirmoq, jangga chorlamoq.

The thread of Ariadne – (k.u.) mushkul, og`ir ahvoldan qutulish imkonini beradigan, mushkulini oson qiladigan narsa haqida yo`l-yo`riq, ko`rsatma, dastur. Krit oroli Ariadnning qizi yunon qaxramoni Tezeyaga uni labirintdan chiqib ketishi uchun unga kalava ip berib yordam qilgan.

Yunon mifologiyasidan olingan tushunilishi oson bo`lgan iboralarning qiziqarli misollaridan biri *Castor and Pollux* hisoblanadi. Bu frazeologizm Elma bilan bog`liq chiroqlar, machta uchidagi chiroq, atmosfera elektrining paydo bo`lishi (yashin, chaqmoqlar haqida). Ibora yunon mifologiyasidagi Ledning egizak o`g`illari Kastor va Polluks ismlaridan olingan.

Gomerning “*Illiada*” va “*Odissey*” asarlari bilan bog`liq iboralar:

Between Scylla and Charybdis – Silla va Xaribdis orasida; qiyin ahvol, chorasiz ahvol.

Homeric laughter – qah-qah urib kulish, qattiq kulgu, qah-qaha. Ibora Gomerning boylar ustidan kulish bayoni bilan bog`liq.

On the knees of the Gods – yolg`iz hudoga ayon.

Penelope`s web – Penelopa rejaları; uzaytirish, cho`zish taktikasi.

Winged words – barqanot iboralar, og`izdan-og`izga o`tib keng tarqalgan so`z va iboralar, hikmat va matallar.

Gomerning “Illiada”sida va keyinchalik Virgiliyaning “Eneida”sida Troyaning jasur himoyachilaritarannum etilgan. Shunday iboralardan:

Like a Trojan – mardlik, jasorat, qahramonlik. Boshqa Troya urushi bilan aloqador ibora quyidagicha:

The Trojan horse – Troya oti, yashirin xavf.

L.P.Smit o`z ilmiy asarida qadimgi yunon va rim adabiyoti bilan bog`liq qator iboralarni keltirgan va ko`p hollarda bu iboralarning mualliflarini ko`rsatib o`tgan. Quyida o`zimizning qo`shimchalarimiz bilan eng keng yoyilgan iboralardan bir nechtasini keltiramiz.

Yunon tarixi va adabiyotidan olingan iboralar:

Appeal from Philip drunk to Philip sober – o`ylamay qabul qilingan qarorni qaytadan ko`rib chiqishni so`ramoq.

The Gordian knot – chigal masala, mushkul ahvol: turli holatlarning chigal bog`lanishi. Odatda biz bu iborani quyidagi ko`rinishlarda uchratamiz:

Cut the Gordian knot yoki *cut the knot* – chigal masalani yechimini topmoq; = kalavanning uchini topmoq.

Quyidagi ibora Afina qonun chiqaruvchisi Solonga tegishli:

The unwritten law – yozilmagan qonun.

Platonning falsafiy asarlaridan keltirilgan iboralar:

Hand on the torch – (k.u.) oqillik, bilimlar mash`ali harakatini uzatib turmoq.

Platonic love – ilohiy ishq, sof muhabbat.

Beg the question – (k.u.) isbotsiz, o`z xulosasidan kelib chiqib o`zi istagancha boshlamoq. Iboralar Aristotelga tegishli; u o`z asarlarida quyidagi yunon maqollarini ham keltirib o`tadi:

*One swallow does not make a summer*⁵ = kuch – birlikda.

There is many a slip twixt the cup and the lip – irg`ib o`tmay “xo`p” dema, oldindan hovliqma, tug`ilmagan buzoqqa qoziq qoqma.

⁵ Maqol Aristotelgacha uzoq vaqt davomida muomalada bo`lgan va Ezop masallaridan biriga borib taqaladi. Yunon tilida, shuningdek rus tilida, bu maqolda “bahor” so`zi ishlatiladi. Bu maqol boshqa tillarda quyidagi ko`rinishlarga ega:

Fr. *Une hirondelle ne fait pas le printemps*

Nem. *Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer*. Sommer so`zi o`rnida *Frühling* so`zi bo`lishi mumkin.

The smell of the lamp – (s.s.) chiroq hidi (birikmada yozuvchi o`z asarini yozayotganda unga nur taratayotgan lampadagi moy hidi haqida so`z bormoqda); zo`rma-zo`raki, sun`iy.

Know where the shoe pinches – ishkallik nimadayu, muhtojlik nimadaligini bilmoq. Yuqoridagi iboralar Plutarxning asarlari orqali mashxur bo`lgan.

Call a spade a spade – o`z ismini karomatli deb bilmoq. Iboraning boshlanishidan noto`g`ri ekanligini ko`rish mumkin, lekin Erazm Rotterdamsk Plutarxning matallarini dalil sifatida keltirish orqali muvaffaqiyatga erishgan. Plutarx iboraning quyidagi tarjimasidan foydalangan: tog`orani tog`ora demoq.

Misr hukmdorlaridan biri Ptolomey Filadelfu qadimgi buyuk matematik Yevklidga geometriyani tez o`rganish istagi borligini va bu istagini Yevklid amalga oshirishi kerakligini aytganda, u bunga javoban bizgacha yetib kelgan quyidagi ko`rinishdagi ibora bilan javob bergan: *there is no royal road to geometry*.⁶

The dog in the manger – pichan ustidagi it. Ibora Lukianga tegishli.

Yunon tilidan kelib chiqqan iboralar:

Burn one`s boats – o`z kemasiga o`t qo`ymoq, shuningdek qo`shinning chekinayotgan qismini ajratib olmoq. Ibora bizgacha Plutarxning asarlari orqali yetib kelgan.

Leave no stone unturned – barcha vositalarni ishga solmoq, barcha vositalardan foydalanmoq, barchasini ishga solmoq, barchasini yurrgizmoq, barchasini yurishtirmoq.

Write in water - (k.q.i.) bekordan bekorga mehnat qilmoq.

Take the wolf by the ears – o`zini qiyin va xavfli vaziyatda qoldirmoq.

L.P.Smit Ezop va boshqa yunon ertak masallaridan keltirilgan qator iboralarni sanab o`tgan. O`zimizning qo`shimchalarimiz bilan quyida bir nechta iboralarni misol tariqasida keltirib o`tamiz:

Blow hot and cold – hardamhayol bo`lmoq, biri ikkinchisini rad etuvchi ish qilmoq, ikki xil vaziyatda qolmoq; fikri tez o`zgaradigan bo`lmoq, tayini yo`q

⁶ Hozirgi tilda bu iboradagi *geometry* so`zi o`rniga ibora ma`nosiga mos tushuvchi har qanday ot so`z turkumidagi fe`l bilan almashtirilishi mumkin. Boshqa manbalarga ko`ra bu ibora qadimgi masalga borib taqaladi.

bo`lmoq, tutruqsiz bo`lmoq. Ibora Ezop masallaridan biriga borib taqaladi. Unga ko`ra bir sayyoh ham qo`llarini isitish, ham sho`rvasini sovutish maqsadida ularni puflagan.

Kill the goose that laid (yoki lays) the golden eggs – (s.s.) tilla tuxumni ko`tarib turgan g`ozni o`ldirmoq = o`z oyog`iga o`zi bolta urmoq, o`ziga o`zi choh qazimoq.

Cry wolf too often – yolg`on trevoga ko`tarmoq. Ibora *cry wolf* ko`rinishida ham keladi. Ibora cho`pon haqidagi iboradan olingan. Unga ko`ra cho`pon vaqtichog`lik qilish maqsadida “Bo`ri!, Bo`ri!” deb baqirib odamlarni aldagan.

The lion`s share – tuyadek ulush, eng ko`p qism.

Sour grapes – hom uzum. Ibora biror kimsaning boshqalarga tanbeh berishda tengsiz ekanligini aytish uchun qo`llaniladi.

Cherish (nourish yoki warm) a viper in one`s bosom – qo`ynida ilon saqlamoq.

Take time by the forelock – qulay fursatdan foydalanib qolmoq, ovsarlik qilmay fursatni qo`ldan boy bermaslik. Ibora eramizdan avvalgi I asrda yashagan Rim masalchisi Fyodrning masallaridan olingan.

Biz yuqoridagilarga Ezop masallaridan keltirilgan bir qancha iboralarni qo`shishimiz mumkin.

An ass in a lion`s skin – arslon terisidagi eshak.

A fly on the wheel – biror ishga o`z munosabatini bo`rttirib ko`rsatuvchi odam = bu yoqda biz ham bormiz! Bizni sedan chiqarmang! Ibora Ezop masallaridan olingan. Ingliz tiliga Lafontemning “*Le Coche et la Mouche*” (Dilijans⁷ va Pashsha) masalidagi *la mouche du coche* dan o`zlashtirilgan.

King Log – (k.q.i.) to`nka qirol (befahm, befarosat qirol)

King Stork – (k.q.i.) zolim hukmdor, zulmkor. Ibora baqalarni boshqarish uchun laylakni yordamga chaqirgan baqa haqidagi masaldan olingan.

The mountain has brought forth a mouse – tog` sichqonni yaratdi. Ibora Ezop masalidan olingan bo`lib, Fyodr uni qayta ishlagan.

The tortoise wins the race while the hare is sleeping – toshbaqa quyvon uxlab yotgandagina poygada g`olib bo`ladi.

⁷ Dilijans – xat, pochta va pasajjirlarni tashuvchi arava.

Qadimgi yunon va rimliklar tinchlik ramzi musobaqasidagi g`olibga ishonchlari yoki unga gulchambar taqishlari bilan bog`liq iboralar:

Bear (carry off yoki take) the palm – musobaqada birinchilikni egallamoq, g`alaba qozonmoq.

Yield the palm to somebody – musobaqa birinchiligidan voz kechmoq, mag`lubiyatni tan olmoq.

Reap (yoki win) one`s laurels – g`alaba tojini qo`lga kiritmoq, shon-shuhratga erishmoq.

Rest on one`s laurels – erishilgan yutuqlardan mag`rurlanmoq, hotirjam bo`lmoq, hotirjamlik kayfiyatiga tushmoq.

Ingliz tilidagi ko`plab frazeologizmlar Qadimgi Rim bilan aloqador. Masalan:

A bed of roses – atirguldan to`shak, baxtli, tinch hayot. Ibora odatda bo`lishsiz gaplarda ishlatiladi, masalan: *life is not a bed of roses.* – Hayot yo`llari atirgullar bilan qoplanmagan. Bu ibora Qadimgi Rimda o`z yotoqlarini atirgul gulbarglari bilan to`ldirgan boylarning odati bilan bog`liq.

Caesar`s wife must (yoki should) be above suspicion – Sezarning hotini shubhadan holi bo`lishi shart. Bu iboradan *Caesar`s wife* frazeologizmi ajratib olingan.

Caesar`s wife – (s.s.) Sezarning hotini; shubhalanmaslik shart bo`lgan inson.

Cross (yoki pass) the Rubican va the die is cast – masala hal, gap tamom, bo`lari bo`ldi, boshqa gap yo`q. Iboralar Sezar yurishlari bilan bog`liq.

A Lucullian banquet (yoki feast) – zo`r ziyofat, shohona bazm, bazmi Jamshid, dabdabali bazm. Ibora dabdabali ziyofatlari bilan dong chiqargan Qadimgi Rim zodagoni Lukullaning ismiga asoslangan.

Fiddle while Rome is burning – xalqning musibatli davrida ko`ngilhushlik qilmoq, = kimga to`y kimga aza. O`zining qattiqqo`lligi bilan nom chiqargan Rim imperatori Neron o`zining buyrug`iga asosan o`t qo`yilgan Rimga qarab she`r to`qib, kefar chalib yonayotgan Rimni tomosha qilib o`tirgan.

Be (turn) thumbs down (on) – qarshi bo`lmoq, ta`qiqlamoq.

Be (yoki turn) thumbs up (on) – tarafdor bo`lmoq, rag`batlantirmoq. Yengilgan gladiatorning taqdirini imperator barmog`ining harakati hal qilgan: bosh barmoqni pastga tushirish – o`limni, bosh barmoqni yuqoriga ko`tarish – tiriklikni anglatgan.

Come the uncle over somebody – so`kmoq, biror kimsaning yaqin qarindoshini haqorot qilmoq (yaqin qarindoshidan kelib so`kmoq); o`z jiyanlarini vasiylikka qoldirgan amaki. Iboralar qattiqqo`llik namunasi sifatida ishlatilgan Qadimgi Rimdagi maqoldan kelib chiqqan, masalan:

Ne sis patruus mini – meni so`kish (jazolash) uchun o`z huquqingni suiste`mol qilma.

A Roman holiday – boshqalarning azobi hisobiga kelgan hursandchilik. Qadimgi Rimda bayram kunlarida gladiatorlar jangi uyushtirilgan.

The watches of the night – (k.u.) aniq vaqt; tunggi bedorlik, uyqusizlik soatlari. Qadimgi Rimda tun bir necha qismlarga ajratilgan va har bir qismga soqchi tayinlangan. Soqchi lotin tilida *vigilium*, ingliz tilida *watch* deyiladi, navbatchi soqchilar esa *the first watch, the second watch* va hokazo deb atalagan.

Ba`zi frazeologizmlar Qadimgi Rim yozuvchilarining ijod namunalaridan olingan:

A snake in the grass – makkor, mahfiy dushman = ilonday qo`yinga kirib oluvchi odam, makkor, xavfli odam; lot.: *latet anguis in herba* – o`tloqda yashiringan ilon. (Vergiliy)

The golden mean – beg`alva ish, qiyinchilik tug`dirmaydigan, jon koyitmaydigan ish, ishning tinch tomoni; lot.: *aurea mediocritas* (Goratsiy).

Fire that`s closest kept burns most of all – yashirin olov kuchli yonadi. Iboralar odatda tushkun his-tuyg`ular haqida gapirilganda ishlatiladi. Ovidiyning “Metamorfoz” asaridan sitata: *quoque magis tegitur, tectus magis aestuat ignis* – yong`inni qancha ko`p dimlasang, shuncha ko`p lovullab yona boshlaydi.

The sinews of war – (k.u.) pul, janglarni harakatga keltiruvchi kuch. Lot.: *nervi belli percunia* (Sitseron).

Ingliz tilidagi ko`plab frazeologizmlar lotin tilidan fransuz tili orqali o`zlashtirilgan. Lekin mavjud frazeologizmlar esa lotin tilidan hech qanday

yordamchi til vositachiligisiz, ya`ni fransuz tilidan foydalanilmasdan o`zlashtirilgan. Bu jumlaning o`sha iboralar fransuz tilida ishlatilmasligi bilan isbotlashimiz mumkin.

Anger is a short madness – g`azab – uzoq davom etmaydigan aqlsizlik. Lot.: *ira furor brevis est* (Goratsiy).

Forewarned, forearmed – oldindan ogohlantirish – oldindan qurollanish, kim ogohlantirilgan bo`lsa, o`sha qurollangan. Lot.: *praemonitus, praemunitus*.

Homer sometimes nods – har kim adashishi mumkin = har qanday dono ham adashadi. Lotincha: *indignor, quamdoque bonus dormitat Homerus* – Dono Gomer mudrab qolgandek men ham har gal o`kinchni his qilaman. Yoki, Dono Gomer xato qilgani kabi men ham har gal achinishni boshdan kechiraman. (Goratsiy)

Kings go mad and the people suffer for it – qirollar aqldan ozadi, xalq esa bundan aziyat chekadi; lot.: *delirant reges, plectuntur Achivi* – qirollar aqldan ozadi, yunonlar esa bundan qiynaladi. (Goratsiy)

III.3. Frazeologik birikmalarni ingliz tilidan o`zbek tiliga o`girish muammolari va o`qitish texnologiyalari

Odatda erkin birikmalarni tarjima qilish muammo tug`dirmaydi. Agar erkin birikmalardagi so`zlardan biri ko`chma ma`noda qo`llansa, uni tarjimada berish qiyinlashadi. Ingliz tilida iboralarning bir nechta turi mavjud bo`lib, ularning har-birini tarjima qilishda alohida yondashuv talab etiladi. Birinchi turdagi so`z birikmasi *sifat+ ot* turi. Ularning semantik strukturasi bir-biridan katta farq qiladi. Bu birikmada qo`llanilgan otning xususiyatini va sifatini belgilaydi. Agar ingliz tilidagi *free educational institution* birikmasidan *free* so`zi *institution* so`zi bilan aloqasi yo`q, bu degani ba`zi hollarda sifatlar otning xususiyatlari va sifatidan tashqari u bilan bog`liq tushunchalarni ham ifodalashi mumkin. Yana bir misol: ingliz tilidagi *a medical man* birikmasini tarjima qilishda *a stout person* birikmasini tarjima qilishda qo`llangan usuldan foydalanib bo`lmaydi. Ingliz tilidagi *a stout person* o`zbek tiliga *to`ladan kelgan* yoki *semiz odam* deb tarjima qilinadi. Ingliz tilidagi *a medical man* birikmasini o`zbek tiliga tarjima qilishda so`zma-so`z tarjima to`g`ri kelmaydi. Bu yerda ikki so`z bitta ma`noni ifodalaydi va *shifokor* deb o`giriladi. O`zbek tilida ham bunday bitta ma`noni ifodalovchi birikmalarni ko`plab uchratishimiz mumkin. Masalan: *tog` qo`yi*, *malla sochli*, *devor soati* va hokazo. Bir otni bir necha sifat aniqlab kelishi mumkin bo`lgan hollar ham uchraydi. Bunda aniqlanmish bo`lib ot kelishi mumkin. Masalan, *temir xotin*, *ichkari uy kaliti* kabilar.

Ingliz tilida aksariyat hollarda otlarni aniqlab kelgan so`zlarni (bular ot ham, sifat ham bo`lishi mumkin) qaysi biri ekanligini aniqlash mushkul bo`ladi. Masalan, *retail philanthropy business* birikmasi nima ma`no anglatganini bir qarashda anglash oson emas, chunki uni ikki xil tushunish mumkin. O`zbek tilida bunday hollar deyarli uchramaydi.

Ingliz iboralarining yana bir xususiyati otni aniqlab kelgan sifat tushirib qoldirilgan hollar ham uchraydi. Masalan, *dry pruning* iborasini olsak. Bu iboraning so`zma-so`z tarjimasi *quruq butash* bo`ladi. So`z birikmasining ma`nosi *daraxt shoxlari quruq bo`lgan paytda qilingan butashni* ifodalaydi.

Tarjima jarayonida soʻz birikmalarining semantik hamda tuzilish xususiyatlarini hisobga olish lozim. Bunda birinchi navbatda otni tarjima qilib olish tavsiya etiladi, chunki qanday aniqlanmish qoʻllanmasin hammasi otni aniqlab keladi va ot gapda eng muhim maʼnoni ifodalaydi. Tarjimonning keyingi vazifasi gapdagi maʼno guruhlarini ajratib olish hisoblanadi. Gapning maʼno guruhi ajratib olingach, ot va sifat oʻrtasidagi grammatik aloqalar turi aniqlanadi. Otdan oldin kelgan soʻz va soʻzlar, uni aniqlab keladi, ularni agar gap ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilinsa, uni oʻzbek tili grammatikasi qoidalari asosida va aksincha, agar gap oʻzbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilinsa, ingliz tili grammatikasi normalariga asoslanib tarjima qilinadi. Aksariyat hollarda ingliz va oʻzbek tili erkin birikmalarning tarkibi ikki tilda ham mos kelishi mumkin:

Strategic Arms Limitation Treaty – Strategik qurollarni cheklash shartnomasi.

Bunday tarkibda aniqlovchi boʻlgan iboralarni tarjima qilishning bir necha usuli mavjud:

1. Ingliz tilidagi ot oldidan kelgan aniqlanmish oʻzbek tilida ham shu tartibda tarjima qilinadi: *a cheap ticket* – arzon chipta, *an expressive word* – ifodali soʻz.

2. Ingliz ot+ot shaklida kelgan ibora ham huddi yuqoridagidek tarjima qilinadi, bunda oʻzbek tilidagi iboraga bir nechta ibora toʻgʻri kelishi mumkin: *opposition leader* – muxolifat lideri, muxoliflar lideri, oppozitsiya lideri.

3. Otni aniqlab kelgan inglizcha iboralar oʻzbek tiliga bogʻlovchilar yordamida tarjima qilinadi: *youth unemployment* – yoshlar oʻrtasidagi ishsizlik.

4. Ingliz tilidagi aniqlanmish va ot oʻzbek tiliga izohlovchi orqali tarjima qilinishi mumkin: *his millionaire friend* – uning millioner doʻsti.

5. Baʼzan ingliz iboralaridan bir qismi tasviriy yoʻl bilan, yaʼni bir necha soʻz yordamida tarjima qilinishi mumkin: *a bargain counter* – narxi tushurilgan mollar doʻkoni.

6. Ingliz tilining tarkibida aniqlovchi boʻlgan iboralarni tarjima qilishda aksariyat hollarda ibora tarkibidagi muayyan soʻzni yoki otni boshqa otga oʻzgartirish zarur va tavsiya etiladi. Masalan, *free educational institutions* oʻzbek tiliga bepul oʻqiladigan oily oʻquv yurtlari deb tarjima qilinishi lozim, chunki *free* soʻzi

institutions otini emas, balki *educational* soʻziga aloqasi bor. Huddi shu fikr *Parliamentary Labour Party* birikmasiga ham aloqador. Bu iborani oʻzbek tiliga Leyboristlar partiysining parlament fraksiyasi deb tarjima qilish oʻzbek tili grammatikasining qoidasiga toʻliq muvofiq keladi.

Tarjimani toʻliq berish maqsadida baʼzi hollarda aniqlovchini ayni shu gapda qoʻllangan boshqa ot bilan tarjima qilish maqsadga muvofiq boʻladi. Misol tariqasida *dismal array of titles* birikmasini koʻrib chiqaylik. Bu iborani oʻzbek tiliga soʻzma-soʻz tarjima qilish maʼnoga putur yetkazadi, shuning uchun uni *dismal* soʻzining aniqlovchisi *titles* otini emas, balki *array* otini aniqlab kelganligi uchun birikmani *eng yomon (eshitiladigan yoki quloqqa yoqmaydigan) laqablar yigʻindisi* deb tarjima qilishga tarjima qilishga toʻgʻri keladi.

7. Aksariyat hollarda ingliz tilidagi aniqlanmishli iboralar oʻzbek tiliga ravishli iboralar bilan tarjima qilinadi:

to be

to have

to give + *A* + *N phrase*

to take

Yuqoridagi namunalarga quyidagi misollarni keltirish mumkin: *to have a good sleep* – yaxshi tiniqib uxlamok, *to take a deep breath* – chuqur nafas olmok, *to give a loud whistle* – qattiq hushtak chalmoq, *to have a good lunch* – yaxshi, mazali taom yeb tushlik qilmoq va shu kabilar.

8. Ingliz tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilishda shunday hollar uchraydiki, turli ekstrologvistik omillar taʼsirida tarkibida feʼlli iboralar mavjud gaplar va ularning tuzilishi butunlay oʻzgarib ketadi. Masalan, “*He had “I don’t know expression” in his face.*” – Uning yuzi, hech narsa bilmasligini ifodalab turardi.

Bu borada O.V.Petrova shunday deb yozadi: “tarjimaning muayyan usulini tanlash asosan ibora komponentlari oʻrtasidagi semantik aloqalar, grammatik norma hamda tarjima tilidagi soʻz birikmasini hosil qilish xususiyatlari bilan belgilanadi.”(O.V.Petrova. 2006, 18)

Ingliz tilining o`ziga xos aniqlovchi va aniqlanmishdan tashkil topgan iboralari mavjud bo`lib, ular ichki predikatsiyaga ega. Ularning tarjimasida asosan iboralarning stilistik xususiyatlariga bog`liq. Agar bunday aniqlovchilar yoyiq va ko`p qismdan tashkil topgan bo`lsa, ular odatda o`zbek tiliga to`ldiruvchi ergash gaplar yordamida tarjima qilinadi. Aniqlanmishli ibora tarkibidagi ot xususiyatini ifodalovchi so`zlar bo`lgan hollarda esa ular bitta ot orqali tarjima qilinsa maqsadga muvofiq bo`ladi: *a gra-it-and-run ... counter* – yo`l-yo`lakay kirib ketiladigan mayxona yoki gazaxona.

Turg`un birikmalarni tarjima qilish erkin birimalarni tarjima qilishdan farq qiladi. Turg`un birikmalar tarjimasida haqida gapirishdan avval ularning o`z va ko`chma yoki obrazli turlarini farqlab olish lozim. O`z ma`nosida qo`llangan turg`un birikmalarni tarjima qilish yuqorida fikr yuritilgan prinsiplarga asoslanadi. Eng muhim prinsiplardan biri – tarjima til normalarini unutmaslik hisoblanadi.

Ko`chma yoki obrazli turg`un birikmalar tarjimasida alohida e`tiborni talab etadi. Bunday iboralarning asosiy xususiyati ularning komponentlari yig`indisidan anglab olish qiyinligi bilan xarakterlanadi. Turg`un birikmalar ma`nosi alohida olingan so`zlardan emas, balki ularning yig`indisidan kelib chiqadi. Obrazga asoslangan turg`un birikmalar matnini ifodali hamda stilistik jihatdan bo`yoqdor bo`lishini ta`minlaydi. Asliyat matnining bo`yoqdorligi tarjimada ham o`z aksini topishi va ifoda vositalarining to`liq saqlanishini talab etadi. Tarjimon matnning ifodali va bo`yoqdorligini ta`minlash maqsadida tarjima matnida ham adekvat va obrazli turg`un birikmalarning variantini topishi lozim bo`ladi.

Tarjima nazariyasi bo`yicha nashr etilgan adabiyotlarda bunday birikmalarni tarjima qilishning to`rtta usuli borligi haqida ma`lumot beriladi. Ular quyidagilardan iborat:

- 1) obrazni qanday bo`lsa shundayligicha saqlash;
- 2) obrazni qisman o`zgartirish;
- 3) obrazni butunlay boshqa obraz bilan almashtirish;
- 4) tarjimada butunlay obrazni saqlamaslik yoki uni tushirib qoldirish.

1. Odatda universal yoki internatsional obrazlar tarjimada to`liq saqlanadi. Bunday frazeologik birikmalar tarixiy, afsonaviy, diniy, mistik, mifologik va shu

kabilarga asoslangan bo`ladi. Masalan, *in the seventh heaven* – yettinchi osmonda. Bunday frazeologik birikmalar asliyatning tarjima tilidagi ekvivalentlari deb ataladi. Tarjimada to`liq ekvivalentga ega frazeologik birikmalar deyarli hech qanday muammo tug`dirmaydi, chunki ular stilistik hamda pragmatik jihatlardan bir xil qiymatga, ma`noga, ifoda usuli va ta`sir kuchiga ega bo`ladi.

Ba`zan asliyatdagi obrazli frazeologik birlikni tarjima tilida muqobili bo`lmasa ham saqlab qolish imkoniyati bo`ladi. Bunga kalkalash yo`li bilan erishish mumkin. Masalan, *nothing comes out of the sack but what was in it* – qopda nima bo`lsa, shu chiqadi yoki qozonda borib ho`michga chiqadi. Bu usul obrazli frazeologik birlikning ma`nosi shaffof bo`lgan taqdirda, ya`ni uni hamma oson tushungan holdagina qo`llash mumkin. Frazeologik birikmalar tarkibidagi so`zlar ko`chma ma`noda qo`llanilgan bo`lsa-da, ularning lug`aviy ma`nosi aniq bo`lsa, uni tarjima qilishda kalkalashdan foydalanish matnni, matndagi informatsiyani hamda matndagi g`oyani tushunishni osonlashtiradi, tarjima muqobilligini ta`minlaydi. Kalkalash aksariyat hollarda obrazli frazeologik birikmalarni oddiy frazeologik, ya`ni erkin birikmalarga aylantirib qo`yadi. Bu usulning qanchalik to`g`ri tanlanganligini tarjima sifati ko`rsatadi. Aksincha, frazeologik birikma tarkibida qo`llangan so`z ma`nolari shaffof bo`lmasa, kalkalash usulidan foydalanish matnda qo`llangan ko`chma ma`noli so`zlarni qisman, ba`zan esa to`liq tushunmaslikka olib keladi. Masalan, ingliz tilidagi *to send somebody to Coventry* turg`un frazeologik birligini tushunish uchun undagi so`zlar ma`nosi yoki ma`nolar yig`indisi yetarli bo`lmaydi, chunki bu frazeologik birlik na *yubormoq* va na *Koventri* so`zining ma`nosiga bog`liq. Bu iboraning tarjimasi *baykot qilmoq* fe`liga to`g`ri keladi.

2. Aksariyat hollarda asliyat va tarjima tillarida bir xil fikr ifodalanadi, biroq ular obrazlari bilan bir-biridan farq qiladi. Ularning har ikkisi bir xil ko`chma ma`noga ega bo`ladi. Bunday hollarda obrazlar o`rtasida mavjud ozgina farq hisobga olinmasligi lozim. Bunda tarjima qilinayotgan frazeologik birlikdagi obraz tarjimada ba`zi bir aniqroq aytadigan bo`lsak, qisman o`zgarishga uchraydi. Shunday bo`lsa-da tarjima adekvat hisoblanadi: *a fine suit does not make a gentleman* – kiyim odamni bezamaydi, *a burnt child dreads the fire* – og`zi qaynoq sutga kuygan, qatiqni ham

puflab ichadi. Ikkinchi misolda ingliz va o`zbek frazeologik birikmalari o`rtasida muqobillik yo`qdek ko`rinadi. Chunki birlikning birorta so`zi bir-biriga to`g`ri kelmaydi, biroq frazeologik birlikda ifodalangan obraz deyarli bir xil – olovdan va qaynoq narsadan qo`rqish ma`nosi berilgan. Ikkala turg`un birlikda berilgan ma`no umumlashtirilgan. Yana berr-ikkita miolni tahlil qilib chiqaylik: *look not a gift horse in the mouth* – berganning betiga qarama, *to lay by a rainy day* – qora kunga saqlamoq/qoldirmoq va hokazo.

3. Har bir xalqning til boyligi, jumladan frazeologik birikmalari uning tarixi, madaniyati, urf-odatlari, turmush tarsi, mentaliteti va xarakterli xususiyatlari va shu kabilarni aks ettiradi. Hamma uchun bir xil fikrlar turli xalqlar tomonidan turlicha ifodalanadi: o`zbeklar *tuyaning dumi yerga tekkanda, qizil qorayoqqanda, xapshanba kuni* deganda inglizlar “*when pigs fly*” frazeologik birligini qo`llashadi. Ikkala frazeologik birligini qo`llashadi. Ikkala frazeologik iboradagi leksik birliklar bir-biriga, ayniqsa “*tuya, qizil qor hamda xapshanba*” butunlay to`g`ri kelmasada, *hech qachon sodir bo`lmaydigan ish-harakat, voqea* asosiy fikr hisoblanadi. Frazeologik birikmalar tarkibidagi aksariyat so`zlar esa ikkinchi darajali unsur sifatida qo`llangan. Bu yerdagi asosiy vazifa asliyatdagi frazeologik birikmalar tarjima tilida xuddi shu fikrni ifodalagan va xuddi shunday stilistik ma`noga ega bo`lgan turg`un birlikma topish.

Misollardan ko`rinib turibdiki, aksariyat hollarda asliyatdagi frazeologik birikmalarning ekvivalentlari yo`q bo`lganda, ayni obraz qo`llanmaganda obrazni butunlay almashtirish tavsiya etiladi. Tarjima tilida asliyatdagi frazeologik birlikka ma`no stilistik ifodaliligi oxshash turg`un birlikma topish maqsadga muvofiq bo`ladi.

4. Shunday hollar bo`ladiki, tarjima tilida asliyat tiliga na ekvivalenti va na o`xshash frazeologik birlikma topiladi. Asliyatda ifodalangan fikrni aks ettira oladigan birlikni na ekvivalent na o`xshash bo`lganda, frazeologik birlik shaffof bo`lmasa, kalkalash usulidan foydalanishni iloji bo`lmaganda, turg`un frazeologik birikmalar tasviriy yo`l bilan tarjima qilinadi. Tasviriy usul erkin ko`chma ma`noga asoslanmagan frazeologik birliklani qollashni talab etadi: “*a skeleton in the cup*”-

“oila siri”, “*in a whole skin*” – “bekamu-ko`st, soppa-sog`, sog`-salomat, beziyon” va shu kabilar.

Ko`chma, ya'ni obrazli frazeologik birikmalarni tarjima qilishning asosiy usullari mavjud.

Frazeologik birikmalarni tarjima qilish jarayonida so`zlarning milliy xususiyatlarini hisobga olish lozim bo`ladi. Milliy xusiyatga ega bo`lgan so`zlar, ya'ni realiy (xos so`zlar) tarjimasi, frazeologik birikmalar tarjimasi juda murakkab hisoblanadi, tarjimondan katta kuch va ko`p vaqt talab etad. Bir tomondan tarjimada milliy xususiyatlarni saqlash oson bo`lmasa, ikkinchi tomondan tarjimonning erkinlikka yo`l qo`yishi natijasida tarjima tiliga aslyat tilining milliy xususiyatlarini olib kirish xollari uchrab turadi. Ma'no jihatdan “*to carry coals to Newcastle*” iborasi “*Surhandaryoga xurmo olib bormoq*”, “*Marg`ilonga atlas tashimoq*”, “*Chinozga baliq tashimoq*” deb emas, balki neytral ma'noga ega “*daryoga suv tashimoq*”, “*o`rmonga o`tin olib bormoq*” kabi neytral birikmalar topish, zarur bo`lsa, yangi erkin frazeologik birikmalar yaratish tavsiya etiladi. Ingliz tilidan o`zbek tiliga tarjima qilingan frazeologik birikmalar o`zbekchalashtirilishi lozim, lekin bu bilan tarjimaning o`zini oqlamagan usullardan foydalanish, uni suiiste'mol qilish nafaqat tarjima usuliga, balki mazmuniga ham putur yetkazadi, tarjima sifatiga salbiy ta'sir ko`rsatadi.

Belgilar umumiy va maxsus bo`lishi mumkin. Har qanday tilda oq rang soflik, adolat belgisidir. Shuningdek, qora - qayg`u, o`lim; gul - chiroyli, sevgi; bulbul-chiroyli ovoz; bo`ri - hasislik, ochlik; tulki – makkorlik; iymon - donolik va hokazo. Bu belgilar umumiy belgilardir. Har xil geografik iqtisodiy, ijtimoiy, insonlarning siyosiy holatlari bilan bog`liq maxsus belgilar ham mavjud. Shunga ko`ra bir frazeologik birikmalarni tarjimada turli hil so`zlar bilan solishtiramiz. M: *as red as a cherry* - olmaday qizil; *as harmless as a dove* - musichaday beozor.

Har bir tilda o`zining milliy, madaniy xususiyatlariga ega bo`lgan frazeologik birikmalar mavjud. Frazeologik birikmalarning tarjimasi milliy, madaniy hususiyatiga chuqur e'tibor bergan holda qilinishi lozim.

Frazeologik birikmalar har bir tilda tashkil topishi jihatidan ijtimoiy-tarixiy hodisalar, aqliy va ruhiy holatlar, din, milliy an'ana va urf-odatlarini o'z ichiga oladi. Turli xil geografik nomlar frazeologik birikmalarning tarkibiy qismi bo'lishi mumkin. M: *Do in Rome as the Romans do.* - Onasini uchqo'rg'ondan ko'rsataman. Frazeologik birikmalar milliy xususiyatga ega bo'lganda boshqa tilga kalka orqali tarjima qilinadi. M: *Golden wedding* – oltin to'y.

Ingliz tilida inson tana a'zolariga ko'z, qovoq, bosh va xokazolarga asoslangan bir necha iboralar mavjud. Ba'zida notasviriy ifodaviy, iboralar bilan tarjima qilish muhim bo'lib qoladi, lekin ba'zida tillarda ishlatilishi mumkin. Tarjimon iboralarni va asliyat tilidagi boshqa idiomalarni yodda saqlab qolishni o'rganishi shart. Haqiqiy qiyinchilik iboralarni badiiy tomondan tarjima qilayotganda tug'iladi. Tarjimon tarjima tilidagi iboralarni qo'llanilishiga sezgirligini oshirish va ularning jonliligini ta'minlash uchun tabiiy qo'llashi va asliyat tilidagi usulini saqlab qolishi kerak. Asliyat tilida ibora hisoblanmagan, lekin iboralar bilan yaxshi tarjima qilinadigan so'zlar bo'lishi mumkin. M: *Dutch courage* iborasi o'zbek tiliga *kayf, mastlik* so'zlari bilan tarjima qilinadi.

Evfemizm - bir so'z, iboraning boshqa so'z yoki ibora o'rniga qo'llanilishi.

Lekin efemizm yoki qog'ozga o'rab gapirish nojoya iboraning, ijtimoiy qabul qilinmagan, yoqimsiz bo'lgan so'zlardan qochish maqsadida qo'llaniladi. Hamma tillarda boshqa so'z o'rnida qo'llaniluvchi ayniqsa jinsiy aloqa, o'lim va g'ayritabiiy holatlar doirasida qo'llaniladigan evfemizmlar frazeologik birliklari mavjud. Yahudiylar Xudo so'zi o'rnida jannat so'zini qo'llashgan. Ko'plab tillarda o'lim so'zining o'rniga boshqa so'zlarni qo'llash qabul qilingan. Inglizlar *pass away* – (narigi dunyoga ketmoq) va boshqa ifodalarni qo'llashadi. Jinsiy aloqa ko'p tillarda pardalab gapirish *as to know, to touch, to come together, to sleep with* singari frazeologik birikmalari orqali qo'llaniladi. Qo'shma Shtatlarda qari odamlarni katta yoshdagi shaxslar (*senior citizens*) deb atashadi. Evfemizmlar tarjima tiliga mos keladigan evfemizm so'zlar bilan qo'llanilishi kerak. Tarjimon uchun eng muhim narsa shuki, asosiy tildagi evfemizmning tabiiyligini eslab qolish va so'ng tarjima tilida qabul qilingan va to'g'ri keladigan so'zga tarjima qilish kerak. Misol uchun: *He*

is sleeping with his father iborasi: *U qishlog`iga ketdi* deb tarjima qilish kerak. Biroq ba'zi tillarda *U o`ldi deb tarjima qilinadi*.

Frazeologik mos kelishlarning asosiy turlari quyidagilardir:

1. To`liq moslashish. Misol: *to lose one's head* – kallasini yo`qotmoq.

2. Qisman moslashish, ular obrazlilik jihatidan yaqin, lekin leksik tuzilishi, sintaktik kelishuvidan va so`zlar tartibi jihatidan farqlanadi. Misol: *to get out of bed on the wrong foot* – chap yoni bilan turmoq.

3. Moslashishning bo`lmasligi.

Har xil tillarda ko`p frazeologik birikmalarning frazeologik moslashuvi mavjud emas. Ular realiyadir.

Realialar leksik birlik bo`lib, insolar hayotidagi milliy urf-odatlar va ularga xos bo`lgan hodisalarni anglatadi.

Bunday frazeologik birikmalarni so`zma-so`z, analogiya yoki tasviriy yo`l bilan tarjima qilish yaxshiroqdir. M: *Cold war* – sovuq urush.

So`zma – so`z tarjima: *The apple of my eye* – ko`zginamning nuri.

Tahlil orqali tarjima: *To pull somebody's leg* – mazax qilmoq; *to enter the House* – parlament a'zosi bo`lmoq .

Shunday qilib, frazeologik birikmalarni tarjima qilishning qiyin muammolaridan biri, bu ularning vazifaviy va semantik tomondan ajralmas birliklar bo`lib hisoblanishidir. Ularning idiomatik ma'nosi bor va ular nutqda tayyor birlik sifatida namoyon bo`ladi. Frazeologik birikmalarning milliy madaniy xususiyatlar mavjud va ular tarjimada muommolar paydo qiladi.

Frazeologik birikmalar bir tildan boshqa tilga to`g`ri yo`l orqali tarjima qilinadi:

1. Grammatik, sematik va uslubiy moslashishlar orqali.

2. Semantik ekvivalentlar orqali.

3. Kalka orqali.

4. Tasviriy (bayon) tarjima orqali.

To`liq frazeologik birikmalarning moslashishi ikkita tilda bir xil bo`lishi mumkin. *Black frost* – qora sovuq; *to lose one's head* – kallasini yo`qotmoq.

Frazeologik birikmalarni tarjima qilish jarayonida ularning tuzilishi va mazmunini solishtirish orqali funksional va semantik mustaqil birliklar tanlab olinadi. Bu prinsiplar til elementlarini o'xshashlik va mos kelishi orqali ifoda qilinadi. Ushbu birliklarning tuzilishi va ma'nosi mos kelishi mumkin yoki moslashishda ayrim kamchiliklar orqali taqdim etiladi.

Frazeologik birikmalarni tuzilishi va mazmuni jihatidan to'liq mos bo'lishi kam kuzatiladi. *Black frost* – qora sovuq.

Frazeologik birikmalarning qisman mos kelishi uchun obrazlilik tomondan bir xil, lekin tuzilish va so'z tartibi jihatidan bir – biridan farq qilad. M: *to dance to smb's pipe* – birovning nog'orasiga oynamoq.

Ko'pgina frazeologik birikmalarning o'zbek tilida ekvivalentlari mavjud emas. Quyidagi turdagi birliklarni tarjima qilayotganda so'zma-so'z tarjima, analogik va tasviriy tarjima turlarini qo'llash mumkin. M: *cold war* – sovuq urush, *the arm's race* – qurollanish poygasi. Anologiya tomonidan tarjima qilish esa maxsus milliy hususiyat bo'lgan holda mumkin bo'ladi. M: *The apple of my eye* – ko'zginamning nuri. Tasviriy tarjima frazeologik birikmalarning, bu so'zlar tuzulishining erkin tarjimasidir. M: *to enter the House* – parlament a'zosi bo'lmoq.

Frazeologik birikmalarda komponentlarni almashtirish, tushirib qoldirish va qo'shish mumkin. Shuning uchun biz tarjimada quyidagi holatni ta'kidlashimiz lozim.

Tarjimada ikki tildagi frazeologik birikmalarning asosiy tuzilishining grammatik shaklini saqlab qolish muhimdir. Aks holda uslubiy va pragmatik ma'nolar tarjimada aks ettirilmay qolishi mumkin. M: *Devorni ham qulog'i bor* – *Walls have ears* – mumkin, lekin *Walls has an ear* mumkin emas. Frazeologik birliklar to'liq moslashishda o'zining tuzilishi va ma'nosi leksik birliklarning soni jihatidan farqlansa ham, lekin semantik jihatdan farqlanmaydi. M: *Qanday shamol uchurdi* – *what wind blows you here*.

Asliyat tilidagi frazeologik birikmalar ekvivalentini tarjimada topish uchun tarjima tilida mos keladigan variantini tanlanadi. Ushbu frazeologik birikmalar leksik komponentlar jihatidan farqlanadi, lekin ularning asliyat va tarjima tilida mazmuni

bir xil bo`ladi. Ular tarjimada bir-birlarining o`rnida qo`llanila oladi, chunki ularning o`rnida qo`llanishga to`siq bo`luvchi milliy xususiyatga ega emas. M: *to have smth at one's finger ends* - besh qo`lday bilmoq.

Ba`zida na ekvivalent, na mos keladigan ekvivalent yordam bera oladi.

Bunday holda tasviriy tarjima usuli qo`llaniladi. Bu frazeologik birikmalarning erkin ravishda tarjima qilinishdir. M: *It is greek to me* - jumboq.

Dress so`zi to dress a chicken va *to dress a child* iboralarida bir xil manoga ega emas. *To dress a chicken* – patini yulish, *To dress a child* esa kiyimlarini kiyish ma`nosida qo`llanilyapti.

Collocation so`zi bir so`z boshqasi o`rnida qo`llanilishini bildiradi. Ba`zi so`zlar tez-tez bir-biri bilan birga keladi va ba`zilari bir-biri bilan birga kelishi kuzatilmaydi. Qaysi so`zlar bir-biri bilan birga kelishini bilish matnni to`g`ri tushunish va to`g`ri tushunish va to`g`ri tarjima qilish imkonini beradi. Ba`zi so`zlar birga kela olmaydi. Ingiliz tilida *cat's wings* (mushukning qanotlari) demaymiz, lekin biz *bird's wings* (qushning qanotlari) deb qo`llaymiz. Faqatgina fantastikada *mushukning qanotlari* deb qo`llash o`zini oqlashi mumkin. So`zlarning birikishi turli tillarda farqlanishi mumkin. Misol uchun: ingliz tilidagi *have* so`zi "*dream*" so`zi bilan qo`llaniladi: *I have a dream*. Biroq o`zbek tilida bu birikma qo`llanilmaydi.

Har qanday tilda birikmalar yoki frazeologik birikma aniqdir. Ular hamma vaqt aniq tartibda yoki birgalikda qo`llaniladi va ularning to`g`ri tarjimasini bilish muhim. Ayniqsa ingliz tilidagi *spick and span, hale and hearty, to- for, now and then, neat and tidy* kabi birikmalarni va ularning aniq tarjimasini bilish kerak. Boshqa tillarda turg`un birikmalar hisoblangan umuman turli birikmalar mavjud.

Aniq birikmalar odatda turg`un tartibda birgalikda ishlatiladi. Agar tartibi o`zgartirilsa, shu til so`zlashuvchisiga notabiiy tuyiladi. Ingliz tilidagi *bread and butter, day and night* (boshqa tillarda *night and day* deyiladi), *knife and fork, black and white, black and blue, ladies and gentlemen, rant and rave* kabi birikmalarni tarjimon bilishi lozim. Ingliz tili so`zlovchisiga agar kimdir *gentlemen and ladies* deydigan bo`lsa, bu g`alati tuyuladi. Ko`p tillarda *mother and father* deyishadi, lekin hech qachon *father and mother* emas. O`zbek tilida *ota va ona*, lekin *ona va ota*

emas. Iboralar maxsus qo'llanishlar bo'lib to'liq ma'noga egadir. Lekin birikmalarning ma'nosi yaxlit so'zlarning ma'nosi bilan bir xil emas. Ular ko'pgina leksik birliklar bilan bir xil ma'nosi bor bo'ladi, lekin aniq moslashish boshqa tilda ifodalanmagan bo'ladi. Misol uchun, ingliz tilida *kick the bucket* o'lim bilan bir xil ma'noga ega, lekin bu qandaydir hurmat ko'rsatish maqsadida ham qo'llaniladi. Quyidagi misolda ingliz va o'zbek tilidagi so'zlarning tarjimasi berilgan, lekin har xil fe'llar qo'llanilgan. Biliklarning har qaysi tildagi shakli tabiiydir, lekin badiiy tomondan tarjima qilinsa, notabiiy tuyulardi.

<i>To keep the law</i>	Qonunga amal qilmoq
<i>Ate wild honey</i>	Asal ichdi
<i>He was given wisdom</i>	Aql o'rgatdi

Shuning uchun iboralarni tarjima qilayotganda bunday hollarda e'tibor qaratish zarur. Tarjimon birinchi navbatda iboraning mazmunini aniq bilishi va iborani to'liq ifoda qilish uchun tabiiy ekvivalentini topishi shart. Ba'zida so'zlarda paydo bo'ladigan umumiy ma'no birikmalariga asoslangan holda qo'llanishlarni tahlil qilish mumkin. Misol uchun, quyidagi gaplarning qo'llanishlari to'g'ridir.

Agar fe'l o'zgartirilganda, natija noto'g'ri ma'noda yoki metafora ma'nosida bo'lib qolar edi. Birinchi ustunda shaxslarsiz ikkinchisida shaxslar bor qilib tarjima qilingan.

<i>I washed the car</i>	<i>I bathed the baby</i>
<i>I rented a typewriter</i>	<i>He hired a secretary</i>
<i>The puppy yelps</i>	<i>The bay screams</i>
<i>He sheared the sheep</i>	<i>He cut the boy's hair</i>

Shunday qilib, frazeologik birikmalar o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinmaydi. Quyida ingliz frazeologik birikmalarining o'zbek tilidagi birikmalarga moslashishi va ekvivalenti har xil bo'lishi mumkin bo'lgan misollar berilgan.

1. *It gave me a chance to sleep. I didn't sleep last night.* – Hechqisi yo`q, qaytanga uxlab oldim, kechsi mijja qoqmagan edim.

2. *“Tonight you will tell me everything”* – said Rinaldi. – “Kechqurun menga oqizmay-tomizmay hikoya qilib berasiz”, - dedi Rinaldi.

3. *When he swaggered by twirling his new mustache, everybody stopped to look and admire.* – U endi sabza ura boshlagan mo`ylovini burab, savlat to`kib yurgan chog`ida hamma odamlar unga qarashar edi.

4. *I sacrificed everything for something that never come.* – Ro`yobga chiqmagan ana shu narsani deb butun umrimni hazon qildim.

5. *It was still raining cats and dogs.* – Yom hamon chelaklab quyayotgan edi.

6. *All right, I wash my hands of the matter. But I warn you all that a time's coming when you're going to feel sick whenever you think of this day.* – Yaxshi! Agar shunday bo`lsa, men qo`limni yuvib qo`ltig`imga uraman. Ammo sizlarga aytadigan bir gapim bor: bir kun keladi bu qilmishingizga pushaymon bo`lasiz va qilgan ishingizni eslashingizning o`zidayoq hushingizdan ketib qolasiz.

Frazeologik birikmalar nutqda tayyor holda uchraydi, ular turg`un birikmlar bo`lib, funksional va semantik jihatdan bo`linmas yoki ajralmas birliklardir.

Ingliz va o`zbek tillaridagi so`z birliklarining tez o`sishi natijasida yangi frazeologizmlarni o`z vaqtida ularni lug`atlardan topa olmaymiz va tarjimon ularni lug`atsiz tarjima qilishga to`g`ri keladi. Biz eski frazeologik birikmalarni «Большой английский – русский словарь» dan va A.V.Kuninning “Ingliz – rus tili frazeologik lug`ati” dan topa olishimiz mumkin. Tarjimon mustaqil holda frazeologiyaning asosiy nazariyasi masalalarini hal qila olish, frazeologik birikmalarni to`g`ri tanlay olish va ularning ifodaviy-uslubiy tarjimadagi vazifalarini belgilab bera olishi kerak.

Frazeologik birikmalar tarjimasining asosiy qiyinchiligi shundaki, lug`atlarning hech biri matnda frazeologik birikmalarni qo`llanishidagi rang-barangliklarni ta`minlay olmaydi. Kuninning “Ingliz – rus tillari frazeologik lug`ti” da frazeologizmlarning ko`pchiligini tarjimasini bor. Masalan: *charity begins at home*. Bu frazeologik birlik har xil lug`atlarda turlicha tarjima qilingan. Myullerning «Англо –

русский словарь» kitobida – *savob o`z uyingdan boshlanadi* deb izohlangan. Xornbayning lug`atida shu frazeologik birikma *charity begins at home – a person's first duty is to help members of his own family* deb keltirilgan.

Bu misol shuni ko`rsatadiki, frazeologizmlarning lug`atlarda har xil shakllari berilishi mumkin, tarjimon uni hisobga olishi zarur.

Ingliz va o`zbek tillarida frazeologizmlarning so`zma-so`z to`g`ri keluvchi ko`pgina turlari mavjud. Masalan: *to play with fire* – o`t bilan o`ynashmoq.

Frazeologizmlarni tarjima qilish chog`ida shuni yodda saqlash kerakki, har qanday tilning frazeologizmi shaxsning ichki his-hayajonini ifodalash xususiyatiga ega.

Frazeologik birikmalarni obrazli asosda tarjima qilayotganda, ularni tarjima qilishda aniq namunalar, qoidalar mavjudki, buning to`rt xil yo`lini ko`rsatish mumkin:

1. Umumiy obrazlilikni saqlash.
 2. Obrazlilikni qisman o`zgartirish.
 3. Obrazlilikni umuman o`zgartirish.
 4. Obrazlilikdan voz kechish.
- *Fingers have light* – qo`li qing`irning – dili qing`ir.
 - *Fingers beepers, loses meepers* – topgan niyoz, topmagan piyoz.
 - *Fiddle while Rome is burning* – kimga to`y, kimga aza.
 - *First think then speak* – oldin o`yla, keyin so`yla.

Umumiy bir tarzda aytganda, frazeologik birikmalarni tarjima qilish hammavaqt ham oson emas. Frazeologik birikmalarning ko`pchiligi emotsional va ekspressiv ma`no tashiydi va milliy xususiyatga ega bo`ladi.

Mustaqil O`zbekistonning har jabhada rivojlanayotgani sababli chet-tili o`rgatishni ham avvalgi o`qitish metodlaridan farqli o`laroq, tarjimaga ham e`tibor qaratilmoqda.

Tarjima metodlarini maktab va kollejlarda o`qitish bo`yicha hozirda deyarli adabiyotlar yo`q bo`lsa ham, bu turdagi o`qitishga ehtiyoj sezilmoqda, chunki har bir rivojlanayotgan mamlakatni hayotida chet mamlakatlar bilan yaqindan aloqada

bo`lish va hamkorlikda ochilayotgan qo`shma korxonalarining soni ortib borayotganligi bunga turtki bo`lmoqda.

Frazeologik iboralarning tarjimasini o`rganishda o`quvchilarning nutqi o`shishi bilan birgalikda, grammatik, leksik bilimlari ham mustahkamlanadi. Tarjima jarayonida o`quvchilar ingliz va o`zbek tillaridagi frazeologik iboralar tarjimasini va ularni o`g`irishdagi leksik qiyinchiliklarni bartaraf etish hamda o`zbek tili va ingliz tili grammatik tafovutlarini ko`ib tanishadilar.

Frazeologik iboralar tarjimasini juda muxim emas deb o`ylasak, xato qilgan bo`lamiz. Hozirda juda ko`p mamlakatlar bilan ijtimoiy iqtisodiy jabhalarda aloqalar kuchayib borilishini xisobga olinadigan bo`lsak xorijliklarni yurtimizga tashrifi kun sayin ortib borayotganini etirof etamiz. Shunday ekan ularning tillaridagi barcha qurilmalar va leksik qurilmalarni o`rganish va tarjima qilish ommalashib bormoqda.

Frazeologik birliklar ishtirokidagi gaplar tarjimasini jarayonida qo`shma gaplarni soddalashtirib tarjima qilish ko`proq tavsiya etgan bo`lar edim. Chunki o`quvchilar sinonimik, tekstema, frazema kabi tarjima konstruksiyalaridan foydalanish ancha ularning bilish saviyalari va tajribalariga nisbatan qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Shuning uchun men shaxsan soddalashtirish metodini tavsiya etgan bo`lardim. Biz o`zbek maktablari va kallejlarda o`zbek tili da o`qidiygan o`quvchilarni tilidan ingliz tiliga qilinadigan tarjima o`rgatishlar uchun so`z tartibini o`zgartirish kabi sintaktik transformatsiyaning nozik jihatlarni tushuntirish tavsiya etilgan . Chunki shu ingliz va o`zbek tillarda SOV, SVO qoliplariga tegishli turli xil tipologik gurujhlarga tegishli bo`lgani uchun bu nozik holatlar o`quvchilarning nazaridan chetda qolmaligi kerak.

Maktab yoki kollejlarda og`zaki tarjima ustida ish olib boorish maqsadida shunga muvofiqdir. Yozma tarjimon , ya`ni tarjimaga o`rgatish bilan og`zaki tarjimaga o`rgatish o`rtasida o`ziga yarasha fikirlar mavjud. Yozma tarjimadagi ko`proq yozma nutqga e`tabor berilsa, og`zaki tarjimasida nutqni qanchalik tez, sinxron, izchil tarjima qila olish muhim ro`l o`ynaydi.

Og`zaki tarjimaga yo`naltirilganda, bir qator olimlar, shaxsan G` .M. Xoshimov tasnifini o`quvchilarga qisman bo`lsa ham amaliyotda to`g`ri qo`llash uchun tanishtirib borishini tavsiya etgan bo`lar edik.

Izchil trjimada tarjimaning imkoniyatlri haqida eslatib o`tganimiz ,ma`qul.

1.Vaqt yetarli bo`lishi bu holatda o`quvchilar ma`lum bir vaziyatlar yaratib, ularni tarjimaga tayyorlab rolleyvoy o`yinlar tashkil qilib yozma tarjimasidan ko`ra og`zaki tarjimaaga ko`proq mas`uliyat ta`lab qilinadi.

2.Pauza(oralik) berilganda, tarjimonlar o`z malakalari va bilimlarini ishga solib tayyor hholda turish kerakligini tushuniradi.

3.O`ylab , puxta tarjima berish imkoniyatlarini ko`rib chiqiladi.Masalan , o`quvchilar tasavvur qilingan tarjima jarayoni xalqaro shartnoma imzolash bo`lsa , albatta qo`l ostida o`sha sohaga asoslangan lug`at va so`zlar to`plami bo`lishi kerak.

4.Aniqlashtirish , tushuntirish , izoh berish kabi holatlarni ko`rib chiqish kerak. Mana shu tasniflarni o`rganib chiqqaan o`quvchi sekin-asta, bosqichma- bosqich sinxron tarjimaga o`tadi. Sinxron tarjimaizchil tarjimaga nisbatan bir oz murakkabroq ya`ni unda tarjimonning imkoniyatlari cheklangan bo`ladi.

1 . Vaqtning ziqligi ,ya`ni bir vaqtda notiq bilan teng tarjimoni amalga oshirish kerakligi.

2.Pauza yo`qligi bu ancha qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.Qanday bo`lmasin o`quvchi tarjimaga bunday vaziyatni yaratish kerak, toki u , bu qiyinchiliklarga tayyor bo`lishi kerakligi

3.Puxta atroflicha o`ylab tarjima qilishga imkoniyat yo`qligi tarjimonni har qanday vaziyatdan oson chiqib ketishga tayyor turishi kerak ekanligini tushintirish lozim.

4Qayta so`rash,aniqlashtish imkoniyati yo`qligi ,tarjimonni tez fikrashga va diqqat bilan tinglashga undaydi.

5 Ham eshitib ulgirish, ham tarjima qilish ,ham vaziyatga tayyor turish kabi ma'suliyatlar yuklanishini yaxshilab tushuntirib o'tishni tavsiya qilgan bo'lar edik.Umuman tarjimaga o`quvchilarni tayyorlash foyda bo`lsa ajab emas.

Albatta bunda hamma o`quvchilar faol bir xil qatnashadilar deb olmayman. Ularning bazilari yozma, izchil, og`zaki tarjimani eplay oladilar, biroq sinxron og`zaki tarjimani faqatgina iqtidorli bolalargina uddalaydilar deb o`ylayman. Ayni shu holatda arxaik so`zlar tarjimasida aniq nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida fikrlasak , bunday tarjimalarda ko`proq yozma tarjimani qo`llashimiz aniq. Shuning uchun ham bir qator yozma nutq komponentlarini o`qitish metodikasi puxta egallangan bo`lishi shart.

Birinchiidan, o`quvchilar frazeologik iboralarni yaxshi yoddan o`rganishlari kerak.Avvallari grammatika va fonetika,leksika bilan parallel va u bilan bog`liq bo`lmagan holda o`rganilar edi.Leksikahing grammatika va fonetika bilan uzviy ravishda bog`lanishi hozirgi zamon metodikasining eng muhim progressiv prinsiplaridan biri hisoblanadi.

Leksikaning til materiali sifatida umumiy xususiyatlaridan tashqari o`rganilayotgan lug`at sostavining ju'ziy xususiyatlari ham mavjuddir. Frazeologik birliklar lug`atini o`rganishda ingliz tili leksikasining xarakterli xususiyati ko`p ma'noligi va omonimligidir .Leksikani o`rgatish metodikasi konkret atamalar xususiyatini olish kerak . To`g`ri tuzilgan o`quv lug`ati o`qituvchi uchun zarur qo`llanma bo`ladi. Bunga misol qilib "Cambridge Advanced learner's Dictionary" - ni misol keltirishimiz mumkin.Leksik minumida tanlanish mohiyati shundan iboratki ,ko`zga ko`rimaydigan juda ko`p frazeologik so`zlar va frazeologik iboralardan o`qitishda qo`yilgan maqsadlarga erishish uchun birinchi navbatda, o`zlashtirishi zarur bo`lganlarga tanlab olinadi. Ko`p frazeologik birliklar xalqaro qabul qilingan so`zlardan kelib chiqadi. Shuning uchun ularni boya aytganimizdek, frazeologik birliklarni o`rgatishni tavsiya etganimizdek ,o`rganganlari ma'quldir. So`zlarni o`rgatishda leksikaning metodik tipologiyasini yaratilishi zarur.Bu quyidagicha amalga oshadi:

1.Ayrim so`zlarga xos qiyinchiliklarni ya'ni frazeologik iboralarga oidini aniqlash.

2.O`rganilayotgan so`zlari o`rtasida hamda ona tili so`zlari o`rtasida bo`ladigan interferensiyalar oqibatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlab olish lozim.So`zlarni mustahkam eslab qolish uchun mashqlar ishlash lozim.

Leksikani o`rgatishda chet-tilida nutqni o`stirish vazifasi bilan bir qatorda ta`limiy xarakterdagi qilish kerak. Bunda o`quvchilarga ona tilida ma`lum bo`lgan tushunchalarni yaxshiroq aniqlash asosida ahamiyatiga egadir.

Ikkinchi muammomiz bu grammatikani puxta egallashdir. O`rta maktab uchun grammatik minimum tanlashni bilishimiz lozim. Bunga misol qilib keltirsak,sinonimik almashtirishlar ya`ni qo`shma gaplarni soda gaplarga almashtirishi, adaptatsiya, antonimik va sinonimik transformatsiyaiaridir. Nega faqat soddalashtirishni misol keltirishimizni boisi ham shundaki ,bizning tarjima metodlarimiz maktab va kollejlarga mo`ljallanganligi uchun Grammatik minimum grammatik o`quvchilarga mo`ljallangan bo`ladi. O`quvchilarda aktiv Grammatik malaka hosil qilishning eng muhim shartlarini ko`rib chiqish tavsiya etiladi. Mana shu holatdan kelib chiqib bir qancha tavsiyalarimizni hisobga olgan holda frazeologik birliklarni tarjimasini maktablar va kollejlarda o`rgatishni foydali deb bilamiz.

Umuman, tarjimani maktablarda o`qitishdan oldin tarjima deganda bir tilda paydo bo`lgan fikri ikkinchi tilga ko`chishini tushunamiz. Mana shu yo`l bilan turli tilda gaplashadigan xalqlar o`rtasida umumiy tushuncha paydo bo`lgan .Shunday qilib tarjima ikkala tilda o`ylash qobilyatini rivojlantiradi.

O`quvchilarni tarjimaga o`rgatayotganda so`zma-so`z tarjima qilinishidan fikrlarni aniqlashtirishga olib kelish kerak. Ya`ni shuni ham aytish kerakki, tarjima chet-tili o`rgatishning asosiy me`zoni bo`lgani uchun,quyidagi tavsiyalarni eslatib o`tamiz.

Bunda quyidagi holatlarga e`tibor berish lozim:

- 1)Darsning obyektiga
- 2)Til materiallariga
- 3)Ko`rsatmalar birin-ketinligi
- 4)O`quvchilar yoshi
- 5)Oquvchining o`rganayotgan tildagi yutug`i
- 6)O`quvchi ketkazadigan vaqt va h.k.

Frazeologik iboralar erkin iboralar ekanligini hisobga olib ularni asosan fakultativ darslarda va to`garaklarda o`rgatishni tavsiya etamiz. Biz quyida “ BAG” guruhiga kiruvchi frazeologik lug`atni misol tariqasida keltirmoqchimiz.

Bug Words and Phrases

Bug out-tashlab ketmoq.

To leave;to pack up and get out

Cindy told Melvia:’We’ve been here long enough,let’s bug out’.

Bug someone-biror kimni zeriktirdi.

To bother someone

Please stop bugging me.Go bug someone else. Paulette was so irate about the new computer time card system that she decided to bug someone in the payroll office.

Frazeologik birliklarni yaxshi o`rganish uchun mashqlar bilan mustahkamlash kerak.Quyidagi mashqlarni misol tariqasida bir qanchasini keltirib o`tamiz.

1-mashq. *Frazeologik birikmalarni yozing. Ularni erkin va turg`un birikmalar, frazeologik chatishmalarga tasniflang.*

1) June saw she had played a wrong card and broke down. 2) He took a look at her, she was smiling. 3) She has got some silly bee in her bonnet about Eliza. 4) Ah, there you have hit the nail on the head. 5) Little Jon could see that he played second fiddle to her in his father’s heart. 6) I couldn’t forget it and I took a revenge. 7) The sooner they stop calling one another names the better. 8) His son, the apple of his eye, fell ill with scarlet fever. 9) Are you very rich? No, living from hand to mouth. 10) He must be in very low water.

2-mashq. *Gaplarni o`zbek tiliga tarjima qiling, frazeologik birikmalarni yozing va ma`nosi bir so`zga teng keluvchi frazeologik birikmalarni ajrating. Ajratib yozilgan birikmlarga e`tibor bering.*

1) This was the time **to make the quick dash** south to the Mediterranean. 2) He **caught a glimpse** of a most singular thing. 3) The woman **cast a shy glance** full of a constraint at Ransie. 4) The elder sister, a girl of about twenty-one, **gave me a smile** and **a bright look** from her brown eyes. 5) He **took a swift turn** up and down the room. 6) When she saw me behind him, she **gave a little cry** and stood up radiant. 7) He **took a look** at her, she was smiling. 8) George knew that his papa was about **to take a nap**. 9) I **made him a bow**. 10) Miss Murdstone **gave a horse chuckle**. 11) He **gave her a sidelong look**, and found she was giving him the same. 12) Pettinger **took a drink** and offered the bottle to Jasha. 13) I had my reward in the first **glance** of admiration she ever **gave** me. 14) She **took a step** backwards and put out her hands. 15) Mantin **gave orders** to bring all the sandbags. 16) Soames **stole a glance**. 17) I **took a resolve** and lay down. 18) Miss Sharp **gave a little puff**, and a **little scream**, and a **little giggle**. 19) On the days when he does not come, she **takes a long walk** into London.

3-mashq. *Quyidagi gaplardan otli va fe'lli frazeologik birikmalarni ajrating va ularni tarjima qiling.*

1) The Boers are a hard nut to crack. 2) The garden party, a dinner party, and the reception! Too much of a good thing. 3) He had conspired against me like the rest, and they are birds of a feather. 4) Ten to one he isn't in. 5) The meeting was in full swing when he arrived. 6) The fact is they're cat and dog. 7) It was during this time that his little son, the apple of his eye, fell ill with scarlet fever. 8) Everything was in apple-pie order. 9) How I am worried, tied neck and heels. 10) I expect she's in bed somewhere with a dozen nurses and six doctors all dancing attendance on her. 11) So he took himself off with a flea in his ear. 12) I should certainly rap him over the knuckles. 13) Mrs. Crupp had indignantly assured him that there wasn't room to swing a cat there. 14) All this mass of business will be Greek to you. 15) It was reported by members of the family, who would drive up once in a blue moon and ask after their surviving uncle. 16) He had let the cat out of the bag. 17) Unfortunately, he makes no bones about it. 18) Either complete frankness, or complete ignoring – and that meant living with the sword of Damocles above his head.

4-mashq. *Qiyoslash ma'nosidagi frazeologik birikmalarni yozing va ularni tarjima qiling.*

1) She thinks I am as mild as a kitten and as good-natured and stolid as the family cow. 2) You are as slippery as an eel. 3) The America of George Washington is as dead as Queen Anne. 4) His hand was as cold as ice. 5) That little affair of your father-in-law and your Aunt Irene, Val – it's old as the hills. 6) He was as drunk as a lord last night. 7) No man knows better than you when to make scenes and when to be as cool as a cucumber. 8) She was as lively as a squirrel. 9) I'm hungry as the devil. 10) He is as mad as a March hare. 11) He wasn't as mute as a poker. 12) We are as cross as two sticks. 13) You are as bold as brass. 14) But can I help people seeing what is as plain as the sun in the heavens? 15) After all, I can hardly expect him to come home merry as a lark when he's been sitting for hours with a bedridden invalid. 16) You gave me books to read. But I couldn't read them: they were as dull as ditch water. 17) "When Sissy got into the school here," he persuaded, "her father was as pleased as Punch." 18) For a week Bicket had seen "the job", slippery as an eel, evasive as a swallow, for ever passing out of reach. 19) I will be silent as the grave, I swear it. 20) I wish I had your health. You look as hard as nails. 21) He is as mad as a hatter, you know, but quite harmless, and extremely clever. I only know the chap is as cool as a cucumber.

5-mashq. *Juft frazeologik birikmalarni yozing va ularni tarjima qiling.*

1) At three o'clock that afternoon, they all stood high and dry, safe and sound, hale and hearty, upon the steps of the Blue Lion. 2) The sister, who was an industrious girl, looked high and low for the necklace, but I needn't say, didn't find it. 3) In the main street of Ipswich stands an inn known far and wide by the appellation of "the Great White Horse". 4) I shouldn't have objected to a ten-pound note here and there. 5) Your hard and fast scientific men – they don't understand this. 6) Even envious Miss Briggs never spoke ill of her; high and mighty Miss Saltire allowed that her figure was genteel. 7) She held the two new pound notes up in the air for all and sundry to see. 8) Now and then I looked through the carriage windows. 9) He could see wide straight-sided stretches every now and then. 10) He slipped the few odds

and ends that he had not packed into his bags. 11) She could play fast and loose with him. 12) My grandfather is his cousin, so he's kith and kin to me somehow. 13) Stuff sense, said my aunt, don't talk to me. 14) And all were cheering with might and main. 15) The whole district shows the wear and tear of glacial ice moving outwards and downwards from the central plateau. 16) Now she walked quite aimlessly for a time, turning here and there, but finding no courage to go on with her inquiry.

6-mashq. *Quyidagi maqollarni tarjima qiling.*

1) All that glitters is not gold. 2) No pains, no gains. 3) All cats are alike grey in the night. 4) All is well that ends well. 5) As you sow, you shall mow. 6) Better late than never. 7) A great sheep asks water. 8) One swallow does not make a summer. 9) Speech is silver, silence is golden. 10) Tastes differ. 11) A stitch in time saves nine. 12) Choose an author as you choose a friend. 13) Don't trouble trouble till trouble troubles you. 14) Every cloud has a silver lining. 15) First think, then speak. 16) Necessity is the mother of invention. 17) Where there's a will, there's a way.

7-mashq. *Quyidagi maqollarning sinonimlarini tanlang.*

1) There is no place like home. 2) Well begun is half done. 3) Two heads are better than one. 4) Good health is above wealth. 5) So many men, so many minds. 6) A good beginning makes a good ending. 7) Four eyes see more than two.

Xulosa

Mazkur bitiruv malakaviy ish ustida olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz va mavzu yuzasidan to'plagan ma'lumotlarga asoslanib quyidagi umumiy xulosalarga keldik:

Mazkur bitiruv malakaviy ish orqali ingliz tili frazeologiyasining o'zbek tiliga berilishi masalalari mavzusiga ilmiy jihatdan yondoshdik, uning tarixi haqida bir qator ma'lumotlar keltirdik va bu mavzuni qadimiy tarixga ega ekanligini bilib oldik.

Xozirgi zamon tilshunosligida frazeologik birikmalar yozuvchilarning asarlarida va oratorlarning nutqida stilistik vosita sifatida juda keng qo'llanilmoqda. Chunki u fikrni aniq, to'liq, obrazli ifodalaydi, shuningdek, nutqqa ifodalilik, emotsionallik va ko'tarinkilik berish uchun xizmat qiladi.

Frazeologik birikmalarning ingliz tili va o'zbek tilida qiyoslar ekanmiz, uning o'ziga hos hususiyatlarini, unda uchraydigan o'xshash va noo'xshash tomonlarini o'rgandik. Bu esa biz bo'lajak o'qituvchilar uchun buni bilishimiz muhim ahamiyatga ega bo'lgan masalalardan biridir.

Har ikkala til o'zining leksik, frazeologik, grammatik strukturasi va xususiyatlariga ega bo'lganligi tufayli ingliz va o'zbek tillarida o'zaro bir qancha farqlar mavjud. Ushbu farqlar esa chet tilini o'rganayotgan o'quvchiga qiyinchiliklar tug'diradi. O'quvchilar esa ushbu muammolarni bartaraf etishi lozim.

Bitiruv malakaviy ishda ingliz va o'zbek tilidagi frazeologik birikmalarni tahlil qilishga harakat qildik va undagi nomutonsibliklar mavjudligini ta'kidlab, bu tillarda bir-biriga mos tushuvchi frazeologizmlar, maqollar va so'z birikmalarini ko'rsatib o'tdik. Ushbu bitiruv malakaviy ishning maqsadidan kelib chiqqan holda ingliz tili frazeologiyasining o'zbek tiliga berilishi masalalari bo'yicha metodik ko'rsatmalar keltirdik. O'zbek va ingliz tilidagi frazeologizmlar va iboralarni o'quvchilar tushunishiga va ularni farqlashiga yordam beruvchi birikmalarni berib o'tdik. Frazeologik birikmalarni o'rganishda mashqlar tizimi muhim ahamiyatga ega. Frazeologik birikmalarni o'rganishda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishda turli xil nutq mashqlardan foydalanamiz.

Ingliz tilida frazeologik birikmalar mavzusini o`rta maktablarda o`quvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida qo`llanadigan interfaol metodlar yordamida o`qitish samarali natijaga erishish garovi hisoblanadi. O`quvchilarning intellektual faolligini oshirishda interaktiv usullardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bu esa ta`lim jarayonida yangiliklarni joriy etishni talab etadi.

Interaktiv usullar o`zaro harakat, yoki hamkorlik asosida harakatni bildiradi. Bu metodlar bo`yicha ishlash uchun bir necha kishidan iborat guruhlar tuzib, ishonch vaziyatini vujudga keltirish, oshkora muhokama uchun xalal beradigan psixologik keskinlikni bartaraf etish zarur. Interfaol dars ta'lim sifatini kafolatlaydi. Chunki interfaol ta'lim jarayonida o`qituvchining asosiy vazifasi o`quvchini o`qitish emas, ta'lim jarayonini boshqarish va o`quvchiga sharoit yaratib berishdan iborat bo`lib, o`quvchining vazifasi o`rganilayotgan har qanday bilim, ko`nikmalarni o`zi, o`rganilayotgan muammoning yechimini o`zi qidirib topishidan iborat. Muammo o`quvchi tomonidan yechilganligi uchun ham o`quvchining o`zlashtirishi kafolatlanadi.

O`quvchilar bilan ishlash jarayonida o`quvchiga mavzu yuzasidan og`zaki, yozma va test savollari hamda shu kabi mashqlar berib borish orqali frazeologik birikmalar va iboralarni o`rganish va o`zlashtirishdagi qiyinchiliklarni, muammolarni bartaraf etishga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, so`nggi yillarda chet til o`qitish tizimida keng qo`llanilayotgan metodlar asosan suggestopedik metodning nazariy asoslaridan kelib chiqib shakllangn. Shularga misol tariqasida interfaol metodlarni ham keltirish mumkin.

Kelajakda ushbu izlanish til o`rganuvchilarga mavzuni o`rganishda amaliy yordam beradi deb umid qilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Toshkent, 1996, 235-bet.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent, 1999, 14-15-betlar
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q. Toshkent, 1998, 24-bet.
4. Karimov I.A. “Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch”. Toshkent. “Ma`naviyat”. 2009-yil, 1-bet.
5. Karimov I.A. O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: havfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent, 1997, 298-bet.
6. Karimov I.A. ning Vazirlar Mahkamasida oliy ta`lim muassasalariga bag`ishlangan yig`ilishda so`zlagan nutqidan. “Turkiston” gazetasi, 1993-yil 20-iyun.
7. Karimov I.A. ning “Chet tillarini o`rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi Qarori. “Xalq so`zi”gazetasining 2012-yil 11-dekabrdaqi №240 (5660) soni.
8. Abbasxon N. “Sho`rqishloq”. T., “O`qituvchi”, 1979
9. Abdurahmonov G`., Sulaymonov H., Holiyorov J.. Hozirgi o`zbek adabiy tili. T., “O`qituvchi”, 1979.
10. Adam Smith. An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Ldn., 1970
11. Daniel Defoe. Everybody's Business. Moscow, 1993.
12. Dictionary of English Language and culture. (with color illustrations) (Longman Group UK limited 1992)
13. Dementeva M.Yu. номинативно-когнитивный аспект семантики фразеологизма и слова. Автор. Дисс. Канд. Фил. Наук. – Волгоград, 2001.
14. Edmund Bark. Reflections on the Revolution in France. Moscow, 1957
15. Edmund Bark. Thoughts and Details on Scarcity. Toshkent. 2011
16. Esenboyev R. Tarjima san'ati. 1,2,3,4 kitoblar. Toshkent. 1986.
17. Edmund Spenser. The Faerie Queen. Moscow, 1979
18. Geoffrey Chaucer. The Canterbury Tales. Volgograd, 2004

19. Geoffrey Chaucer. Troilus and Criseyde. Longman Group UK limited 2013
20. George Gordon Byron. Childe Harold's Pilgrimage. Moscow, 1971.
21. Ginsburg R.S. A Course in Modern English Lexicology. M., 1979
22. Johnathan Swift. Polite Conversation. M., 2005.
23. Khodjaye M.Kh. A Course of the History of Great Britain. Andizhan, 2002.
24. Little W. The Shorter Oxford Dictionary, Clementon. Press 1933.
25. Lord Chesterfield. Letters to his son. Clementon. Press 1949.
26. Macmillan English Dictionary. New-York, 2010.
27. Malik T. "Davron". Toshkent. 2010
28. Mamatov A. Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. // O`zbek tili va adabiyoti. O`zFAN., T., 1998, 6-son, 56-58-betlar.
29. Mednikova E.M.. Seminars in English Lexicology. M., 1978.
30. Mirzayev M., Usmonov S.. O`zbek tili. T., "O`qituvchi", 1978.
31. Oliver Goldsmith. She Stoops to Conquer. Toronto, 2003
32. Robert Luis Stevenson. Memories and Portraits. Ldn. 1988
33. Ruscha-o`zbekcha lug`at. I-II tom. O`zbek Sovet Ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. Toshkent, 1983.
34. Salomov G`. Til va tarjima. Toshkent, 1966. 245-bet.
35. Samuel Johnson. The Vanity of Human Wishes. Toronto, 1999
36. Soliyev I.S., Shaxs makromaydoning lingvo-tipologik kategoriyalashtirishda funksional semantik va pragmatik vositalarning roli. T., 2003
37. Soliyev I.S., Abduvaliyev M.A. va boshqalar, Uch tilli inglizcha, o`zbekcha va ruscha izohli tarjima lug`ati. Andijon, 2006.
38. Thomas Campbell. The Pleasures of Hope. Thomas Gray. On a Distant Prospect of Eton College. New-York, 1998
39. Thomas Carrel. The French Revolution. Moscow, 1971
40. Umarho`jayev E.M., Umumiy tilshunoslik. Andijon, 2010.
41. Walter Scott. Rob Roy. Wales, 2013.
42. William Shakespeare. Twelfth Night. Moscow, 1992

43. Worrall A.J. English Idioms for Foreign Students. London – New-York – Toronto, 1946.
44. “O`zbekiston ovozi” gazetasi, 1991-yil 27-sentabr
45. “O`zbek tili va adabiyoti” jurnali. 2012-yil, 1-son.
46. G`ofur G`ulom. “Yodgor”. Toshkent, G`ofur G`ulom. 2006
47. Амосова Н.Н. Фразеология современного английского языка. М., 1993.
48. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, Москва, 1984.
49. Ларин Б.А. Очерк по фразеологии. \ Учен.зап. ЛГУ, №198. Серия Филологические науки, вып. 24, 1956.
50. Рахимов С.Р. Речевая коммуникация и проблемы дейксиса в разносистемных языках. Т., Фан, 1989.
51. Умархуджаев Э.М. Очерков фразеологии. М., 1973.
52. Телия В.Н. Что такое фразеология. Изд. Наука. Москва, 1966.

Veb-saytlar ro‘yxati:

1. www.dialog-21.ru/achive-article.asp?param=6255
2. [http:// www.1september.ru/ru/rus/2004/05/1/htm](http://www.1september.ru/ru/rus/2004/05/1/htm)
3. <http://kogni.narod.ru/concept.htm>
4. <http://www.rusnauka.com/Article//Filology/7-10/59.html>
5. http://gazeta.ksu.ru/f10/publications/2004/rsf_conf_8.php
6. <http://www.vspu.ru/~axiology/vik/vikart2.htm>
7. <http://www.grammar.ru>.
8. <http://www.philology.ru>